

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Maliye Anabilim Dalı

**ÇEVRE POLİTİKASI VE ETİK:
MALİ VE EKONOMİK BOYUTLAR**

Emine Ceren AK

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2025

ÇEVRE POLİTİKASI VE ETİK: MALİ VE EKONOMİK BOYUTLAR

Emine Ceren AK

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Maliye Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2025

KABUL VE ONAY

Emine Ceren AK tarafından hazırlanan “Çevre Politikası ve Etik: Mali ve Ekonomik Boyutlar” başlıklı bu çalışma, 11.08.2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. İrem DİDİNMEZ (Başkan)

Prof. Dr. Erdem SEÇİLMİŞ (Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi Semih ÇETİN (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

...../...../.....

Emine Ceren AK

“*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan iş birliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir

* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. Erdem SEÇİLMİŞ** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Emine Ceren AK

TEŞEKKÜR

Öncelikle, tez süreci boyunca akademik bilgi birikimiyle beni yönlendiren ve katkılarıyla tezin gelişimini sağlayan danışmanım Prof. Dr. Erdem SEÇİLMİŞ'e en içten teşekkürlerimi sunarım.

Tez izleme ve savunma sürecinde, öneri ve değerlendirmeleriyle katkı sağlayan Doç. Dr. İrem DİDİNMEZ'e ve Dr. Öğr. Üyesi Semih ÇETİN'e çok teşekkür ederim.

İş ve öğrenim hayatımda beni destekleyen NATO FOB Konya ekibine teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak hayatım boyunca beni her zaman destekleyen, zorlukları aşmayı öğretten ve bu günlere gelmemi sağlayan Aile'me çok teşekkür ederim.

ÖZET

AK, Emine Ceren. *Çevre Politikası ve Etik: Mali ve Ekonomik Boyutlar*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2025

Bu çalışmada etik ve çevre; iktisadi, mali ve sosyal politikalar ile sürdürülebilirlik çerçevesinde değerlendirilmiştir. Sanayi Devrimi sonrasında, hızla artan çevre sorunları doğaya yönelik etik kaygıları derinleştirmiştir. 1960'lı yıllardan itibaren çevreye ilişkin toplumsal farkındalığın giderek artması; çevre felsefesinin gelişimine, sivil toplumun duyarlılığının yükselmesine, uluslararası anlaşmaların yapılmasına ve günümüz çevre politikalarının şekillenmesine önemli katkılar sağlamıştır. Küresel kamusal mal niteliğindeki çevrenin sürdürülebilirliğini sağlamak için geliştirilecek politika araçları, doğası gereği kolektif eylemi ve bütüncül bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, ekosentrik etik değere dayalı çevresel sürdürülebilirlik anlayışı, iktisadi ve çevresel faaliyetlerin birbirini desteklemesini hedeflemektedir. Günümüzde ekonomik büyüme ve kalkınma sürecinde tahribata uğrayan doğanın sürdürülebilirliği, yine ekonomik araçlar üzerinden ve bu araçlara kalkınma planlarında yer verilerek sağlanmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Sözcükler

Kamusal Mallar, Çevre, Etik, Sürdürülebilir Kalkınma.

ABSTRACT

AK, Emine Ceren. *Environmental Policy and Ethics: Financial and Economic Dimensions*, Master's Thesis, Ankara, 2025

In this study, ethics and the environment are evaluated within the framework of economic, financial, and social policies and sustainability. Environmental problems, which have rapidly increased since the Industrial Revolution, have deepened ethical concerns about nature. Since the 1960s, growing social awareness of environmental issues has contributed significantly to the development of environmental philosophy, increased civil society sensitivity, the signing of international agreements, and the shaping of today's environmental policies. Policy tools developed to ensure the sustainability of global public goods such as the environment inherently require collective action and a holistic approach. In this context, the concept of environmental sustainability, based on ecocentric ethical values, aims to ensure that economic and environmental activities support each other. Today, the sustainability of nature, which has been damaged in the process of economic growth and development, is being sought through economic tools and the inclusion of these tools in development plans.

Keywords

Public Goods, Environment, Ethics, Sustainable Development.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar DİZİNİ	x
ŞEKİLLER DİZİNİ	xi
KISALTMALAR DİZİNİ	xii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: ETİK VE ÇEVRE.....	3
1.1. ETİK	3
1.2. ÇEVRE	5
1.3. ÇEVREYE ETİK YAKLAŞIMLAR	5
1.4. ÇEVRE ETİĞİNDE DEĞER TEORİLERİ VE EKONOMİK YAKLAŞIM.....	9
1.4.1. Antroposentrizm.....	10
1.4.2. Biyosentrizm	11
1.4.3. Ekosentrizm.....	12
1.5. KALKINMA, ÇEVRE VE ETİK İLİŞKİSİ	14
1.6. KAYNAK LANETİ HİPOTEZİ	16
1.7. KAYNAK LANETİNİN EKONOMİK VE POLİTİK MEKANİZMALARI....	19
1.7.1. Hollanda Hastalığı.....	19
1.7.2. Emtia Fiyatlarındaki Değişiklik	20
1.7.3. Kötü Ekonomik Yönetim	20
1.7.4. Rant Kollama (Siyasi Hollanda Hastalığı)	21
1.7.5. Kurumsal Kalite ve Yolsuzluk	21
1.8. ÇEVRESEL KUZNETS EĞRİSİ.....	22
1.9. DOĞAL KAYNAK LANETİ, ÇEVRESEL KUZNETS EĞRİSİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA İLİŞKİSİ	23
2. BÖLÜM: ÇEVRESEL FARKINDALIK VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA	25
2.1. KAVRAMSAL İNCELEME VE TARİHSEL OLAYLAR	25

2.2. İKTİSAT ALANINDA SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ÜZERİNE TARTIŞMALAR	
28	
2.3. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİN ÜÇ BOYUTU	30
2.4. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMANIN AMAÇLARI	32
2.5. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA ENDEKSLERİ.....	33
2.5.1. Ekolojik Ayak İzi	35
2.5.2. Çevresel Sürdürülebilirlik Endeksi (ESI).....	37
2.5.3. Çevresel Performans Endeksi (EPI).....	38
2.5.4. Gerçek Tasarruf Endeksi (GSI).....	39
2.5.5. Mutlu Gezegen Endeksi (HPI)	39
2.5.6. İnsani Gelişme Endeksi (HDI)	40
2.5.7. Sürdürülebilir Toplum Endeksi (SSI)	42
3. BÖLÜM: ÇEVRE PROBLEMLERİNE ÇÖZÜM: ÇEVRE POLİTİKALARI	43
3.1. KÜRESEL KAMUSAL BİR MAL OLARAK ÇEVRE.....	43
3.2. ÇEVRE BAĞLAMINDA KAMUSAL MAL ÇEŞİTLERİ.....	47
3.2.1. Biyosfer Stabilitesi ve Ekosistem İstikrarı	48
3.2.2. Temiz Hava	49
3.2.3. Temiz Su	50
3.2.4. 3.2.4. Sağlıklı Toprak.....	51
3.2.5. Biyoçeşitlilik	52
3.3. ÇEVRE POLİTİKALARI	53
3.4. ÇEVRE POLİTİKASI İLKELERİ.....	56
3.4.1. Kirleten Öder İlkesi	56
3.4.2. İhtiyat İlkesi	56
3.4.3. Önleme İlkesi	57
3.4.4. Katılım İlkesi.....	57
3.5. ÇEVRE POLİTİKASI ARAÇLARININ SEÇİMİ	57
3.5.1. Komuta-Kontrol Yaklaşımı.....	59
3.5.2. Ekolojik Vergiler, Harçlar, İzinler	60
3.6. ÇEVRE POLİTİKASI DEĞERLENDİRME KRİTERLERİ.....	63
3.6.1. Pareto Etkinlik ve Kaldor-Hicks Kriteri.....	63
3.6.2. Fayda Maliyet Analizi ve Net Bugünkü Değer	64
3.6.3. Çevre Politikalarının Maliyetleri.....	65
3.6.4. Çevre Politikalarının Faydaları	67
4. BÖLÜM: ÇEVRE POLİTİKALARININ KALKINMA PLANLARINDA GELİŞİMİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ.....	69

4.1.	BİRİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI (1963-1968).....	69
4.2.	İKİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI (1968-1972).....	70
4.3.	ÜÇÜNCÜ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI (1973-1977).....	71
4.4.	DÖRDÜNCÜ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI (1979-1983).....	72
4.5.	BEŞİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI (1985-1989).....	74
4.6.	ALTINCI BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI (1990-1994).....	76
4.7.	YEDİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI (1996-2000).....	77
4.8.	SEKİZİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI (2001-2005).....	79
4.9.	DOKUZUNCU KALKINMA PLANI (2007-2013).....	81
4.10.	ONUNCU KALKINMA PLANI (2014-2018)	83
4.11.	ON BİRİNCİ KALKINMA PLANI (2019-2023).....	84
4.12.	ON İKİNCİ KALKINMA PLANI (2024-2028)	85
	SONUÇ VE ÖNERİLER.....	88
	KAYNAKÇA.....	91
	EK 1. ORJİNALLİK FORMU	104
	EK 2. ETİK KURUL MUAFİYET FORMU.....	106

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1: 2005 Yılı Çevresel Sürdürülebilirlik Endeksi Dünya Sıralaması (Esty ve diğerleri, 2005).....	37
--	----

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1: Çevresel Kuznets Eğrisi (Sarkodie & Strezov, 2019)	23
Şekil 2: Sürdürülebilir Kalkınmanın Üç Bileşeni (EAA, 2013)	30
Şekil 3: Sürdürülebilir Kalkınma için Küresel Amaçlar (Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları, 2025).....	33
Şekil 4: Küresel Hektar Cinsinden Ekolojik Ayak İzi Senaryosu (Galli, ve diğerleri, 2012)	36
Şekil 5: Küresel Çevresel Performans Endeksi Haritası (Block S. , 2025)	38
Şekil 6: 1900 ve 2000 Yılları Arasında Kişi Başına Düşen Gerçek Tasarrufların Uluslararası Karşılaştırması (Blum, Ducoing, & McLaughlin, 2025)	39
Şekil 7: Ülkelere Göre Mutlu Gezegen Endeksi (World Population Review, 2025)	40
Şekil 8: Küresel İnsani Gelişim Endeksi Değeri (UNDP, 2024).....	41
Şekil 9: Sürdürülebilir Toplum Endeksi Karşılaştırması (European Comission, 2025). ..	42
Şekil 10: AB ülkelerinde Çevre Vergisinin Türlerine Göre 2000-2022 Yılları Arasındaki Toplam GSYİH'deki Payı (Eurostat, 2025).....	61

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
Ar-Ge	Araştırma-Geliştirme
AYM	Avrupa Yeşil Mutabakatı
BKH	Bin Yıllık Kalkınma Hedefleri
CAA	Temiz Hava Yasası
CBD	Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi
CIESIN	Columbia Üniversitesi Uluslararası Dünya Bilimi Bilgi Ağı Merkezi
COP	Sözleşme ve Protokollerinin Taraflar Konferansı
CWA	Temiz Su Yasası
ÇED	Çevresel Etki Değerlemesi
DDT	Diklorodifeniltrikloroetan
ESI	Çevresel Sürdürülebilirlik Endeksi
EPA	Çevre Koruma Ajansı
EPI	Çevresel Performans Endeksi
EPM	Çevresel Performans Ölçümü
GDO	Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar
GSİ	Net Tasarruf Endeksi
GSMH	Gayrisafi Milli Hasıla
GSYİH	Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
HDI	İnsani Kalkınma Endeksi
HPI	Mutlu Gezegen Endeksi

ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü
IUCN	Uluslararası Doğayı Koruma Birliği
JRC	Avrupa Komisyonu Ortak Araştırma Merkezi
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
NEPA	Ulusal Çevre Politikası Yasası (ABD)
OECD	Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü
SKA	Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları
SKH	Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri
SSI	Sürdürülebilir Toplum Endeksi
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
UÇEP	Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı
UNCCD	Birleşmiş Milletler Çölleşmeyle Mücadele Sözleşmesi
UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
YCELP	Yale Çevre Hukuku ve Politikası Merkezi
WTA	Kabul Etme İstekliliği
WTP	Ödeme İstekliliği

GİRİŞ

Çevre, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl felsefesinin odak noktalarından biri olmasına rağmen, çağdaş çevre etiği akademik bir disiplin olarak ancak 1970'lerde ortaya çıkmıştır. Bu oluşumun arkasındaki neden; 1960'lı yıllarda toplumun karşılaştığı ciddi çevre krizi nedeniyle nüfus artışına odaklanmasıdır. İlgili çerçevede tez çalışmasının birinci bölümünde çevre etiğinin gelişmesinde etkili olan üç önemli eser tartışılmıştır. 1962 yılında yayımlanan Rachel Carson'un "Sessiz Bahar (Silent Spring)" adlı kitabı, Lynn White'ın "Ekolojik Krizimizin Tarihsel Kökleri (The Historical Roots of Our Ecologic Crisis)" (1967) adlı makalesi ve 1968'de Garret Hardin tarafından yazılan "Ortakların Trajedisi (The Tragedy of the Commons)" bahsi geçen çalışmalardır. Bu eserler toplum genelinde farkındalık oluşturarak, akademik camiada birçok tartışmaya yol açmıştır. Bu doğrultuda çevresel etik değerler farklı çerçevelerde gündeme gelmiş ve farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu görüşler arasından en yaygın olanı çevre sorunlarının temelinin antroposentrizmden kaynaklandığı iddiasıdır. Bireysel faydacılığı önceleyen ve insanı diğer türlerden üstün gören antroposentrizme tepki olarak, biyosentrizm ve ekosentrizm gibi çevresel etik değerler türetilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde artan farkındalıkla birlikte gelişen sürdürülebilir kalkınma kavramına odaklanılmıştır. Sanayi devrimi sonrasında artan ekonomik faaliyetler çerçevesinde devletler sürekli olarak büyümeye yönelmiştir. Bu doğrultuda; ekonomik büyüme arzusu, artan kitlesel üretim ve talep, yaşanan teknolojik gelişmeler ve küreselleşme süreci doğal kaynakların aşırı kullanımına yol açmıştır. Zamanla artan küresel çevre sorunları, daha yenilikçi ve bütüncül bir yaklaşımı içeren "sürdürülebilir kalkınma" fikrinin doğmasına neden olmuştur. 1987 yılında yayımlanan Brutland Raporu'na göre sürdürülebilir kalkınma, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden günümüz ihtiyaçlarının karşılanması olarak tanımlanmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma kavramı üç ahlaki zorunluluk çerçevesinde anlam bulur. Bu zorunluklar insan ihtiyaçlarının karşılanması, sosyal eşitliğin sağlanması ve çevresel sınırlara saygı duyulmasıdır. Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınmanın iktisadi, sosyal ve çevresel üç boyutundan bahsetmek mümkündür.

Üçüncü bölümde, çevrenin kamusalılık niteliği irdelenmektedir. Çevre, toplumda rekabete konu olmayan ve sınırlar arasında dışlamanın mümkün olmadığı küresel kamusal bir maldır. Dolayısıyla diğer kamusal mallarda olduğu gibi çevre kaynaklarının da tüketimine katılım kolektiftir ve bedavacılık sorunu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca çevre her ne kadar küresel kamusal bir mal olsa da yerel düzeyde çevre koruma faaliyetleri kulüp mal olarak tanımlanabilmektedir. İlgili bağlamda küçük ölçekli bir çevrenin, kirliliği taşıma ve kendini yenileme kapasitesini en doğru şekilde belirleyebilecek olan kurumlar yerel yönetimlerdir. Yerel düzeyde uygulanan çevre politikaları her ne kadar verimli sonuçlar verse de hızlı nüfus artışı ve teknolojik gelişme nedeniyle zamanla yetersiz kalabilmektedir. Küresel düzeyde uygulanan çevre politikaları daha kapsamlıdır.

Dördüncü bölümde, kamusalılık niteliği ön plana çıkan çevrenin korunması faaliyetinin kamusal metinlerdeki yeri incelenmiştir. Bu doğrultuda Türkiye’de günümüze kadar uygulanmış olan kalkınma planları, bünyesinde yer alan sürdürülebilirlik hedefleri dikkate alınarak irdelenmiştir. İlgili çerçevede, çevre politikalarının kalkınma planlarında yer almasının sebepleri araştırılmıştır.

1. BÖLÜM

ETİK VE ÇEVRE

1.1. ETİK

Etik, davranışlarla ilgilenen bilim dalıdır. Bir toplumdaki ahlaki davranışların tamamı etik terimi ile ilişkilendirilebilir. Başka bir deyişle etik, davranışlarımızı sistematik olarak iyi-kötü veya doğru-yanlış şeklinde sınıflandırdığımız toplumsal yargılarımızdır. Etik, Yunanca bir kelime olan "*Ethos*" kelimesinden türemiştir. Ethos, başlangıçta gelenek görenek anlamına gelirken, daha sonraları belirli bir grubu diğerlerinden ayırmak için 'eğilim ve karakter' anlamlarında da kullanılmıştır. Etik bu yönüyle Latincedeki "*Moral*" ve Almancadaki "*Sittlich*" kelimeleriyle benzerlik göstermektedir. Bu sebeple geleneklerin sadece alışılmış davranış biçimlerinden değil aynı zamanda belirli bir grubun ya da toplumun benimsenen yaklaşımlarından türediğini değerlendirmek mümkündür (Dewey & Tufts, 2012).

Etik ve ahlak birbiriyle örtüşen karmaşık terimlerdir. Etik, daha çok resmi ya da felsefi bir kullanım alanına sahipken, ahlak gerçek yaşamın içinde olan davranışsal, dinsel ve psikolojik etkenleri içinde barındırmaktadır. Bu iki terim bünyesinde doğru-yanlış, iyi-kötü, niyet-sonuç ayrışmalarını içermektedir. Bir durumu/eylemi ahlakı veya etik meselesi yapan şey, onun yasaklayıcı ve kuralcı normlarla değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Buna göre öngörülen durum/eylem; ya izin verilmeyen, yasak bir davranış ya da yapılması gereken bir görev veya bir yükümlülüktür. Etiğin bir başka kriteri ise alınan bu kararların toplumun refahına hizmet etmesi, adalet duygusuna hitap etmesi veya diğer ahlaki değerleriyle çakışmamasıdır. Buna göre birçok etik teori bir şeyin ahlaki olması için genelleştirilebilir olması gerektiğini savunmaktadır. Dolayısıyla ilkesel olarak insan grupları arasında uygulanabilir olması, kişilerin sahip olduğu güce, yapılan sözleşmelere veya kişisel tercihlere dayanmaması gerekmektedir (Clayton & Myers, 2009). Davranışlarla ilgili yargıları bilimsel olarak açıklayabilmek için bu yargıların temelini oluşturan ana sebepleri incelemek gerekmektedir. Davranışların ve ahlaki yargıların temel olarak iki nedeni bulunmaktadır: Bunlardan birincisi yaşam amaçlarımız olan duygu ve düşüncelerimiz, hedeflerimiz, güdülerimiz, değerlerimiz ve

seimlerimizdir. İkincisi ise davranışlarımızın daha dışa dönük olan tarafıdır ki, bu da özellikle çevremizle ve toplumla olan ilişkilerimizdir (Dewey & Tufts, 2012).

Carolina'ya göre insanlar, genel olarak yaptıkları eylemlerin diğer bireyler üzerinde oluşturduğu etkileri/sonuçları hakkında bilinçsizdirler (Carolina, 2022). Bu da çevrenin bir kamu malı olarak iklim değışikliğiyle mücadelede neden zor bir konu olduğunu açıklamaktadır. Çünkü kimse kamusal bir malın faydasından/kamusal bir kötünün zararından dışlanamamaktadır. Ayrıca çevrenin rakipsiz bir mal olması nedeniyle toplumdaki hiçbir birey diğerlerinden daha fazla fedakârlık yapmak istememektedir (Carolina, 2022). Ancak; bu kaynaklar da sınırsız olmadığı için tükenebilme eğilimindedir, dolayısıyla toplumda sürdürülebilir bir çevre politikasının yürütülmesi gerekliliğinden dolayı bu durum etik kaygılarla beslenmelidir. Çevre ve doğal kaynaklar, her neslin eşit olarak erişim hakkına sahip olması gereken insanlığın ortak bir mirasıdır (Asheim, Buchholz, & Tungodden, 2001).

Bu ortak mirasın korunmasını amaçlayan sürdürülebilirlik terimi çevresel, sosyal ve ekonomik alanlar ile bu alanlar arasındaki etkileşimlerde sahip olunan tutum veya saygı ile ilişkilidir. Sürdürülebilirlik kavramı, başlıca etik düşünce okullarının perspektifinden değerlendirildiğinde bu etik bağlantı daha açık hale gelmektedir. Gomis ve arkadaşlarına (2011) göre sürdürülebilirlik görüşü ile Aristoteles etiğİ arasında açık bir bağlantı vardır. Aristoteles'e göre erdemler "aşırılık ve eksiklik olmak üzere iki kötülüğün ortasında" yer almaktadır. Sahip olunan erdemler nihai olarak Eudaimonia'ya, yani insanın gelişmesiyle bağlantılı olan mutluluğİa sebep olmaktadır. Bu doğrultuda insanın gelişmesi, Aristotelesçi etiğİin nihai göstergesidir. Diğer tüm erdemlerde olduğu gibi, sürdürülebilirlik erdemi de insanın gelişmesi için gerekli olan denge içindeki bir çevreden kaynaklanan mutluluğİu ifade etmektedir (Gomis, Parra, Hoffman, & McNulty, 2011).

Etik, günümüzdeki toplumu etkileyen çevre krizini anlamak için bir temel oluşturmaktadır. Toplumun davranışlarının ahlaki olarak sorgulanmasını içeren etik, sürdürülebilir kalkınmaya ulaşmanın bir koşuludur. Sürdürülebilirlik, sadece etkinliğı

değil aynı zamanda ahlaki değerleri ve hedefleri de dikkate almaktadır. Diğer bir ifadeyle sürdürülebilirlik, etik boyutları değerlendirilmeden gerçekleştirilememelidir.

1.2. ÇEVRE

Çevre canlı ve cansız varlıkları içinde barındıran, dolaylı ya da dolaysız faaliyetlerle değişen; fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal etkenlerin belirli bir zamandaki toplamını ifade etmektedir (Keleş, Hamamcı, & Çoban, 2015). Çevrenin iki ana bileşeni bulunmaktadır. Bunlar, biyotik (canlı organizmalar) ve abiyotik (rüzgar, güneş ışığı ve toprak vb.) bileşenlerdir. Çevre bünyesinde mevcut bulunan türler içi ve türler arası ilişkiler dinamik bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla yapılan eylemler çevreyi etkileyerek değiştirmesine sebep olmaktadır (Narayan, Sinha, & Singh , 2023). 1972 Stockholm Deklarasyonu'nda da benzer şekilde açıklanan terim, “mevcut olan canlı ve cansız varoluşları ve/veya etkileri nedeniyle insanoğlunun yaşam alanını ve yaşam koşullarını oluşturan tüm unsurları“ kapsamaktadır. Yeni Zelanda Çevre Yasası (1986) çerçevesinde ise çevre şu şekilde tanımlanmaktadır. Ekosistemler ve bunların kurucu parçalarını, tüm doğal ve fiziksel kaynakları, kendisini etkileyen sosyal, ekonomik, estetik ve kültürel koşulları veya ortamdaki değişikliklerden etkilenen varlıkları içeren bir sistemdir (Larsson , 2025).

Bu kompleks sistemin tarih boyunca sürekli olarak değişmesine neden olan insanoğlu, çevre üzerindeki etkileri nedeniyle faaliyetlerini tekrar değerlendirmektedir. Bugün karşımıza çıkan birçok çevresel problem, özellikle Sanayi Devrimi'nden itibaren artan kitlesel üretim ve kirletici emisyonlarının sonucunu yansıtmaktadır. Ortaya çıkan bu sorunlar, bireylerin çevreye atfettikleri değeri sorgulamalarına ve çevre etiğinin gelişimine katkıda bulunmuştur.

1.3. ÇEVREYE ETİK YAKLAŞIMLAR

Karşılaştığımız çevre problemleri, hayatlarımızı nasıl yaşamamız ve toplumları nasıl örgütlememiz gerektiği hakkındaki soruları gündeme getirmektedir (Attfield, 2014). Elliot'a göre bu olgu, insan ve çevresindeki canlı-cansız varlıkların arasındaki haklar ve görevler çerçevesini vurgulayarak çevre etiğini ortaya çıkartmıştır (Elliot, 1995).

Çevre etiği, insan ve çevresi arasındaki ilişkinin sebep olduğu etik soruların incelenmesidir. Bu bağlamda etik sorular çevre ile olan ilişkimizde davranış şeklimizle ilgilidir. Ayrıca etik iddialar tanımlayıcı ve öngörücü olmaktan ziyade kural koyucu bir nitelik taşımaktadır. Etik iddialar, normatif ve hedefe yöneliktirler bu sebeple ulaşılması zor olsa bile uğruna çaba gösterilmesi gereken uygulamalardır. Dolayısıyla deneysel bilimler tek başına etik sorularla ve iddialarla ilgilenmekte yetersiz kalmaktadır. Çevre etiğinin merkezinde, insan dışı çevredeki varlıkların değeri tartışılmaktadır. Bu değerleri; ilkeler, eylemler, uygulamalar ve yasalar hakkındaki müzakerelerde nasıl dikkate almamız gerektiğini belirleme görevleri yer almaktadır. Bir çok çevresel sorun (nesli tükenmekte olan türler, yüksek karbondioksit emisyon oranları, sürdürülemez kaynak yönetimi, nüfus atışı, kimyasal kirlenme, vb.) ekonomik ve sosyal sorunlar olduğu kadar aynı zamanda etik sorunlardır. Bu nedenle bunlarla ilgili uygulanacak politikalarda neyin doğru, etkili ve uygun olduğunu değerlendirmek oldukça önemlidir (Palmer, McShane, & Sandler, 2014)

Sanayi Devrimi, insanoğlunun doğal kaynak kullanımının ve çevre üzerindeki etkisinin değişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Nüfus artışı, artan üretim ve tüketim, tarımın yoğunlaşması ve artan arazi dönüşümü, kentleşme gibi faktörler doğal çevre üzerindeki baskıyı oldukça arttırmıştır. Yaşadığımız endüstriyel gelişimin en önemli etkisi biyojeokimyasal yapının kademeli olarak değişmesidir. Sanayileşme ve tarımın modernleşmesiyle birlikte ekonomik faaliyet hacmi hızla büyümüştür. Yüksek miktarda enerji, su ve her türlü malın tüketimiyle karakterize edilen kentleşmenin yaygınlaşması sonucu çevreye verilen zarar artarak daha görünür bir duruma ulaşmıştır. Ulaşım ve ticaretin gelişmesiyle birlikte aktarılan dönüşüm coğrafi olarak yaygınlaşmıştır. Ayrıca daha fazla kompozit ürünün ve kolayca doğal olarak parçalanamayan sayısız sentetik ürünün kullanımının artmasıyla bu süreç daha da karmaşıklaşmıştır (Anderberg, 1998). Geleneksel olarak ekonomik kalkınma, yüksek nüfus yoğunluğu ve çevresel hasar arasında güçlü bir ilişki oluşmuştur. Bölgesel kirlilik yükü doğrudan bölgesel ekonomik uzmanlaşmaya, nüfus yoğunluğuna, tüketim düzeyine ve kentsel gelişime bağlanmıştır (Lohm, Anderberg, & Bergback, 1994).

Sanayi Devrimi ile birlikte 1780’lerde başlayan fosil yakıt çağının temel yapı taşlarını kömür ve diğer fosil yakıtlar oluşturmuştur (Smil, 2016). Fosil yakıtların tüketimi, mevcut küresel kalkınma modelinin oluşturulmasında önemli bir etken olarak yer almıştır. Özellikle son iki yüzyılda (Santos F. , 2021) ortalama ekonomik refahı iyileştirmiştir ancak derinleşen kuzey-güney sosyoekonomik uçurumunu çözememiştir. Sosyoekonomik, bilimsel ve teknolojik ilerlemelerle birlikte ucuz ve bol miktarda enerji tüketimi toplum sağlığını iyileştirmiş, doğurganlığın artmasına ve yaşam süresinin dikkate değer bir şekilde uzamasına katkıda bulunmuştur. Sonuç olarak, 1800’den 2019’a kadar küresel nüfusun 7,8 kat artmasına yol açmıştır. Sanayi Devrimi’nin bir başka olumlu etkisi ise ekonomik büyümeye katkı sağlamasıdır. 1806’dan 2006’ya kadar olan süreçte kişi başına düşen küresel Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) 33 kat artmıştır (Jones, 2016). Ayrıca küresel birincil enerji tüketimi 1800 yılında 20 ej iken 2019 yılında 584 ej’ye ulaşmıştır (BP, 2025). Bu da kişi başına enerji tüketiminde 3,7 katlık bir artış olduğunu göstermektedir (Santos, Ferreira, & Pedersen, 2023)

İnsanoğlu yiyecek, giyecek, barınma, su, hava, vb. ihtiyaçlarını doğadan sağlamaktadır. Bu sebeple ihtiyaçlarını karşılarken doğal çevreyi kullanarak değişmesine sebep olmaktadır (Attfield, 2014). Azqueta ve Delaca’mara’ya (2006) göre, insanların ve diğer tüm türlerin paylaşım alanı olan biyosfer pek çok şekilde rekabete konu olmaktadır. Dolayısıyla insanoğlunun çevresindeki doğal kaynakların kullanımına en faydalı şekilde karar verme süreci, bu gezegendeki diğer türlerle olan ilişkisini belirlemektedir (Azqueta & Delaca’mara , 2006). Çevre sorunları genel olarak insanların çevreyle olan ilişkisinden kaynaklanan sorunlardır (Attfield, 2014). İnsan nüfusunda devam eden üstel artış, özellikle son birkaç yüzyıldır çevre için tehdit oluşturmaktadır. Toplumun sürdürülemez ve kültürel olarak kalıplaşmış tüketim alışkanlıklarını tatmin etmek için doğal habitat sürekli olarak sömürülmektedir. Hem dar görüşlü teknolojik uygulamaların hem de küresel ticaretin yaygınlaşmasıyla bu durum daha da kötüleşmiştir. Ekolojistler, modern toplumun yaygın olan birçok eyleminin; küresel ısınma, türlerin yok olması, biyotik homojenleşme oranlarının kaygı verici derecede yüksek olması, istilacı türlerin yaygınlaşması ve ekolojik sistemlerin bozulması gibi sorunlara yol açtığını düşünmektedirler (Burchett, 2016).

Ortaya çıkan çevresel sorunların nedenini daha iyi değerlendirmek amacıyla ekolojistlerin dışında filozoflar da çevre alanında çalışmalar yapmıştır. İlgili bağlamda "Çevre Etiği" 1970'li yıllarda belirli bir felsefi disipline dönüşmüştür. Bu gelişmenin yaşanmasında şüphesiz ki 1960'lı yıllarda yaşanan nüfus artışına ve bununla birlikte ekonomi, teknoloji ve sanayi alanındaki ilerlemelerin çevre üzerindeki etkilerine ilişkin farkındalığının artması yer almaktadır (Cochrane, 2006). Yayımlanan üç etkili çalışma çevre etiği alanının gelişmesinde katalizör görevi görmüştür. Bunlardan biri olan ve 1962 yılında yayımlanan Rachel Carson'un "Sessiz Bahar (Silent Spring)" adlı kitabı Diklorodifeniltrikloroetan (DDT) gibi sentetik böcek ilaçlarının; gıda maddeleri, çevre ve özellikle kuşlar üzerindeki etkilerine dikkat çekmiştir. Kitap geniş kitlelerce okunarak hem kamuoyunun hem de akademik camianın çevre sorunlarına dikkatini yöneltmesinde kilit rol oynamıştır. Lynn White'ın "Ekolojik Krizimizin Tarihsel Kökleri (The Historical Roots of Our Ecologic Crisis)" (1967) çalışması da akademik olarak geniş bir yankı uyandırmıştır. Buna göre White, Hristiyan teolojisinin çevreye karşı sömürücü tutumu savunmada önemli bir rolü olduğunu iddia etmektedir. Yahudi-Hristiyan Tanrı'nın insanlığa doğa üzerinde hakimiyet verdiği görüşüne dayanarak teolojik ilerlemelerin doğa üzerinde manipülatif etki oluşturduğunu ve ekolojik krize yol açtığını açıklamıştır. Bu açıklama, doğru anlaşılmış Hristiyanlığın dünyayı şefkatli bir yönetime sevk edeceğini savunan birçok teolojist tarafından tartışılmıştır.¹ Böylelikle White'ın eseri çevresel bozulmaya yol açacak değerler, görüşler ve bunların nasıl değiştirileceği hakkındaki soruları ön plana çıkarmıştır. Son olarak 1968'de Garret Hardin tarafından yazılan "Ortakların Trajedisi (The Tragedy of the Commons)" nüfus artışı, kaynak kullanımı ve toplu aksiyonları gündeme getirmiştir. Hardin, bireylerin diğer etkenlerden bağımsız olarak elde ettikleri faydanın maruz kaldıkları maliyeti aştığı sürece, daha fazla kaynak tüketme isteğinin artacağını savunmuştur (Gardiner & Thompson, 2017).

Bu yıllarda yayımlanan benzer bir öneme sahip olan bir başka kitap da Paul Ehrlich'in "Nüfus Bombası (The Population Bomb)" (1968) adlı eseridir. İnsan nüfusunun gezegen üzerindeki etkilerini konu alan eser bir nevi uyarıcı nitelik taşımaktadır. O zamandan bu yana sadece nüfus ve doğal kaynakların tükenmesi çevresel endişelere neden olmamıştır.

¹ Söz konusu yorumlar için Cobb 1972 ve Barbour 1973'e bakınız.

Aynı zamanda biyoçeşitliliğin azalması, vahşi doğanın kaybı, ekosistemlerin bozulması ve iklim değişikliği, sonraki yıllarda hem kamu bilincine hem de kamu politikasına eklemlenen bir dizi "yeşil" sorunun parçası olmuştur (Cochrane, 2006).

1.4. ÇEVRE ETİĞİNDE DEĞER TEORİLERİ VE EKONOMİK YAKLAŞIM

Piyasa ekonomisinin sahip olduğu normlar ve mevcut yapısı gereği, piyasa dışı mal ve hizmetlerin sürekli olarak artan bir biçimde sömürüldüğü bir dünyada yaşamaktayız. Böylesi bir senaryoda karşımıza çıkan çevresel sorunlar ise; iklim değişikliği, biyoçeşitliliğin azalması, okyanusların asitlenmesi, kaynakların tükenmesi, vb. bir dizi problemdir. Akademik literatürde, politik çevrede ve sivil toplumda gündeme gelen çevreyle ilgili birçok tartışmada temel olarak iki varsayım dikkat çekmektedir. Bunlar: "Piyasa-Onaylayıcı (Market-Endorsing)" ve "Piyasa-Şüpheli (Market-Skeptical)" yaklaşımlar olarak adlandırılmaktadır (Gardiner & Thompson, 2017).

Görüşlerden ilki olan piyasa-onaylayıcı yaklaşımda; piyasaların ve piyasa normlarının çevre üzerinde hakimiyet sağlamasının, onu korumanın en iyi yolu olduğu savunulmaktadır. Bu iddianın önde gelen savunucularından biri olan Arrow (1984), çevre sorunlarının asıl kaynağının bu alandaki ekonomik piyasaların yokluğu olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla çevre ve çevreye ait mallar fiyatlandırılmamaktadır. Bu duruma ilişkin iki çözüm önerilmektedir. Birinci yaklaşım çevre üzerinde mülkiyet haklarının tanımlanmasıdır. İkincisi ise kamu otoritelerinin piyasayı taklit eden prosedürler uygulayarak çevre için gölge fiyatlar oluşturmalarıdır. "Açıklanmış Tercih Yöntemleri (Revealed Preference Methods)" ile ya da bireylere ne kadar ödemeye istekli olduklarını soran "Belirtilmiş Tercih Yöntemleri (Stated Preference Methods)" gibi koşullu bir değerlendirmeye gölge fiyatlar oluşturulabilmektedir. Daha sonrasında ise çevreye ilişkin fayda-maliyet analizi yapılabilmektedir (Gardiner & Thompson, 2017). Emisyon ticareti gibi kirleticilere belirlenen sınırlamalar ve oluşturulan ticaret planları bu gerekçelere dayanmaktadır.

Diğer taraftan piyasa-şüpheci yaklaşımı savunanlardan Kapp (1974), piyasa değer ölçülerinin çevreyi kapsayacak şekilde genişletilemeyeceğini iddia etmektedir. Ona göre çevresel değerler, piyasaların doğrudan bir ölçü veya dolaylı bir gösterge sağlayamadıkları sosyal kullanım değerleri olarak nitelendirilmektedir. Piyasaların ne etik açıdan ne de verimlilik açısından savunulabilir bir tarafı yoktur. Bu iddia piyasa-onaylayıcı yaklaşıma taban tabana zıttır. Buna göre, piyasaların ve piyasa normlarının yayılması çevre sorunlarının temel kaynağıdır (Gardiner & Thompson, 2017). Çoğu çevreci, endüstriyel faaliyetlerin yıkıcı etkisini inkâr etmeyecektir. Christ (2012), ekonomik büyümenin; sürdürülemezliğin ve yaşam alanlarının/türlerin yok olmasının en önemli nedenlerinden biri olduğunu açıkça belirtmiştir (Christ, 2012). İlgili çerçevede toplumdaki her birey batılı tüketiciler olarak yaşasaydı, tüketim arzularını tatmin etmek için dört yeni Dünya gezegenine ihtiyaç olurdu, sözü iyi bilinen bir özdeyiştir (Kopnina ve diğerleri,2018).

Ekonomik alanda yer alan çevreye yönelik bu tartışmaların asıl nedeni, insanlığın yüzyıllardır süregelen çevresel etik değerleridir. Sahip olduğumuz etik ve ahlaki değerler, çevreye karşı olan tutum ve davranışlarımızı yönlendirmektedir. Etik; toplum tarafından uyulması gereken yasaları değil, değerleri önermektedir. Ancak, yaşamın temel etik değerleri toplum tarafından benimsendiğinde ve bu değerler nüfusun büyük bir çoğunluğu tarafından kabul edildiğinde yasama erki bu değerleri, uyulması gereken pozitif yasalar haline getirmektedir (Renaud, 2022).

Aşağıda tarih boyunca evrimleşen çevresel etik değerlerimiz ve toplumsal bakış açısı yer almaktadır. Bu süreci kavramak, Sanayi Devrimi'nden itibaren süregelen çevresel sorunlarımızın ve kamu politikalarındaki anlayışın değerlendirilmesi için daha iyi bir bakış açısı sunacaktır.

1.4.1. Antroposentrizm

Antroposentrizm yani başka bir deyişle insan merkezilik kavramı ilk olarak 1860'lı yıllarda, Darwin'in evrim teorisi konusundaki tartışmalarının ortasında, insanların evrenin merkezi olduğu fikrini temsil etmek amacıyla ortaya atılmıştır (Campbell, 1983).

Ahlaki çerçeveyi sadece insan ile sınırlandıran antroposentrik değer teorisine göre insan haricinde kalan diğer tüm varlıklar yalnızca insana hizmet edebilecek araçlar olarak değerli görülmektedir (Callicott, 1984). Antroposentrizm, insan olmayan varlıklara ya da ekosistemlerde bulunan değerlere değil, hümanist değerlere odaklanmaktadır (Kopnina H. , 2021).

İnsan merkezcilik; insan çıkarlarının, mallarının ve değerlerinin çevre politikasının odak noktası olduğunu vurgulamaktadır. İnsanoğlu, sürdürülemez hakimiyet epistemolojileri ve insan merkezci hukuk sistemleri tarafından meşrulaştırılan neoliberalizm gibi ideolojiler aracılığıyla doğanın kendi kişisel çıkarları için var olduğunu düşünmektedir. İmran, Alam ve Beaumont'un (2014) görüşüne göre, antroposentrik yaklaşım, çevresel krizlerin çevre etiği ve değerleriyle ilişkisini kuramamaktadır. Doğal sermayenin ekolojik sınırlarını, yani doğal bir kaynağın sömürülmesinin geri dönüşü olmayan önemli etkilere sahip olabileceğini öngörememektedir. Deontolojik düşünürler, insan merkezciliğin diğer türlere zarar vermek gibi olumsuz bir motivasyonla hareket etmesinin yanlış olduğuna inanmaktadırlar (Adelman, 2017).

1.4.2. Biyosentrizm

Biyosentrizm, tüm varlıkların eşit değere sahip olduğunu ve bu nedenle saygı ile ahlaki dikkate layık görülmesi gerektiğini savunan bir etik yaklaşımdır. Deontolojik biyosentrizm doğal habitatta yaşayan canlılara karşı insan görevlerine ve haklarına odaklanmaktadır. Bu yaklaşım çevre etiğinin içindeki derin ekoloji terimini ortaya çıkarmıştır. Derin ekolojinin en önemli temsilcilerinden olan Arne Naess (1973), tüm canlıların eşit yaşama ve gelişme hakkının içgüdüsel olarak açık ve bariz bir değer aksiyomu olduğunu iddia etmiştir (Palmer, 2017).

Naess'in teorisine göre "sığ ekoloji hareketinin ana hedefi; gelişmiş ülkelerdeki insanların sağlığı ve refahını sağlarken kirliliğe ve kaynak tükenmesine karşı mücadele etmektir " (Naess, 1973, s. 1). Ancak, derin ekoloji hareketi tüm canlıların başkalarına faydası olsun ya da olmasın, bireysel olarak değerli olduğunu savunan "Biyosfer Eşitlikçiliğini" desteklemektedir (Naess, 1973).

Derin ekolojiyi daha iyi tanımlamak için "Gaia" varsayımından yararlanılmaktadır (Mebratu, 1998). Biyolojik sistemlerin nihai önemini vurgulayan bir çağrı niteliğindeki bu yaklaşım, James Lovelock tarafından geliştirilmiştir. Gaia varsayımı, her ne kadar doğası gereği bilimsel bir yaklaşım olsa da adını Yunan Tanrıçası Gaia'dan almıştır. Dolayısıyla hipotezin kendisi kişiselleştirilmiş bir dini anlayıştan beslenmiştir (Bryant, Baggott la Velle, & Searle, 2002). Bu varsayımın temeli, Gaia'nın kendi sürdürülebilirliğini sağlayan, kendi kendini yenileyen ve organize eden teolojik bir sistem olduğu görüşüdür (Mebratu, 1998). Bu görüşe göre, ekosistemde yer alan organizmalar çevresel değişkenleri ancak birlikte hareket ederek, türler arası iş birliği ile düzenleyebilmektedir (Free & Barton, 2007).

Gaia varsayımının katkısı, organik ve inorganik yaşamın birbirine bağlılığını vurgulamak, rekabetçilik ve insan-merkezcilik yerine Gaia-merkezcilik fikrini ortaya çıkartmasıdır. Dolayısıyla Gaia, temellerini biyosentrik ideolojiden almaktadır (Mebratu, 1998). Derin ekoloji ve Gaia hipotezi, bireysel çıkarların üstünde daha bütüncül bir biçimde ekolojik sisteme değer verilmesi gerektiğine işaret etmektedir (Bhattacharjee & Debnath, 2021).

Biyosentrizm zaman içerisinde birçok eleştirinin yöneldiği bir yaklaşım durumuna gelmiştir. Bazı eleştirmenlere göre derin ekoloji yalnızca ekonomik ve sosyopolitik olarak iyi durumda olan seçkin bir grup insan için vahşi doğa deneyimlerini koruma girişimini yansıtmaktadır. Ramachandra Guha (1989, 1999), batı merkezli birçok koruma grubunun faaliyetlerini yeni bir kültürel emperyalizm biçimi olarak tasvir etmektedir (Brennan & Norva, 2024).

1.4.3. Ekosentrizm

Ekosentrizm bir etik değer olarak terimsel kökenini ilk kez Lawrence Henderson tarafından 1913 yılında ortaya atılan "Biyosentrik" kavramından almaktadır. Bu terim, evrenin yaşamın yaratıcısı olduğu fikrini temsil etmek amacıyla oluşturulmuştur (Campbell, 1983).

Ekosentrizm, abiyotik bileşenler de dahil olmak üzere tüm yaşam formlarında ve ekosistemlerde içsel değeri tanıyan bir etik görüşü ifade etmektedir (Curry, 2011). Bu kavrama göre doğa ahlaki düşünceye sahiptir, çünkü içsel değeri vardır. Örneğin bu ahlaki düşünce sayesinde, yağmur ormanlarının kesilmesinin (birçok bitki ve hayvan türünün neslini yok edebileceği için) yanlış bir eylem olduğu yargısına ulaşılabilmektedir (Kortenkamp & Moore, 2001).

Ekosentrizm, dünya görüşlerinin en geniş çaplı ifadesidir. Dolayısıyla antroposentrizmden çok daha geniş bir bakış açısını benimsemektedir (Curry, 2011). Ayrıca çevresel sistemleri, abiyotik faktörleri de dahil ederek bir bütün olarak incelemektedir. Florayı ve organizmalar için ekolojik bağlamları da dahil etmesi sebebiyle biyosentrik görüşü de aşan bir etik düşüncedir (Washington, Taylor, Kopnina, Cryer, & Piccolo, 2017).

Ekosentrik yaklaşım, ekolojinin çok önemli bir yönüne dikkat çekmektedir. Bu da genellikle doğa bilimcileri tarafından ortaya çıkarılan, ekolojik kaynakların insan tarafından sömürülmesinin sınırlarıdır. Çevresel etik ve ekolojik farkındalık, ekolojik sorunları çözmek için gereken siyasi ve kurumsal reformların keşfedilmesinde kolaylık sağlamaktadır (Montani & Wilson, 2024).

Liu ve diğerlerinin aktardığına göre, günümüzde antroposentrizmin çevresel yıkımlara sebep olmada önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir. Dolayısıyla, insan-merkezci etik görüş ekolojik krizin temel nedeni olarak görülmektedir (Naess, 1973). Çevre ile ilgili gündeme gelen birçok tartışma ve görüş antroposentrizme karşı çevreyi koruma amacı taşımaktadır. Merchant (1990)'a göre bu noktada antroposentrizme karşıt görüş olarak ortaya çıkan ekosentrizm bu tür korumacı felsefeleri içinde barındırmaktadır (Liu, Liu, Yang, Chen , & Ulgiati , 2016).

1.5. KALKINMA, ÇEVRE VE ETİK İLİŞKİSİ

1676 yılında Sir William Petty tarafından yazılan "Fransızlar çok hızlı büyüyor" ifadesi kalkınma ekonomisinin en eski tartışmalarından birine işaret etmektedir (Sen, 1988). Petty yalnızca sayısal verilerle ve gelirin büyümesiyle değil aynı zamanda yaşamın içeriğini oluşturan kalkınma sorunlarına da odaklanmıştır. İstatiksel analizinde "Kral'ın tebaasının, bazılarınca iddia edildiği kadar kötü bir durumda olmadığını" göstermeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda Petty, milli geliri hem gelir yöntemi hem de harcama yöntemi kullanarak tahmin etmiştir. Ayrıca, bireylerin yaşam koşullarını "ortak güvenlik" ve "her bir insanın özel mutluluğu"nu dahil ederek değerlendirmiştir. Sen'e (1998) göre Petty, haklı olarak modern ekonominin, özellikle niceliksel ekonominin öncülerindendir. Aynı zamanda kalkınma ekonomisinin de kurucularından biridir.

Kalkınma kavramı ortaya çıktığı ilk zamanlarda ve devamındaki yıllarda, genellikle basit bir ekonomik süreç olarak tanımlanmıştır. Çok az sayıda araştırmacı, kalkınmanın bir toplumun "iyi yaşam" anlayışında, mallar ile iyi arasındaki bağlantıda ve doğaya karşı olan tutumunda temel değer değişikliklerini içeren bir süreç olduğunu düşünmüştür. Bugün kalkınmanın ilk kabul gören tanımından çok daha fazlası olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir. Kalkınma, toplumdaki temel değer değişimlerinin yanı sıra, politika planlama süreçlerinde önceliklerin belirlenmesini ve kaynak tahsisinde siyasi, insani, çevresel ve kültürel açıdan tolere edilebilir maliyetlerin gözetilmesini kapsamaktadır (Goulet, 2006).

Sen'e (1998) göre kalkınma, daha iyi bir yaşama ulaşmak ile ilgilenen bir kavram olduğundan dolayı bireylerin sürdürdüğü yaşamın niteliğini de içermelidir. Bu nedenle toplumdaki insanların yaşam süresinin uzunluğu ve yaşam beklentisi verileri, yaşam standardı ve kalkınmayla doğrudan ilişkilidir. Bireyler, belirli işleri yapabilme ve belirli varlıklara ulaşabilme yeteneklerine değer atfetmektedirler. Burada bahsedilen işler ve varlıklar bir kişinin "işlevleri" olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla bir kişinin refahı, o kişi tarafından başarılan işlevlerin bir değerlendirmesidir. Bu yaklaşım, özellikle Adam Smith (1776) ve Karl Marx (1844) tarafından ve daha yakın bir zaman diliminde yaşam

kalitesi literatüründe dolaylı olarak kullanılmıştır. Sen'e göre işlevsel başarılar meta sahipliği ve kullanımıyla nedensel bakımdan ilişkilidir. Bu nedenle Gayri Safi Milli Hasıla'nın (GSMH) kurucu unsurları işlevsel başarıları belirlemektedir. Aristoteles'in "Nikomakhos'a Etik"te (Nicomachean Ethics) açıkladığı üzere, bu unsurlar işlevlerin amaç olduğu araçları ifade etmektedir (Sen, 1988).

Yaygın olarak bilinen insani refah kavramının tanımı, Sen tarafından yetenek yaklaşımı ile formüle edilerek, Birleşmiş Milletler (BM) Kalkınma Programı (UNDP) (1990) tarafından yayımlanan ilk insani gelişim raporunun temelini oluşturmuştur. UNDP tarafından geliştirilen insani kalkınma paradigması; kalkınmanın özgürlükleri ve yetenekleri genişleterek, bireylerin seçeneklerinin hangi yollarla arttırılabileceğine odaklanmıştır. Bu çerçevede insani kalkınma, bireylerin sahip olduğu gerçek özgürlüğün genişlemesi anlamına gelmektedir. Sen'e (1999) göre insani kalkınma, ekonomik büyüme, artan kişisel gelir, teknolojik ilerleme ya da toplumsal modernleşme gibi özgürlüklerin genişlemesine olanak sağlayan araçlardan, özgürlüklerin kendisi olan amaçlara yönelmelidir. UNDP'ye (1996) göre yayımlanan ilk insani gelişim raporları, doğal çevrenin rolünü açıkça incelememiştir ancak daha yakın zamanlarda yayımlanan raporlarda çevre ve genel anlamda sürdürülebilir kalkınma giderek daha fazla yer edinmiştir. 2000 yılına gelindiğinde BM tarafından Milenyum Kalkınma Hedefleri belirlenmiştir. Böylelikle, insan gelişimi ve çevrenin karşılıklı olarak güçlendirici kalkınma hedefleri çerçevesinde tam entegrasyonu kabul edilmiştir (Costantini & Monni, 2008).

Buna göre bütünleşik sürdürülebilir insani kalkınma paradigması, gelecek nesillerin yeteneklerinden ödün vermeden, bugünkü neslin yeteneklerini geliştiren bir olgudur (Anand & Sen, 2000). Constantini ve Monni (2008), bütünleşik sürdürülebilir kalkınma paradigması için iki farklı yaklaşım öngörmektedir. Bunlardan biri doğal kaynakların kalkınma üzerindeki etkilerini analiz eden "Kaynak Laneti Hipotezi"; diğeri ise ekonomik kalkınma sürecinin çevresel kalite üzerindeki etkilerini inceleyen "Çevresel Kuznets Eğrisi"dir (Costantini & Monni, 2008)

1.6. KAYNAK LANETİ HİPOTEZİ

Adam Smith ve David Ricardo'dan itibaren petrol ve doğal gaz gibi kaynaklara sahip ülkelerin kalkınmalarını bu kaynaklar yoluyla sağlayabileceklerine ve kaynaklarından sürdürülebilir ekonomik büyüme için faydalanabileceklerine dair bir inanç süregelmiştir. Birçok ekonomist bu görüşü 1970'li yıllara kadar desteklemiştir.

Rostow, doğal kaynakların gelişmekte olan ülkelerin endüstriyel sıçramalarına kritik anlamda katkıda bulunduğunu savunmuştur (Badeeb, Lean, & Clark, 2017). Gylfason ve Zoega'nın (2001) çalışmasında da benzer şekilde gelişmekte olan ülkelerde, doğal kaynakların ekonomik anlamda daha çok önem arz ettiğine değinilmiştir. Bunun nedeni gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinin tarıma ve doğal kaynaklara dayalı ekonomik faaliyetleridir. Ancak, doğal kaynaklar açısından gerçekten zengin olmasına rağmen ekonomik büyümeyi sürdüremeyen ülkelerin de açık örnekleri bulunmaktadır. Bu nedenle, doğanın cömertliğinin bazen karışık bir lütuf haline gelebileceği anlaşılmaktadır.

Gylfason ve Zoega'nın (2001) makalesinde, her ikisi de elmas ihracatçısı olan Botswana ve Sierra Leone karşılaştırılmıştır. Botswana, ana doğal kaynağından elde ettiği geliri ve rant akışını, 1966 yılından bu yana ekonomik büyümeye katkıda bulunarak etkileyici bir şekilde gerçekleştirmiştir. Botswana'nın aksine Sierra Leone'de, yerel mafyalar elmas ticareti üzerinde söz sahibi olabilmek için çatışmaya başlamışlardır. İç savaşın yoğunlaşmasıyla harap olan ülke yoksulluk içinde kalmıştır. Bu örnekler, doğal kaynakların varlığının ekonomik büyüme ve gelişme için hem bir nimet hem de bir lanet olabileceğini göstermektedir (Gylfason & Zoega, 2006).

Geleneksel görüş, genel olarak doğal kaynakların ekonomik kalkınmayı kolaylaştıracağını, yeni pazarlar yaratacağını ve yatırımı teşvik edeceğini iddia etmektedir. Bazı muhalefetler olsa da bu iyimser perspektif 1980'lerin başına kadar geçerliliğini korumuştur. Bu dönemde, Groningen'de doğal gazın keşfedilmesiyle birlikte Hollanda'nın imalatı düşmüştür. Adını bu olaydan alan "Hollanda Hastalığı", kaynak laneti hipotezinin doğrudan öncülü olarak kabul edilmiştir. 1988 yılında Alan Gelb,

“Petrol Rüzgârları : Nimet mi, Lanet mi? (Oil Windfalls: Blessing or Curse?)” adlı eserinde petrol rantlarının ekonomik etkilerini ortaya koymuştur. Buna göre petrol ekonomileri, 1971-1983 patlama döneminde petrol dışı ekonomilere göre yerel sermaye oluşumu verimliliğinde daha fazla ekonomik tahribat yaşanmıştır. Ekonomistler son yıllarda, özellikle Afrika, Latin Amerika ve Orta Doğu'daki kaynak bakımından zengin ülkelerin, göreceli olarak kaynak bakımından fakir ülkelere göre daha yavaş büyüme trendinde olduğunu gözlemlemiştir (Badeeb, Lean, & Clark, 2017). Auty'nin kaynak laneti olarak tanımladığı bu kavram, doğal kaynak bağımlılığı ile ekonomik büyüme arasındaki negatif ilişkiyi ifade etmektedir (Auty, 1993)

Aslında diğer tüm koşullar eşit olduğunda, kaynak bolluğunun bir ülkenin gelecekte kişi başına düşen sürdürülebilir refahını arttıracığı öngörülmektedir. Bu avantaj esasen çift yönlüdür ve bunlardan ilki, doğal kaynakların keşfinin ve geliştirilmesinin ekonomik büyüme oranında kısa süreli bir artışa yol açacağı olgusudur. İkincisi ise, bir kaynak bolluğunun sömürülmesinin gelecekteki sürdürülebilir gelir düzeyini arttıracığıdır. Bir doğal kaynağın keşfi temel olarak, üretim girdilerine gerekli yatırımlar için likidite finansmanını sağlayan bir durumdur. Dolayısıyla, kaynak bakımından zengin olan ülkelerin, kaynak açısından fakir olanlara kıyasla belirgin bir şekilde ekonomik avantaja sahip olduğu düşünülmektedir. Ancak, yapılan araştırmalar sonucunda birçok ülkenin bu görece avantajdan yararlanmadığına dair vaka çalışmaları gözlemlenmiştir. Kaynak bolluğunun varlığındaki bu kalkınma örüntüsü, literatürde "Kaynak Laneti Hipotezi" olarak tanımlanmıştır. Bu analiz, Sachs ve Warner (1995) ile başlayarak nispeten büyük ülke örneklemelerinde genelleştirilmiştir. Çalışma sonucunda 1970-1990 yılları arasında kişi başına düşen ekonomik büyüme ile kaynak bolluğu arasındaki negatif ilişki istatistiksel olarak anlamlı kanıtlarla açıklanmıştır. Ayrıca ilgili çalışmada, ekonomik büyüme üzerindeki diğer ekonomik ve politik değişkenlerin etkisi de kontrol edilmiştir (Atkinson & Hamilton, 2003). Çalışmada ortaya çıkan bulguların aksine, Davis (1995), lanetin mutlaka ampirik bir genelleme olmadığına dair kanıtlar sunmuştur. Dolayısıyla kaynak bolluğu ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişki, istatistiksel olarak daha fazla araştırılması gereken bir konudur (Stijns, 2005).

Kaynak laneti hipotezi ile kişi başına düşen refahın azalmadığı bir kalkınma biçimi olarak tanımlanan sürdürülebilirlik kavramı arasındaki ilişki, kaynak bolluğundan elde edilen gelirin nasıl değerlendirildiği sorusunu gündeme getirmiştir. Çünkü Hartwick (1977) ve Solow (1986)'a göre sürdürülebilirlik, kaynak tüketilmesinden elde edilen rantların alternatif zenginlik araçlarına yatırımı ile elde edilmektedir. Bunun sonucunda, toplumda varlıkların gerçek değerindeki değişimin negatif olmaması sağlanmaktadır. Bu hipoteze dayanarak Pearce ve Atkinson (1993) zayıf sürdürülebilirliğin göstergesini ortaya koyan ilksel önerilerden birini oluşturmuşlardır (Atkinson & Hamilton, 2003). Bu öneri, doğal kaynakların ve çevrenin tükenmesini içeren ayarlanmış bir ulusal tasarruf ölçüsünü açıklamaktadır. Sonrasında benzer şekilde Hamilton (1994, 1996) genişletilmiş ulusal muhasebe ile canlı-cansız kaynakları ve kirleticileri içeren refah ölçülerini geliştirmiştir. Pearce ve Atkinson'un ölçütüne eşdeğer olarak karşılık gelen (net) tasarruf ölçütü "gerçek" tasarruf olarak literatüre geçmiştir. Geniş bir ülke yelpazesini içeren gerçek tasarruf oranları her yıl Dünya Bankası tarafından yayımlanmaktadır (Atkinson & Hamilton, 2003).

Sürdürülebilirlik teorisi, hem bugünün hem de geleceğin refahını gözeterek, kaynak zengini ülkelerin doğal kaynak tüketiminden elde ettikleri rantları ihtiyatlı biçimde tasarruf etmelerini ve yatırım politikaları yoluyla değerlendirmelerini öngörmektedir. Buna rağmen, gerçek tasarruf endeksinden elde edilen kanıtlar, pratikte birçok ülkenin bu ihtiyatlı yaklaşımı benimsemekte zorlandığını göstermektedir (Atkinson & Hamilton, 2003).

Kaynak laneti hipotezi; doğal kaynaklar açısından zengin ülkelerin, daha az kaynağa sahip ülkelere göre daha düşük ekonomik büyüme ve daha kötü kalkınma deneyimlerine dikkat çekmektedir. Angola, Kongo, Nijerya, Venezuela ve Orta Doğu'daki bazı ülkeler, düşük veya negatif GSYİH sonuçlarına sahip olan doğal kaynak açısından bol fakat yaygın yoksulluğa sahip olan ülkelerdir. Tam tersine, Japonya, Kore , Tayvan, Singapur ve Hong Kong gibi Doğu Asya ekonomileri, kaynak bakımından fakir olmalarına rağmen yüksek yaşam standartlarına sahiptir (Badeeb, Lean, & Clark, 2017).

1.7. KAYNAK LANETİNİN EKONOMİK VE POLİTİK MEKANİZMALARI

Doğal kaynakların ekonomik büyümedeki rolü, ekonomik ve politik olarak açıklanmaktadır. Ekonomik çerçevede kaynak temelli kalkınma yollarının uzun vadeli ekonomik büyümeyi engellemesinin başlıca sebepleri; Hollanda hastalığı olgusuna, emtia fiyatlarındaki oynaklığa, ekonomideki politika başarısızlıklarına ve eğitimin ihmal edilmesine kadar geniş çaplı bir perspektifle açıklanmaktadır. Politik nedenler temelde, rant arayışına, zayıf kurumlara ve yolsuzluğa dayanmaktadır (Badeeb, Lean, & Clark, 2017).

1.7.1. Hollanda Hastalığı

Hollanda hastalığı, ucuz ve bol miktarda doğal kaynak ve insan sermayesi nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Bir ülkenin para biriminin sınırlı bir süre için aşırı değerlenmesine sebep olan ve böylelikle ticareti yapılan malların üretimini kârsızlaştıran büyük bir piyasa başarısızlığıdır. Ayrıca yatırım fırsatlarını sınırlandırdığı için arz üzerinde ciddi etkileri vardır ve talep tarafında büyümeye engel teşkil etmektedir. Piyasa başarısızlığı olarak değerlendirilmesinin nedeni, doğal kaynak yoğun mallar üreten sektörün yarattığı negatif dışsallıktır (Bresser-Pereira, 2008).

Hollanda hastalığının dinamiklerini ilk kez kavrayan kişi 1970’li yılların başında Marcelo Diamand olmuştur. Sonrasında hastalığın modelini ilk kez sunan Corden ve Neary (1982) literatüre önemli katkılarda bulunmuşlardır. Hem doğal kaynak laneti hem Hollanda hastalığı bu tür emtialar söz konusu olduğunda, Ricardocu rantlarından ve/veya emtia bolluğundan faydalanılması nedeniyle oluşmaktadır. Ancak, doğaları ve sonuçları bakımından bu iki kavram farklılıklar içermektedir. Lanet, politikacıların ve girişimcilerin motivasyonunu düşürerek, ekonominin hareketsizleşmesine neden olmaktadır. Hollanda hastalığı ise sanayileşmeyi durdurarak ülkeyi sonsuza kadar emtia ihracatçısı olma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmaktadır (Bresser-Pereira, 2020).

Hollanda hastalığının belirtileri aşırı değerli para birimi dışında; imalat sanayide izlenen düşük büyüme oranları, yapay yüksek reel ücretler ve işsizliktir. Hastalığın nötralize

edilmesi için uygulanması gereken reçete; politika yapıcılar tarafından bu hastalığa neden olan mallar üzerine satış veya ihracat vergisi koymaktır (Bresser-Pereira, 2008).

1.7.2. Emtia Fiyatlarındaki Değişiklik

Emtia fiyatları oldukça değişken bir yapıya sahiptir. Petrol ve doğalgaz, dünya piyasasında fiyatları en değişken olan mallardır. Ancak; bakır, alüminyum, muz, kahve, şeker gibi mallar da aynı şekilde dalgalı eğilimlere açıktırlar. Ekonomik büyüme üzerinde negatif etkide bulunan faktörün doğal kaynak fiyatlarındaki oynaklık olduğunu öne süren araştırmacılar mevcuttur (Frankel, 2012) ².

Üretim faktörlerinin (işgücü, toprak ve sermaye) sektörler arasında (maden, tarım, imalat, hizmetler) döngüsel olarak değişmesi gereksiz işlem maliyetlerine yol açabilmektedir. Piyasadaki dalgalanmaların temel nedeni kısa dönemde malların düşük esnekliğe sahip olmasıdır. Özellikle tarımsal ürün miktarının talebin altında gerçekleşmesine neden olan kötü bir hasat veya enerji ürünlerine olan talebi arttıran soğuk bir kış gibi şoklar yaşandığında, ilgili piyasayı temizlemek için fiyat seviyelerinin oldukça yükselmesi gerekmektedir (Frankel, 2012).

1.7.3. Kötü Ekonomik Yönetim

Limi (2007)'ye göre doğal kaynak gelirleri politika yapıcılara aşırı güven aşılayabilmektedir. Kaynak rantlarına kolay erişim, hükümetler üzerindeki vergi toplama ve mali disiplin gereksinimini azaltabilmektedir. Harcamalar üzerindeki bu azaltılmış kısıtlamalardan veya kaynak dışı verginin uygulama ihtiyacının azalmasından faydalanan hükümetler bu durumu uyguladıkları reformları dengelemek amacıyla kullanmak isteyeceklerdir. Örnek olarak; kaynakla finanse edilen mali tamponlar, politika yapıcıların kentleşmeyi, daha yüksek düzeydeki eğitim arzı baskısını ve uzun vadeli ekonomik kalkınmayı sağlayacak diğer altyapı gereksinimlerini görmezden gelmelerine ya da geciktirmelerine sebep olmaktadır. Ayrıca doğal kaynak bağımlılığının talep tarafında, yüksek düzeydeki ücret dışı gelir veya kaynak temelli ücretler nedeniyle piyasadaki insan sermayesi biriktirme teşvikinin azalmasına yol açabilmektedir (Badeeb,

² Bkz. Blattman, Hwang, ve Williamson (2007), Hausmann ve Rigobon (2003) ve Poelhekke- van der Ploeg (2007).

Lean, & Clark, 2017). Bu konuda elde edilen ampirik kanıtlar tüm düzeylerdeki okul kayıtlarının doğal kaynak bağımlılığı ile ters orantılı olduğunu kanıtlamaktadır (Gylfason, Herbertsson, & Zoega, 1999). Gylfason (2001), hem arz hem de talep yönündeki faktörleri yansıtarak, eğitime yönelik kamu harcamalarının ulusal gelire oranla doğal sermaye ile ters orantılı olabileceğine dikkat çekmektedir (Gylfason T.,2001).

1.7.4. Rant Kollama (Siyasi Hollanda Hastalığı)

Wantchekon (1999) ve Ross (2000) tarafından yapılan araştırmalarda elde edilen ampirik sonuçlar göstermiştir ki, kaynak bağımlılığı ile otoriter hükümet yönetimi arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Lam ve Wantchekon (2003)'e göre kaynak bolluğu halk ile elit kesim arasındaki gelir eşitsizliğini şiddetlendirmektedir. Makalede kullanılan modelde kaynak bolluğunun, doğrudan ve dolaylı bir şekilde gelir eşitsizliğini arttırdığı gözlemlenmiştir. Doğrudan etki, toplumdaki elit bireylerin rant kollayarak hükümet üzerinde kontrol etkisine sahip olmasıyla; dolaylı etki ise Hollanda Hastalığı ile ilişkili ekonomik gerilemeden kaynaklanmaktadır (Lam & Wantchekon, 2003).

1.7.5. Kurumsal Kalite ve Yolsuzluk

Kurumların doğal kaynakların ekonomik büyümeyi şekillendirme üzerindeki rolü, literatürde fikir ayrılıklarına neden olmuştur. Bazıları, kaynak rantlarının bir ülkenin kurumsal kalitesini veya ekonomik büyüme trendini aşındırıcı etkiye sahip olduğunu savunmaktadır (Badeeb, Lean, & Clark, 2017). Arezki ve Brückner (2011), 1992 ve 2005 yılları arasında 31 petrol ihraç eden ülkeden oluşan bir modelde petrol rantının yolsuzluk ve devlet istikrarı üzerindeki etkilerini ortaya koymuştur. Buna göre petrol rantlarındaki artışın, özellikle petrol üretiminde devletin katılımının yüksek olduğu ülkelerde, yolsuzluk puanını önemli ölçüde arttırdığı sonucuna ulaşmıştır. Diğer bir grup ise, kaynak laneti hipotezinde kurumların herhangi bir etkiye sahip olmadığını iddia etmektedir. Hükümetlerin sahip olduğu siyasi sisteme göre bir örneklem oluşturan Bhattacharyya ve Hodler (2010), doğal kaynakların yalnızca kalıcı demokratik olmayan rejimlerde yolsuzluğa yol açtığını iddia etmiştir. Bu konudaki bir başka görüş, kaynak rantlarının bir kaynak laneti mi yoksa bir nimet mi olduğunu belirleyen faktörün kurumların kalitesi olduğunu öngörmektedir. Bu doğrultuda Torvik (2009), iyi bir

kurumsal kalitenin, doğal kaynak tahsisin büyüme üzerindeki olumsuz etkileri önleyeceğini savunmaktadır (Torvik, 2009).

1.8. ÇEVRESEL KUZNETS EĞRİSİ

Çevre kalitesinin dünya çapında bozulması, kamuoyunun bu konudaki endişelerini arttırmıştır. Dolayısıyla çevresel bozulmanın nedenlerini daha net bir şekilde anlayabilmek amacıyla yapılan çalışmalar artmıştır. Ekonomik büyümenin çevresel etkileri ve çevre ile olan bağlantısı 1990'lı yıllarda birçok tartışmaya yol açmıştır. Bu konuda yapılan çalışmaların ortak noktası; çevre kalitesinin ekonomik kalkınmanın/büyümenin erken dönemlerinde bozulduğu ve ekonomi geliştikçe ilerleyen dönemlerde iyileştiği iddiasıdır. Başka bir ifadeyle, kalkınmanın erken aşamalarında çevresel baskı milli gelirden daha hızlı artmaktadır ve daha yüksek gelir seviyelerine ulaşıldığında, gayrisafi yurtiçi hasıla büyümesine göre yavaşlamaktadır. Gelir değişimi ile çevresel kalite arasındaki bu bağlantıya, literatürde "*Çevresel Kuznets Eğrisi*" denilmiştir. Ters U şeklinde olan bu ilişki, adını gelir eşitsizliği ile ekonomik kalkınma arasındaki benzer bir ilişkiyi öngören Kuznets'in (1955) çalışmasından almıştır. Dasgupta ve diğerlerine (2002) göre sanayileşmenin ilk aşamasında, öncelik maddi çıktıyı arttırmaktır. Bireylerin odak noktası oluşabilecek çevresel problemler yerine gelir olduğu için kirlilik hızla artmaktadır. Hızlı büyüme kaçınılmaz bir şekilde daha fazla doğal kaynak tüketimi ve kirlletici emisyonuyla sonuçlanmaktadır (Dinda, 2004).

Dolayısıyla çevre üzerinde daha çok baskıya sebebiyet vermektedir. Kalkınmanın erken dönem aşamasında bireyler, kirliliği azaltmaya yönelik ödeme yapamayacak kadar fakirdir ve/veya büyümenin sonuçları görmezden gelinmektedir. Sanayileşmenin ilerleyen aşamalarında, gelir arttıkça insanlar çevreye daha fazla değer atfetmektedirler. Düzenleyici kurumlar bu aşamada daha etkili bir hale gelmektedir ve dolayısıyla kirlilik seviyesi düşmektedir. Bu nedenle Çevresel Kuznets Eğrisi, ekonomik faaliyet seviyesi ile çevresel baskı (kirliliğin konsantrasyon seviyesi veya emisyon akışı, kaynakların tükenmesi gibi) arasında önemli bir bağlantı olduğuna işaret etmektedir. Bu hipotez, çevresel kalitenin bir ülkenin veya bir toplumun kaderi değıştikçe nasıl değıştiğini açıklamaktadır. Başka bir deyişle, Çevresel Kuznets Eğrileri, iki boyutlu uzayda kolektif

insan davranışının birkaç önemli yönünü özetleyen istatistiksel hesaplamalara dayanan bir çıktı olarak ifade edilmektedir (Dinda, 2004).

Şekil 1: Çevresel Kuznets Eğrisi (Sarkodie & Strezov, 2019)

Yukarıdaki Şekil 1'de Çevresel Kuznets Eğrisi ile ekonomik gelişim, gelir düzeyi ve çevresel bozulma arasındaki ilişki açıklanmıştır. Buna göre ekonominin erken gelişme aşamalarında düşük gelir düzeyi artarken, çevreye verilen zarar da artmaktadır. Ancak ekonomi geliştikten sonra yüksek gelir düzeyine karşılık ve düşük çevresel bozulma miktarı gözlemlenmektedir (Sarkodie & Strezov, 2019).

1.9. DOĞAL KAYNAK LANETİ, ÇEVRESEL KUZNETS EĞRİSİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA İLİŞKİSİ

Constantini ve Monni tarafından yazılan makalede; ekonomik büyüme, insani gelişim ve çevre arasındaki farklı nedensel bağlantılar incelenmiştir. Elde edilen sonuçlardan ilki, Çevresel Kuznets Hipoteziyle uyumlu bir şekilde kalkınmanın ilk aşamasında yeterli sürdürülebilirlik düzeyine ulaşmanın çok zor olduğudur. Buna göre, öncelik temel insan ihtiyaçlarının karşılanması olduğu için çevre koruma ikincil ya da lüks bir mal olarak kabul edilmektedir. Buna rağmen yapılan araştırmada, değiştirilmiş Çevresel Kuznets Eğrisi kullanılarak kalkınmanın ara aşamalarında menfi trendi tersine çevirmenin mümkün olduğu saptanmıştır. Ayrıca geleneksel bir Çevresel Kuznets Eğrisi kullanılarak

da yüksek gelir düzeylerinde çevresel bozulmanın tersine çevrilebileceği görülmüştür (Costantini & Monni, 2008).

Araştırmadan elde edilen ikinci sonuç ise, insan sermayesi birikiminin gelecekte daha yüksek tüketim seviyesine ulaşmak ve bunu sürdürmek için gerekli bir araç olduğudur. Sağlık ve eğitim başarılarının olumlu etkilerinin, doğal kaynak çerçevesinde gelişen olumsuz etkilerden çok daha büyük olduğu gözlemlenmiştir. Dolayısıyla daha nitelikli kurumlar, özel sermaye yatırımlarıyla birlikte daha yüksek ekonomik büyüme için en etkili koşulu temsil etmektedir. Bu durum, daha yüksek tasarruf oranlarının ekonomik büyüme oranını ve sabit gelir düzeyini arttıran belirleyicilerden biri olduğunu öngören Barro ve Sala-i-Martin'in koşullu yakınsama yaklaşımı ile tamamen örtüşmektedir (Barro & Sala-i-Martin , 1995)

Ek olarak yazarlar, küreselleşme sürecinin gelişmekte olan ülkeler üzerinde herhangi bir olumsuz etkisinin oluşabileceğine dair bir kanıt ulaşılamamıştır. Stiglitz'e (2000) göre diğer koşullar sabitken; küreselleşme, artan ticaret hacmi ve sermaye girişlerine maruz kalan ekonomiler için iyi bir yönetim kaynağı olacaktır. Ülkelerin böyle bir süreçten kazandıkları avantajları, mevcut kaynakları israf etmeden insani kalkınma için nasıl verimli bir şekilde kullanacaklarını bilmeleri gerekmektedir (Stiglitz, 2000).

Kurumlarını modernize etmiş, altyapı yatırımlarını yapmış, makroekonomik istikrarı sağlamış ve göreceli faydaları sürdürülebilir kalkınma doğrultusunda yatırmış olan ülkeler küreselleşme sürecini değerlendirmiş ülkelerdir. Sonuç olarak gelişmekte olan ülkeler çevre koruma bilincini mümkün olan en kısa sürede topluma aşılmalıdır. Sanayileşmiş ülkeler ise koordineli bilgi birikimi ve teknoloji transferi yoluyla bu sürecin üstesinden gelebilecektir. Böylece geçmişte yaşanan büyük doğal kaynak tahribatı ve tükenmesinin önüne geçebileceklerdir. Daha yüksek refah ve doğal çevreyi koruma seviyelerine ulaşabilmek amacıyla; kalkınma ve ekonomik büyümeyi birlikte değerlendirmek çok daha bütüncül bir yaklaşım olacaktır (Costantini & Monni, 2008).

2. BÖLÜM

ÇEVRESEL FARKINDALIK VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

2.1. KAVRAMSAL İNCELEME VE TARİHSEL OLAYLAR

Çevresel kirlenme ve doğal kaynakların tükenmesi endişelerinden ortaya çıkan bir kavram olarak sürdürülebilirlik, çevre tartışmalarının ve çevre politikasının kilit noktasını oluşturmaktadır (Asheim, Buchholz, & Tungodden, 2001). Dolayısıyla sürdürülebilirlik, çevresel kaygılar bağlamında; ekonomik kalkınma, tarımsal üretim, sosyal eşitlik ve biyoçeşitlilik gibi önemli alanlarda düşünmeyi ve çalışmayı teşvik eden bir kavram olarak tanımlanmaktadır. Bu kavram toplumdaki belirli faaliyetlerin çevre üzerinde tahribat yarattığı ve insan refahı için bir tehdit oluşturduğu endişesiyle ortaya çıkmıştır (Shearman , 1990). Yoğunlaşan endişe ve çözüm arayışları, toplum tarafından çevresel etik ve ahlaki değerlere önem verilmeye başlandığının bir göstergesidir. Bu noktada çevresel etik ve sürdürülebilirlik kavramları birbiriyle iç içe geçmiş bir zincirin halkalarını temsil etmektedir.

Sürdürülebilirlik ilk olarak 1712 yılında ormancı Hans Carl von Carlowitz tarafından "Sylvicultura Oeconomica" metninde, ormanların uzun dönemde nasıl yönetilmesi gerektiğini açıklamak için kullanılmıştır (Scoones, 2007). 1960'lı yılların sonunda ve 1970'lerde çağdaş çevre hareketlerinin doğumuyla çevre hakkındaki endişeler gündeme gelmiştir. Bu süreçte çevreciler, evrensel sorunların ana akım kalkınma sorularıyla nasıl ilişkilendirilebileceğini araştırmışlardır (Scoones, 2007). Sürdürülebilirlik kavramının özüne atıfta bulunması nedeniyle bu yıllarda Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Kongresi tarafından yürürlüğe konulan (1969) Ulusal Çevre Politikası Yasası (NEPA) örnek teşkil etmektedir (Little, Hester, & Carey, 2016).

Takip eden yıllarda, çevrenin ve çevresel değerlendirmenin bir yönetim aracı olarak kullanılmasının önemini kabul eden 1972 BM İnsan Çevresi Konferansı, sürdürülebilir kalkınma teriminin gelişmesinde büyük bir etkiye sahip olmuştur (DuBose ve diğerleri, 1995). Stockholm Konferansı olarak da bilinen bu konferansta; çevre ve kalkınma

sorunları arasındaki bağlantı tam olarak açıklanamamasına rağmen, ekonomik kalkınma biçiminin değiştirilmesinin gerekliliğine işaret edilmiştir (Mebratu, 1998).

BM İnsan Çevresi Konferansı ile aynı zamanlarda, seçkin bilim insanlarından oluşan bir grup, küresel boyuttaki çevre krizini incelemek üzere Roma’da toplanmıştır. Sonrasında "Roma Kulübü" adıyla da anılan grup, doğal çevreyi değerlendirerek ayrıntılı bir rapor hazırlamıştır. Hazırlanan rapora göre endüstriyel toplumun 1960-1970’li yıllarda ulaşılan ekonomik büyüme oranını devam ettirilmesi halinde, birkaç on yıl içinde ekolojik sınırların aşılabacağı öngörülmüştür. Bu gelişmeler ışığında devam eden yıllarda, "çevre ve kalkınma" ve "eko-kalkınma" gibi kavramların kullanımında terminolojik olarak artış yaşanmıştır (Mebratu, 1998). Tryzna'ya (1995) göre, sürdürülebilirlik kavramının tanımına katkıda bulunan ilk büyük adım Uluslararası Doğa Koruma Birliği'nden (IUCN) gelmiştir. Dünya Doğayı Koruma Vakfı ve BM Çevre Programı ile çalışan IUCN, 1980 senesinde uluslararası alanda başlatılan Dünya Koruma Stratejisi'ni formüle etmiştir (Mebratu, 1998).

1980’li yıllarda yayımlanan “Ortak Geleceğimiz (Our Common Future)” adlı rapor sürdürülebilir kalkınmanın bugünkü klasik tanımını ortaya atmıştır (Scoones, 2007). Brundtland Komisyonu’na (1987) göre sürdürülebilirlik, toplumun mevcut ihtiyaçlarının gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılamalarını sağlayacak şekilde giderilmesi anlamına gelmektedir (Akt. Liu ve diğerleri, 2016). İfade edilen tanım şimdiki zamanda yaşayanlara kıyasla gelecek kuşakların refahı için normatif bir yargı teşkil etmektedir. Aynı zamanda, gelecek nesillerin refahına etik olarak yardımcı olmak anlamına da gelmektedir (Castle, Berrens, & Polasky, 1996). 1980’li yıllarda ortaya çıkan bu terim, çevresel problemlerin yarattığı endişeleri sosyopolitik endişelerle entegre ederek daha yaygın bir kullanıma ulaşmıştır. Sürdürülebilirliğe geçiş için eylem planı, 1992 yılında Rio de Janeiro’da düzenlenen BM Dünya ve Kalkınma Konferansı’nda "Gündem 21" olarak tanıtılmıştır (Liu, Liu, Yang, Chen , & Ulgiati , 2016). Gündem 21, toplumsal olarak fiktisel gelişim sağlamış, politik seferberlik ve politika değişikliği için önemli bir ivme yaratmıştır (Selman, 1998).

Rio Konferansı (1992), sürdürülebilirlik alanında küresel olarak akademik ve politik tartışmalara neden olmuştur. Neoklasik ekonomistler, sürdürülebilirliği tanımlamak için ikame edilebilir sermaye teorilerinden yararlanmıştır. Ancak bu tanım, iktisat alanında böylesi bir sürdürülebilirlik tanımının yeterli olup olmadığı hakkında tartışmaların alevlenmesine yol açmıştır (Scoones, 2007) ³. Sürdürülebilir kalkınma; çevresel koşulların kötüleşmesi ve yaşamlarımızı derinden etkilemesi nedeniyle, küresel topluluk için yaygın olarak kabul gören bir amaç haline gelmiştir (Liu ve diğerleri, 2016). Sürdürülebilirlik, bugünkü ihtiyaçların gelecek ihtiyaçları domine etmemesi gerektiğini savunmaktadır. Brutland Raporu'na (1987) göre sürdürülebilirlik üç boyutlu bir yapıdan oluşmaktadır; çevre, ekonomi ve eşitlik. Bazı kaynaklarda üst üste gelen üç eş merkezli daire olarak da tanımlanmaktadır. Bu argümana göre sürdürülebilirlik ancak; çevreyi koruyarak, ekonomik büyüme ve kalkınmayı sağlarken, bunların yanında eşitliğin de gözetilmesi ile başarılabilecektir (Portney, 2015).

Sürdürülebilirlik kapsamında 2000 yılında devlet başkanları hem kalkınmaya yönelik hem de çevresel endişeleri kapsayan geniş bir gündemi tartışmak üzere BM tarafından düzenlenen "Milenyum Zirvesi"nde bir araya gelmiştir. Bu zirve, 21.yüzyılda uluslararası ilişkileri yöneten temel değerleri özgürlük, eşitlik, dayanışma, hoşgörü, saygı ve paylaşılan sorumluluğu vurgulayan "Milenyum Beyannamesi" ile sonuçlanmıştır. Küresel olarak milenyum kalkınma hedeflerini içeren beyannamenin amacı 2015'e kadar belirtilen amaçlara ulaşmaktır. Bu hedefler arasında yoksulluğun yarıya indirilmesi, güvenli içme suyuna erişimin sağlanması, AIDS'in yayılmasının durdurulması ve evrensel ilköğretim eğitiminin sağlanması gibi sayılabilir (Quental, Lourenço, & Fernando Nunes da Silva, 2011). 2002 senesinde yapılan Rio Dünya Zirvesi'nin devamı 100'den fazla devlet başkanı ve yaklaşık 25.000 farklı kuruluşun katılımıyla Johannesburg kentinde gerçekleştirilmiştir. Bu zirvenin temel gayesi, 10 yıllık süre zarfındaki ilerlemenin hayal kırıklığı yaratması nedeniyle Rio'nun kararlarını uygulamak için gerekli mekanizmaları oluşturmak olmuştur. Daha öncekiler gibi zirve yayımlanan bir bildirge ve daha ayrıntılı bir eylem planıyla sonuçlandırılmıştır (Quental, Lourenço, & Fernando Nunes da Silva, 2011).

³ Bkz. Pearce ve Atkinson, 1993

BM, 2015 yılına gelindiğinde küresel çapta sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak ve kamu politikalarına rehberlik etmek için 2030 yılına kadar gerçekleştirilecek 169 özel hedefe sahip olan 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi (SKH) üzerinde anlaşmıştır. Bu bağlamda, SKH'ler küresel hedefleri belirleme yönünde yapılan ilk çalışma olmasa da en kapsamlı ve ayrıntılı girişim olarak görülmektedir (UNDP, 2017).

2.2. İKTİSAT ALANINDA SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ÜZERİNE TARTIŞMALAR

Sürdürülebilirliğin temel dayanağı, dünya üzerindeki kaynakların sınırsız olmadığı görüşüdür. Bu argümana göre, kaynaklar sömürü nedeniyle bir noktada tükenecektir. 18.yüzyılda Thomas Malthus tarafından ortaya konulan nüfus artış teorisi bu alanın öncüllerinden biri olarak kabul edilebilir. Malthus'a (1878) göre insan nüfusunun artış hızının, gezegenin nüfus taşıma kapasitesini aşması kaçınılmazdır. Dolayısıyla Malthus, sürdürülebilirliği sağlamanın tek etkili yolunun nüfus artışını kontrol etmek olduğunu savunmuştur (Portney, 2015). David Ricardo ve Malthus kaliteli tarım arazisindeki sınırlar ve azalan getiriler teorisiyle çevresel sınırlar düşüncesini ortaya koymuşlardır (Pearce & Turner, 1989). Malthus'a göre arazilerin sınırlı olması nedeniyle, nüfus arttıkça getirisi düşmekte ve kaçınılmaz olarak kişi başına düşen gıda miktarı azalmaktadır. Dolayısıyla, toplumsal refah düzeyi düşecek ve ekonomik büyüme duracaktır. Daha karmaşık bir ekonomik modeli benimseyen Ricardo'ya göre ise doğal kaynakların kıt olması nedeniyle uzun vadede ekonomik büyüme sona erecektir. Azalan getiriler mutlak kıtlık varsayımından daha çok arazi kalitesinin değişmesi sebebiyle ortaya çıkacaktır (Mebratu, 1998). John Stuart Mill (1848) ise; insan refahını korumak için azalan getirilerden önce, çevrenin sınırsız ekonomik büyümeden korunması gerektiğini vurgulamıştır. David Ricardo, insan yaratıcılığının ve bilimsel ilerlemelerin, nüfusun kaynakları aşacağı zamanı veya doğanın cimrilliğini erteleyeceğini iddia etmiştir. Ancak, küresel düzeyde artan yoksulluk oranları bu iddianın güvenilirliğini sarsmıştır (Goodland, 1995).

Marksist analize göre ise, modern kapitalist ekonomik sistemler sürdürülebilir değildir. Bu görüşün temel kaynağı çevresel yıkımdır. Ekonomik güç, sömürü ve toplumdaki

sınıflaşma sorunları çevresel tahribatın ana sebebidir. Dolayısıyla bu faktörler kapitalizmi başarısızlığa sürükleyen nedenler arasında yer almaktadır (Pearce & Turner, 1989).

Neoklasik ekonomi ise, çevresel yıkımın ekonomik açıklamasını çevresel mal ve hizmetler için piyasa eksikliğine bağlamaktadır. Dolayısıyla, insanların çevresel mal ve hizmetlerin maliyetlerini algılayamamasının nedeni mevcut bir piyasanın olmamasıdır. Bu nedenle doğal kaynakların aşırı tüketiminin nedeni, iyi tanımlanmış mülkiyet haklarının eksikliği sebebiyle kaynakların hızlı ve ucuz bir şekilde ulaşılabilir olmasıdır. Bu olguya Hardin (1968) tarafından ortakların trajedisi denmiştir. Bu doğrultuda çevresel yıkım; ortak malların özgürlüğüne inanan bir toplumda, her bir bireyin kendi çıkarları doğrultusunda peşinden koştuğu bir hedeftir (Adaman & Özkaynak, 2002).

Neoklasiklere göre, çevre değerinin altında takdir görmektedir (Mebratu, 1998). Redclift ve Benton (1994), eğer sadece ekonomik karar alma birimleri tarafından çevre değerlendirilseydi daha iyi bir biçimde çevrenin korunacağını iddia etmişlerdir. Bu sebeple neoklasikler iki tane çözüm önermişlerdir. Bu çözümlerden ilki, farklı değerlendirme teknikleri uygulanarak arz ve talep eğrileri oluşturmak ve bu şekilde çevresel emtiaların fiyatını tahmin etmektir. İkincisi ise, çevresel emtiaların tahmin edilen fiyatlarını gerçek hayatta uygulamaktır. Dolayısıyla; çevresel hasarı vergilendirmek, çevresel iyileştirmeyi sübvans etmek, pazarlanabilen izinler vermek gibi aksiyonların çevresel mallar için pazarlar yaratarak mevcut piyasa faaliyetlerinin fiyatlarını değiştireceğini öngörmüşlerdir (Mebratu, 1998).

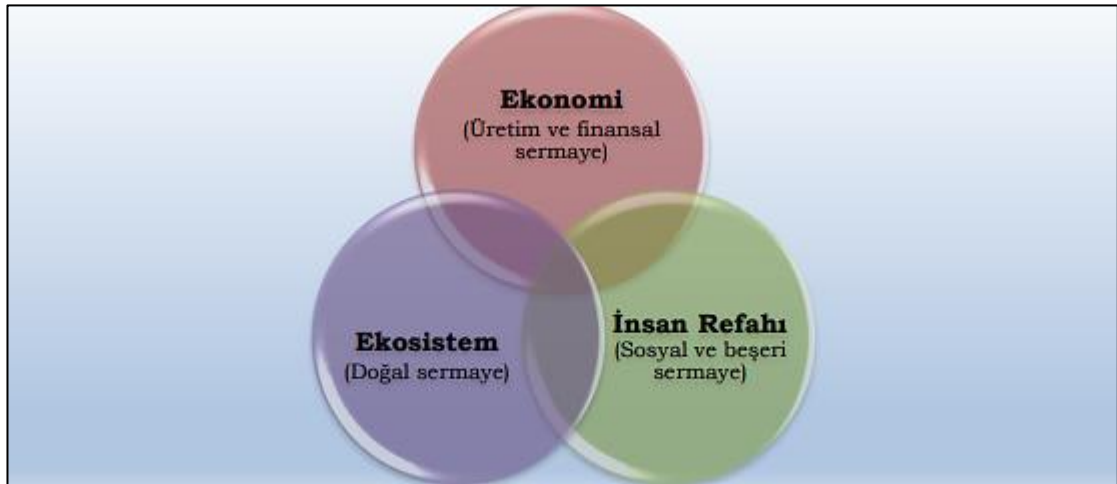
Temel neoklasik görüş, devleti bireysel rasyonellik ve kolektif etik arasındaki ilişkileri dengelemek amacıyla piyasaya müdahale eden etik bir ajan olarak görmektedir. Dolayısıyla, etik ve ahlaki yükümlülükler bireysel düzeyde tanınmamıştır. Hümanistler, rasyonel ekonomik insan modelini reddederek, bunun yerine ihtiyaçlar hiyerarşisini vurgulayan davranışsal psikolojik yaklaşımı benimsemişlerdir. Bu doğrultuda bireylerin, altruistik (özgecil)⁴ eylemlerde bulunabileceklerini savunmaktadırlar. Genişletilmiş

⁴ Altruizm terimi Fransız filozof Auguste Comte tarafından egoizm kelimesinin zıttı olarak kullanılmıştır. Altruizm yani özgecilik, bireyin herhangi bir çıkar gözetmeden diğer bireylerin ya da toplumun uğruna fedakarlıkta bulunmasını prensip edinen davranış biçimidir.

rasyonellik kavramının gerekliliğine dikkat çekmektedirler. Hükümetin rolü, sadece piyasa başarısızlıklarını düzeltmek değil aynı zamanda bireylere kısıtlayıcı yasalar koyarak onları altruistik eylemlere yöneltmektir. Hümanist ekonominin amacı piyasa mekanizmasını tamamen kaldırmak değil fakat büyük ölçüde kısıtlamak ve tamamlamaktır. Uzun vadede sosyal istikrarı sağlamak için artan devlet müdahalesi, ekonomik aktiviteyi yaymak ve daha eşit bir gelir dağılımı sağlamak için gerekli olacaktır (Pearce & Turner, 1989).

2.3. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİN ÜÇ BOYUTU

Şekil 2’de işaret edildiği üzere sürdürülebilir kalkınmanın ekonomi, ekosistem ve insan refahı olmak üç bileşeni mevcuttur. Buna göre insan refahına ilişkin sosyal olarak sürdürülebilirlik kavramı; yeterli düzeyde sosyal hizmet üretimini, toplumsal cinsiyet ve fırsat eşitliğini, siyasi hesap verilebilirlik ve katılımı sağlamalıdır. Sosyal sürdürülebilirlik, sürdürülebilir kalkınmanın önemli bir bileşenidir (Harris , 2003). Sürdürülebilirlik kavramına benzer şekilde sosyal sürdürülebilirlik de ne mutlak ne de sabittir. Bu nedenle dinamik bir kavramdır. Zaman içerisinde ekonomik, çevresel ve politik krizler tarafından etkilenmektedir (Dempsey, Bramley, Power, & Brown, 2011).

Şekil 2: Sürdürülebilir Kalkınmanın Üç Bileşeni (EAA, 2013)

Ekonomik olarak sürdürülebilirlik, hem yenilenebilir (ormanlar vb.) hem de yenilenemez (madenler) doğal kaynakların üretime fiziksel girdi olarak katılan kısmına odaklanmaktadır. Ekonomik sürdürülebilirliğe göre bu fiziksel girdiler olmadan ne üretim sağlanabilir ne de insanoğlu yaşamına devam edebilir. Dolayısıyla ekonomik sürdürülebilirlik, çevresel sistemlerin bütünsel olarak korunması gerektiğini vurgulamaktadır. Ekosisteme ilişkin çevresel sürdürülebilirlik tanımı, çıktı artışı ile kalkınma arasındaki ayrıma dayanmaktadır. Büyüme kavramı, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde ana tartışma konusu haline gelmiştir. Ekonomik büyümenin kısıtlarını tartışan çalışmalar teknolojinin sürdürülebilirlik üzerindeki verimliliğine dair olumlu görüşleri sarsmıştır. Mevcut büyüme eğilimlerinin değiştirilebileceğini ve bu sayede gelecekte hem ekolojik hem de ekonomik açıdan sürdürülebilir bir istikrarın sağlanmasının mümkün olduğu tartışılmıştır. ABD Küresel 2000 Raporu ise bu sınırları netleştirmiştir. Kalabalık nüfusların hızlı büyümesinin ve devamında toplum refahını korumanın sürdürülemez olduğu görüşünü benimsenmiştir (Goodland, 1995).

Çevresel sürdürülebilirlik sorunu temelde, yoksulluk ve eşitsizlik olguları ile bağlantılıdır. Artan yoksulluk ve kırsal geçim kaynaklarının azalması sebebiyle göç eden bireyler, çevresel kaynaklar üzerinde daha fazla baskı oluşturarak çevresel tahribatı arttırmaktadır. Bu doğrultuda; Lipton (1997) ve Scherr (1997) nüfus artışı, çevresel kaynakların tahribatı ve sosyal koşullar arasındaki ilişkiyi vurgulamışlardır. Ayrıca, İnsani Geçim Endeksi'nin sürdürülebilirlikle olan ilişkisi Haq (1995) ve Chambers (1992) tarafından tartışılmıştır. Amartya Sen'in (2000) insani gelişme kavramı hakkındaki açıklamasında kalkınma, nüfus artışı ve çevresel sürdürülebilirlik bağlantısı açıkça ortaya konulmaktadır (Harris , 2003).

Kalkınmada temel ihtiyaçlar ve eşitlik UNDP'nin insani gelişme raporlarında ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda insani gelişme raporlarında, kişi başına düşen GSMH'den farklı bir ölçüt kullanmaktadır. İnsani gelişme endeksine ek olarak, her yıl demokratik yönetim (1993), cinsiyet eşitsizliği (1995) ve yoksulluk (1997) gibi sosyal ve ekonomik kalkınmanın farklı perspektiflerine dikkat çekmektedir. HDI gibi farklı

ölçütler açıkça çevresel olarak önlem içermese de sürdürülebilirlik ve eşitlik arasındaki bağlantının sorgulanmasına neden olmuştur (Harris , 2003).

2.4. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMANIN AMAÇLARI

Sürdürülebilir kalkınmada temel gaye; kalkınma ve çevre problemlerinin birbirinden bağımsız olamayacağını varsayarak, ekonomik ve ekolojik görüşleri bir bütün olarak değerlendirmektir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı , 2019).

Eylül 2015'te gerçekleştirilen BM Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nde 193 ülkenin katılımıyla birlikte sürdürülebilir kalkınma için 2030 Gündemi kabul edilmiştir. Yoksulluğun her yönüyle ortadan kaldırılmasını sürdürülebilir kalkınmanın temel yapı taşı olarak belirleyen, iklim değişikliğiyle mücadele çabalarını ekonomik ve sosyal kalkınma ile birlikte ele alan 2030 Gündemi, 2000 yılında oluşturulan Bin Yıllık Kalkınma Hedeflerinin (BKH) devamı olan ve bu hedefleri daha da ileri taşıyan bir gündemdir. 2030 Gündemi kapsamında; evrensel yoksulluğun azaltılması, küresel refahın artırılması, sosyal değerlerin korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesi hedeflenmiştir. Bu yeni küresel kalkınma düşüncesi; ekonomik büyüme, sanayileşme, istihdam ve teknolojik gelişme gibi ekonomik yönelimlerin yanında cinsiyet eşitliği, dezavantajlı grupların korunması, gıda israfının azaltılması, çölleşme ve kuraklıkla mücadele, biyoçeşitliliğin korunması ve çevrenin kirlenmesinin önlenmesi gibi sosyal ve çevresel konuları da kapsamaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı , 2019).

2030 Gündemi kapsamında 17 tane Sürdürülebilir Kalkınma Amacı (SKA) belirlenmiştir⁵. SKA'ların 2015-2030 dönemi için temel gayesi, "kimseyi geride bırakmama" sloganı ile dışlanma olmaksızın yaşayan her bireyin ve ülkenin, evrensel olarak sürdürülebilir kalkınmanın bir parçası olmasının sağlanmasıdır. Toplamda 169 hedefi olan SKA'lar, BKH'lere göre daha kapsayıcı olup, kalkınma ve küresel ihtiyaç

⁵ Bakınız <https://www.un.org/sustainabledevelopment/development-goals/> Erişim tarihi: 27/08/2025

doğrultusunda hareket etmektedir. İnsan haklarının güçlendirilmesi, eşitsizliklerle mücadele, ekonomik büyüme ve istihdamın artırılması, sanayileşmenin sağlanması, sürdürülebilir üretim ve tüketimin geliştirilmesi, yerleşim alanlarının ve şehirleşmenin iyileştirilmesi, enerjide sürdürülebilirliğin sağlanması ve çevrenin korunması, iklim değişikliğiyle mücadele hedeflerini içeren SKA'lar, BKH'lerin başarısı temeli üzerine inşa edilmiştir. BKH'ler sadece gelişmekte olan ülkelerde uygulanırken, SKA'lar küresel olarak tüm ülkeler tarafından benimsenmiştir. SKA'lar yasal olarak bağlayıcı olmamasına rağmen, devletlerin SKA'ların başarısı için sahiplik göstermeleri ve ulusal ölçekte uygulamaya geçmeleri beklenmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı , 2019).

Toplamda 17 başlıktan oluşan SKA'lar Şekil 3'de gösterilmektedir.

Şekil 3: Sürdürülebilir Kalkınma için Küresel Amaçlar (Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları, 2025)

2.5. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA ENDEKSLERİ

Sürdürülebilir kalkınma hedefleri yukarıda detaylı olarak açıklanan üç ana sütun üzerinde yükselmektedir. Bu sütunlar; nitel ve nicel, parasal olan ve olmayan göstergelerden oluşmaktadır (Halişçelik & Soytaş, 2019). Ek olarak, ulusal ve uluslararası alanda sürdürülebilir kalkınma ve çevreye yönelik değerlendirmeler yapmak

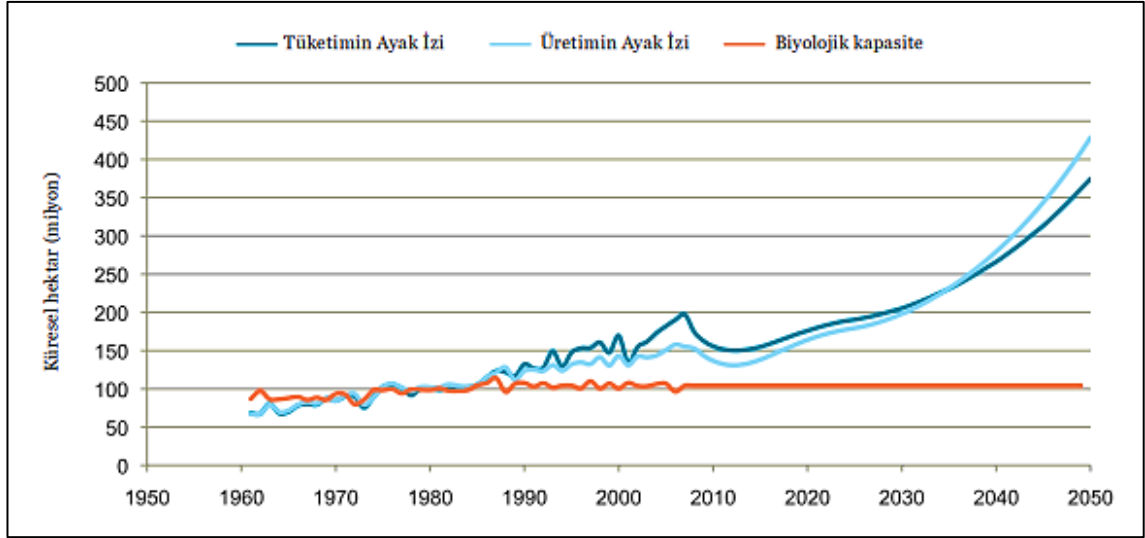
için birçok endeks geliştirilmiştir. Bu endeksler konularına gruplandırılmaktadırlar (OECD, 2002).

- a) **Sadece Doğa Bilimlerine Dayalı Endeksler:** Bir ortamda bulunan çeşitli parametrelerin yoğunlukları ile ortak nitelikleri arasındaki bağlantıya dayalı olarak oluşturulmaktadır. Bu şekildeki endeksler, belirli bir zaman diliminde birçok değişkeni güvenilir biçimde toplulaştırmaktadır. Küresel Isınma Potansiyeli, Ozon Tabakasının İncelme Potansiyeli ve Doğal Sermaye Endeksi gibi endeksler bu kategoride yer almaktadır (Yıkılmaz, 2011).
- b) **Politika Performans Endeksleri:** Politika Performans Endeksleri, ilişkilendirilen standart veya politikaya bağlı olarak ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan ilki, düzenleyici standartlarla bağlantılı endekslerdir. Bu endeksler, mevcut durumun olması gereken çevre kalitesi standartlarıyla karşılaştırılması ile elde edilmektedir. Su Kalitesi Endeksi, Kentsel Hava Kalitesi Endeksi, Hava Kirliliği Endeksi gibi endeksler örnek olarak verilmektedir. İkincisi ise politika hedefleri ile bağlantılı endekslerdir. Mevcut durumun politika hedefleri ile ilişkilendirilmesiyle oluşturulmaktadır. Hollanda Ulusal Çevre Politika Hareketi Politika Performans Endeksleri ve Almanya Çevre Barometresi/Endeksi bu endekslere örnektir (Yıkılmaz, 2011).
- c) **Muhasebe Çerçevesine Dayalı Endeksler:** Sürdürülebilir kalkınmayı ölçmede kullanılan Yeşil GSYİH ve Ekolojik Ayak İzi gibi ekonomik ölçüm yöntemleri bu kategoride yer almaktadır (Gül, 2023). Tanımından da anlaşıldığı üzere muhasebe çerçevesine dayalı olan endeksler; sosyal ve çevresel değerleri parasal olarak ölçmektedir. Böylelikle, beşerî refah seviyesini hesaplamayı amaç edinmiştir. Büyük ölçüde kabul görmüş muhasebe çerçevelerine dayanan bu endeksler, özellikle ekonomik ve çevresel politika yapıcılarının ilgisini toplamaktadır (Yıkılmaz, 2011).
- d) **Özetleyici (Sinoptik) Endeksler:** Sosyal göstergeler olarak da tanımlanan; İnsani (Beşeri) Kalkınma Endeksi, Sürdürülebilir Kalkınma Endeksi ve Mutlu Gezegen

Endeksi gibi özetleyici ölçüm yöntemleri bu kategoride yer almaktadır (Gül, 2023).

2.5.1. Ekolojik Ayak İzi

Küresel Ayak İzi Ağı'nın çekirdeğini oluşturan matematiksel endeks, 1990'ların başında British Columbia Üniversitesi'nde bir doktora araştırması çerçevesinde yaratılmıştır. Ekolojik Ayak İzi, talep tarafında; bir nüfusun, bir kişinin veya bir ürünün rekabet ettiği biyolojik olarak üretken tüm alanların toplamıdır. Belirli bir nüfusun veya ürünün tükettiği doğal kaynakları üretmek ve atıklarını absorbe etmek için ihtiyaç duyduğu ekolojik varlıkları hesaplamaktadır. Arz tarafında, belirli bir bölgenin biyokapasitesini ve ekolojik varlıklarının (ekili araziler, otlak araziler, orman arazileri, balıkçılık alanları ve yapılaşmış araziler dahil) üretkenliğini temsil etmektedir. Dolayısıyla ekolojik ayak izi, üretken yüzey alanlarının kullanımını takip etmektedir. Endekste hem biyokapasite hem de ekolojik ayak izi küresel hektar cinsinden ifade edilmektedir. Eğer bir nüfusun ekolojik ayak izi, habitatı olduğu bölgenin biyokapasitesini aşıyorsa bu biyokapasite açığı (ekolojik açık) olarak ifade edilmektedir. Başka bir deyişle, çevresel mallara olan talep ilgili bölgenin yeniden arz edebileceği düzeyden fazladır. Ekolojik açık durumuyla karşı karşıya olan bölge, talebi karşılamak için kendi ekolojik varlıklarını tüketmektedir ve/veya atmosfere sera gazı yaymaktadır. Tam tersine, eğer bir bölgedeki biyokapasite ekolojik ayak izinden fazla ise bu durum da biyokapasite rezervi olarak adlandırılmaktadır (Ecological Footprint, 2024).

Şekil 4: Küresel Hektar Cinsinden Ekolojik Ayak İzi Senaryosu (Galli, ve diğerleri, 2012)

Şekil 4’de küresel hektar cinsinden ekolojik ayak izi senaryosuna (işlerin her zamanki gibi yürütüldüğü durum) yer verilmiştir. Bu senaryoda; dünya nüfusunun 2050 yılında 9,2 milyara yükseleceği, karbondioksit emisyonlarının ve biyo-yakıt kullanımının nüfus ve ekonomik büyümeye paralel olarak artacağı öngörülmektedir. Orman alanlarının ise 1950-2005 yılları arasındaki doğrusal trendi devam ettireceği tahmin edilmektedir. Orman plantasyonu ve ürün verimliliğinin sabit kalacağı ve ortalama günlük kalori miktarının da 2050 yılında kişi başına 3130 kcal’ye çıkacağı yine ilgili senaryoda yer almaktadır. Bu tahminler, Dünya Sürdürülebilir Kalkınma İş Konseyi’nin (World Business Council for Sustainable Development, WBCSD) "Vizyon 2050" raporu için geliştirilmiştir. Açıklanan ayak izi senaryolarının hesap makinesi; nüfus, arazi kullanımı, arazi verimliliği, enerji kullanımı, beslenme ve iklim değişikliği verilerini kullanmaktadır (Galli, ve diğerleri, 2012). Buna göre ayak izi senaryolarının hesap makinesi değişkenleri aşağıdakilerden yararlanılarak oluşturulmuştur;

1. Üretim ve tüketimin Ekolojik Ayak İzi,
2. Kişi başına düşen GSYİH,
3. GSYİH’nin yatırıma aktarılan dilimi ve özel ve kamusal tüketime ayrılan dilimleri,
4. BM’in nüfus tahminleri ve,
5. Biyolojik kapasite veri kaynakları (Galli, ve diğerleri, 2012).

2.5.2. Çevresel Sürdürülebilirlik Endeksi (ESI)

Çevresel sürdürülebilirlik, küresel çaptaki politikalar için kilit noktayı oluşturmaktadır. Çevreyi korumak amacıyla deneysel ve veri odaklı bir yaklaşımı benimsemek, hem en iyi uygulamaları ve zorluklarını belirlemek hem de uygulanan politikaları değerlendirmek açısından önem arz etmektedir. Bu sebeple, 2000 yılında geliştirilen ESI bu ihtiyacı karşılamak için ortaya konulan ilk tepkidir. ESI, ulusların çevresel sürdürülebilirlik hakkındaki gelişimini ölçmektedir. Ulusal alanda çevresel sürdürülebilirliği şekillendiren ve etkileyen çevresel, sosyoekonomik ve kurumsal göstergeleri kullanmaktadır. Yale Çevre Hukuku ve Politikası Merkezi (YCELP) ve Columbia Üniversitesi Uluslararası Dünya Bilimi Bilgi Ağı Merkezi'nin (CIESIN) Dünya Ekonomik Forumu ve Avrupa Komisyonu Ortak Araştırma Merkezi (JRC) ile birlikte başlattığı Çevresel Performans Ölçümü (EPM) projesinde yer alan bir endekstir. ESI, Çevresel Performans Endeksi'nden (EPI) daha önce ortaya konulmuştur. Bu endeks, 76 temel veri setinden türetilen 21 göstergenin derlemesini içermektedir. Yüksek bir ESI puanı, bir ülkenin yüksek düzeyde çevresel sürdürülebilirliğe ulaştığını gösterirken; düşük bir ESI puanı, o ülkenin çevresel sürdürülebilirlikle ilgili sorunlar yaşadığına işaret etmektedir (Schmiedeknecht, 2013).

Tablo 1: 2005 Yılı Çevresel Sürdürülebilirlik Endeksi Dünya Sıralaması (Esty ve diğerleri, 2005).

ESI Sıralaması	Ülke Adı	ESI Skoru
1	Finlandiya	75.1
2	Norveç	73.4
3	Uruguay	71.8
4	İsveç	71.7
5	İzlanda	70.8

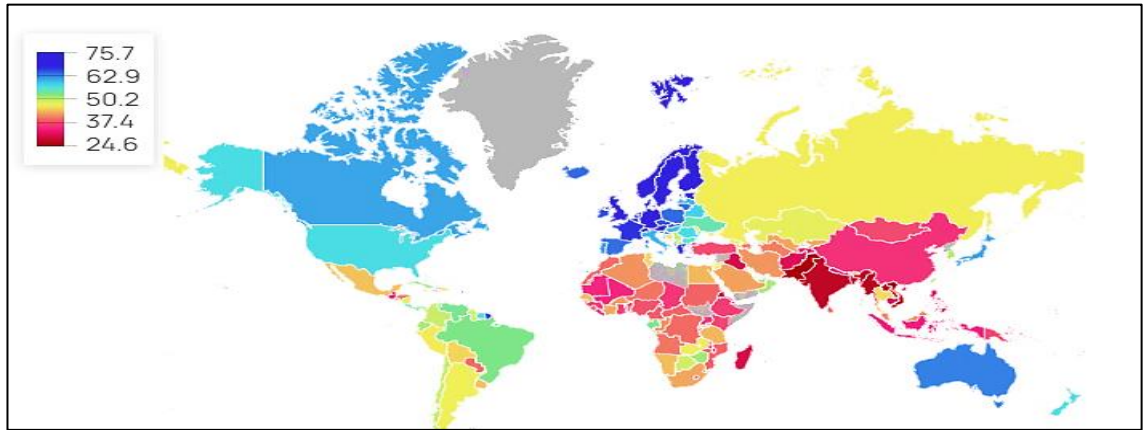
Yukarıdaki Tablo 1’de 2005 yılında Yale Üniversitesi, Columbia Üniversitesi, EPI

Komisyonu ve Dünya Ekonomik Forumu’nun birlikte çalışmasıyla oluşturulan ESI değerlerinin bir kısmı yer almaktadır. Ülkelerin çevresel sürdürülebilirlik değeri arttıkça tabloda daha üst sıralarda yer almaktadırlar (Esty ve diğerleri, 2005).

2.5.3. Çevresel Performans Endeksi (EPI)

ESI, çok geniş kapsamlı olduğundan dolayı, çevresel çalışmalarda kullanılmak üzere yeni bir endeks ihtiyacı ortaya çıkmıştır (Schmiedeknecht, 2013). EPI, bir devletin politikalarının çevresel olarak nicelleştirilmesini ve sayısal olarak işaretlenmesini içermektedir. EPI, YCELP ve CIESIN tarafından, Dünya Ekonomik Forumu ve Avrupa Komisyonu Ortak Araştırma Merkezi iş birliğiyle geliştirilmiştir (Block S. E., 2024).

EPI, sonuç odaklı göstergeler kullanmaktadır. Dolayısıyla karar vericiler, çevre bilimciler ve halk tarafından göreceli olarak kolay kullanılabilen bir kıyaslama endeksidir. 2024 EPI, global düzeyde sürdürülebilirliğin durumu hakkında veri odaklı özet bilgi sunmaktadır. 11 konu kategorisinde 58 performans göstergesi kullanan EPI, 180 ülkeyi iklim değişikliği performansı, çevre sağlığı ve ekosistem canlılığı bakımından değerlendirmektedir. Kullanılan performans göstergeleri, ülkelerin belirlenmiş çevre politikası hedeflerine uygunluğunu ulusal ölçekte açıklamaktadır (Block S. E., 2024).

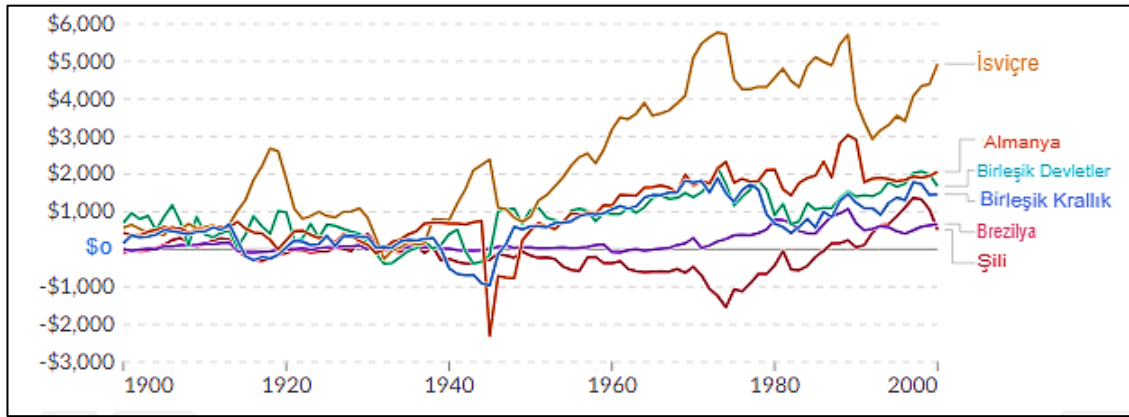

Şekil 5: Küresel Çevresel Performans Endeksi Haritası (Block S. , 2025)

Şekil 5'te yer alan haritaya göre Estonya 75.7 çevresel performans puanı ile Dünya sıralamasında 1.dir ve koyu mavi renk ile gösterilmektedir. Amerika 57.2 puan ile 35.dir ve açık mavi renk ile haritada yer almaktadır. Sarı renk ile gösterilen Montenegro 73.sıradadır ve 47.7 puana sahiptir. Türkiye 37.2 çevresel performans puanı ile uluslararası sıralamada 143. sırada ve pembe renk ile haritada yer alırken, Vietnam 24.6 puan ile sıralamanın sonunda kırmızı renk ile tasvir edilmektedir (Block S. , 2025).

2.5.4. Gerçek Tasarruf Endeksi (GSI)

Geleneksel yatırım ve tasarruf ölçümlerinde doğal çevre muhasebe algoritmasına dahil edilmemiştir ve bu ölçümler gelir bazlıdır. Dolayısıyla fiziksel sermayenin aşınması dikkate alınırken, çevresel kaynakların tükenmesi üzerinde durulmamıştır. Dünya Bankası, doğal ve beşerî sermayeyi ölçümlerine dahil ederek; fiziksel, doğal ve beşerî sermayeyi kapsayan gerçek tasarruf endeksini geliştirmiştir. GSI, kavramsal olarak farklı sermaye türleri arasındaki mükemmel ikame edilebilirliğe dayanan zayıf sürdürülebilirlik kapsamındaki bir ölçümdür (Pillarisetti, 2005).

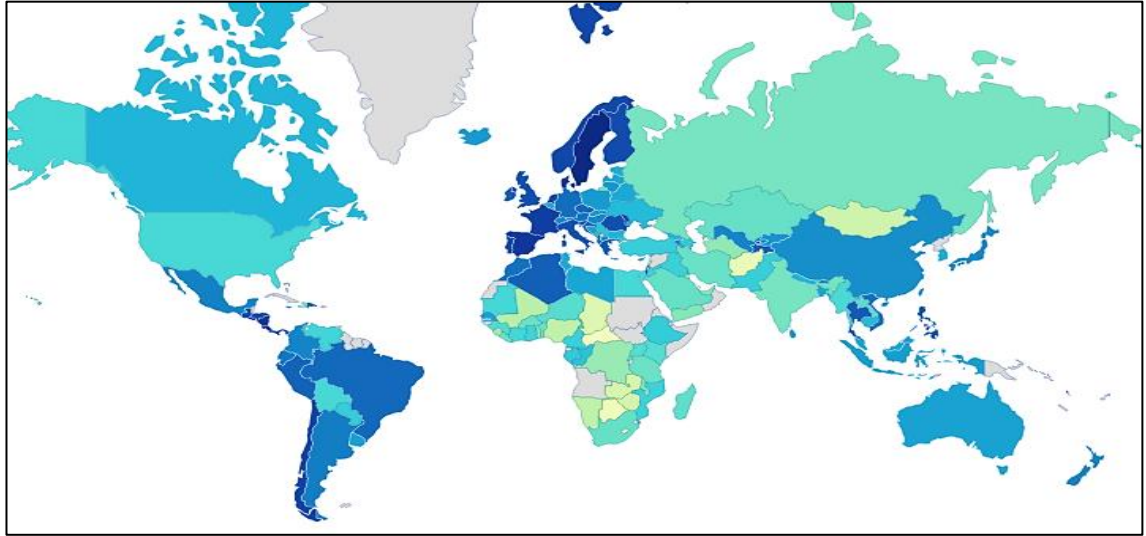
Şekil 6: 1900 ve 2000 Yılları Arasında Kişi Başına Düşen Gerçek Tasarrufların Uluslararası Karşılaştırması (Blum, Ducoing, & McLaughlin, 2025)

Şekil 6’da yer alan grafikte, refah bakımından zengin olan ülkelerin kişi başına düşen gerçek tasarruf miktarının diğerleriyle karşılaştırıldığında daha fazla olduğu görülmektedir. Buna göre İsviçre, kişi başına düşen gerçek tasarruf miktarında ortalama 5.000 Dolar ile birinci sırada yer alırken, Şili ortalama 1.000 Dolar ile grafikte yer alan ülkeler arasında sonuncu sıradadır (Blum, Ducoing, & McLaughlin, 2025).

2.5.5. Mutlu Gezegen Endeksi (HPI)

HPI, sürdürülebilir refah gibi subjektif bir konuyu ölçmek için kullanılan en başarılı endekslerden biridir. Bu endeks; mevcut refah düzeyi, yaşam beklentisi ve ekolojik ayak izi gibi küresel verilerden faydalanarak ülkelerin uzun ve mutlu yaşam üretme verimliliğini açıklamaktadır. Temel sorunların politika yapım sürecinde

değerlendirilmesini sağlamak için oldukça önemli bir araçtır (Bondarchik ve diğerleri, 2016).

Şekil 7: Ülkelere Göre Mutlu Gezegen Endeksi (World Population Review, 2025)

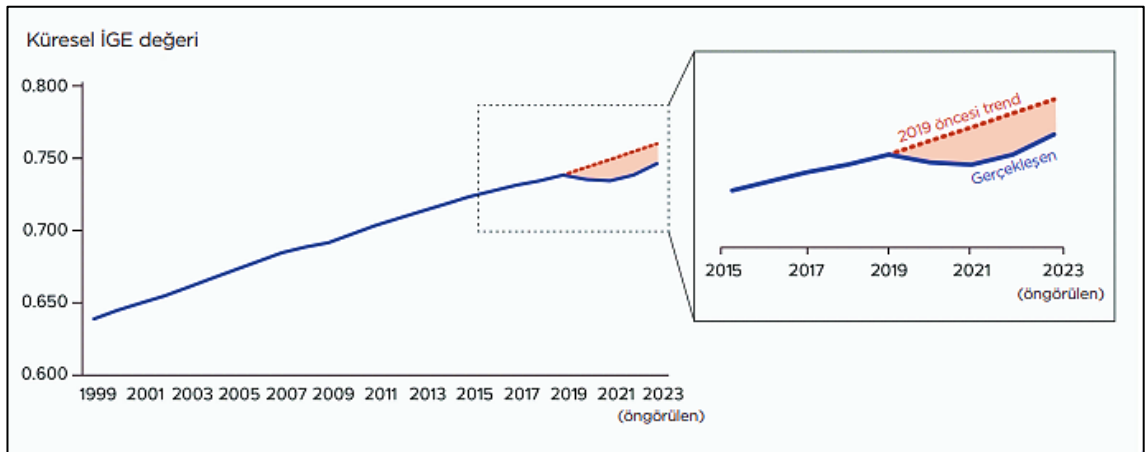
Şekil 7’de yer alan dünya haritasında, ülkeler sahip oldukları HPI değerine göre renklendirilmiştir. Haritada yer alan ülkelerin rengi koyu maviye yaklaştıkça vatandaşlarına yüksek refah seviyesi sağlama, ortalama yaşam beklentisini uzatma vaatleri ile ilişkilendirilmekte ve ekolojik ayak izi sonuçlarında da düşük değerleri sağlamaktadırlar. Aksine, şekildeki renk sarıya yaklaştıkça bu oran negatif yönde değişmektedir (World Population Review, 2025).

2.5.6. İnsani Gelişme Endeksi (HDI)

İnsani gelişim UNDP’ye göre, toplumdaki bireylerin yaşamlarında sahip olduğu seçenekleri arttıran bir süreçtir. Prensip olarak bu seçenekler sonsuz ve zamanla değişen özelliklere sahip olabilmektedir. Temelde kalkınmanın tüm seviyelerinde üç ana seçenek bulunmaktadır. Bunlar; bireylerin uzun ve sağlıklı bir yaşama sahip olması, bilgi edinmesi ve insan onuruna yaraşır bir yaşam standardına erişebilmesidir. Eğer ki bu belirli seçeneklere erişim mümkün olmazsa, diğer pek çok fırsata da erişmek mümkün olmayacaktır. Ayrıca bireyler tarafından önem verilen diğer seçenekler arasında; siyasi, sosyal ve ekonomik özgürlük, yaratıcı ve üretken olma fırsatlarına sahip olmak, özsaygı ve güvence altına alınmış insan hakları gibi geniş bir yelpaze yer almaktadır. Gelir, insani

kalkınma kavramında önemli bir etken olsa da insanların sahip olmak istediği çoklu seçeneklerden yalnızca bir tanesidir. Dolayısıyla kalkınma kavramı, gelir ve servetin artırılmasından daha komplike bir terimi ifade etmektedir. (UNDP, 1990).

1990 yılında ilk kez UNDP tarafından yayımlanan İnsani Gelişim Endeksi (HDI), gelirden uzaklaşarak insani gelişim için daha kapsamlı bir ölçü sunmayı amaçlamıştır. UNDP, kişi başına düşen gelirin insani kalkınma -en iyi yaşam- için önemli fakat tek başına yeterli olmadığını açıklamıştır. Bu nedenle gelirden farklı olarak, doğumda beklenen yaşam süresi ve yetişkin okuryazarlığını da dahil etmiştir. Bu tanıma göre, gelir "primus inter pares"⁶ olarak ayrıcalıklı değildir; bu nedenle de gelire diğer iki faktörden farklı olarak daha yüksek bir ağırlık verilmemesi gerekir. Dolayısıyla, üç değişken de basit aritmetik ortalamayla HDI'da toplanarak eşit bir şekilde değerlendirilmektedir (Neumayer, 2001).

Şekil 8: Küresel İnsani Gelişim Endeksi Değeri (UNDP, 2024)

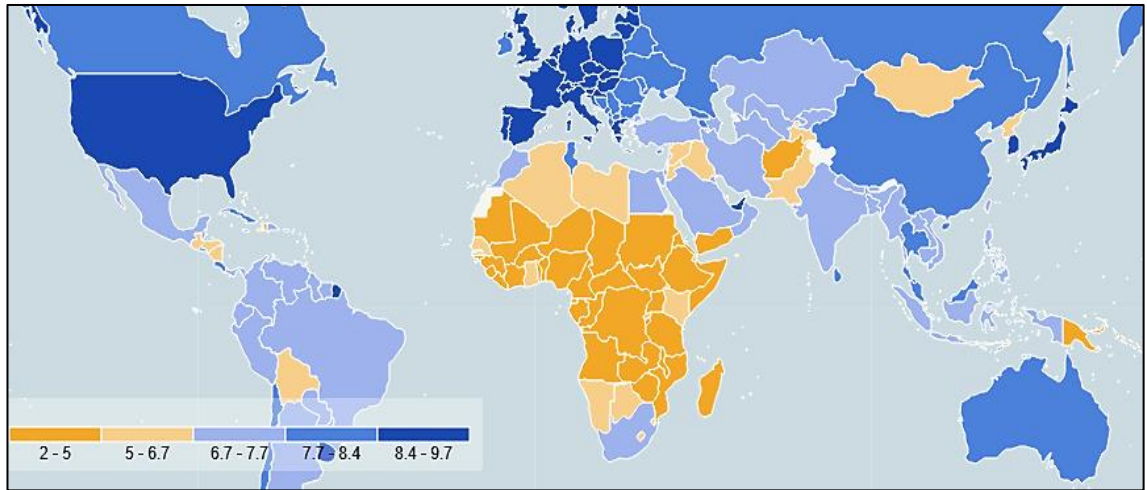
Şekil 8’de, küresel HDI değeri yıllar itibariyle izlenmiştir. 2019 öncesi tahmin edilen eğilim ile Covid-19 pandemisi sonrası gerçekleşen ve 2023 yılında olması beklenen değer arasındaki fark vurgulanmıştır. Buna göre, küresel HDI değeri hem 2020 hem de 2021 yıllarında ilk kez düşmüştür. Küresel belirsizlikler, kronik hastalıkların zayıflatıcı etkileri veya ruh sağlığı bozuklukları, kadına yönelik şiddetteki artışlar gibi insanların yaşam

⁶ Primus inter pares, eşitler arasında birinci anlamına gelen Latince bir deyimdir.

olanaklarını kısıtlayan değişkenler bu düşünün sebepleri arasında sayılabilir (UNDP, 2024). Sonuç olarak yalnızca gelirin değil insan hayatını etkileyen bireysel ve toplumsal birçok değişkenin de endeks değeri üzerinde değişikliğe neden olduğu açıkça görülmüştür.

2.5.7. Sürdürülebilir Toplum Endeksi (SSI)

SSI, bir ülkeye sürdürülebilirlik konusundaki hedeflerini belirlemek ve zaman içinde deneyimlenen ilerlemeleri takip etmek için pratik bir yöntem sunmaktadır. Bu çerçevede endeks, bir ülkenin mevcut sürdürülebilirlik seviyesi ile tam sürdürülebilirlik durumu arasındaki mesafeyi göstermektedir. Endeks, yalnızca sınırlı sayıda göstergesi içerdiğinden dolayı anlaşılması, kullanılması ve sürdürülmesi kolaydır. Dolayısıyla mevcut olan endekslere göre daha çok tercih edilmesinin nedenleri arasında sahip olduğu sınırlı sayıda gösterge, şeffaflık ve kullanım kolaylığı sayılabilir. Ayrıca endeks, sürdürülebilirliği sosyal, çevresel, ekolojik ve kurumsal yönlerle değerlendirirken diğer endekslerin çoğu bunları yalnızca kısmen yapabilmektedir (Kerk & Manuel, 2008).

Şekil 9: Sürdürülebilir Toplum Endeksi Karşılaştırması (European Comission, 2025).

Şekil 9’da ülkeler renklere göre sınıflandırılarak sahip oldukları SSI değerleri karşılaştırılmıştır. Renk turuncuya yaklaştıkça SSI değeri azalırken, koyu maviye yaklaştıkça artmaktadır (European Comission, 2025).

3. BÖLÜM

ÇEVRE PROBLEMLERİNE ÇÖZÜM: ÇEVRE POLİTİKALARI

3.1. KÜRESEL KAMUSAL BİR MAL OLARAK ÇEVRE

Ekonomik kalkınma ve çevre sorunları için oluşturulacak yeni bir yol haritasından önce, çevrenin kamusal bir mal olarak kapsamı ve kalkınma ile mevcut ilişkisinin anlaşılması gerekmektedir (UNDP, 2008). İnsanoğlu, malların doğasının insan refahı üzerindeki etkisinden yüzyıllardır haberdardır (Ostrom & Ostrom, 1979). Aristo'nun da M.Ö. 350 yılında gözlemlediği üzere; "Çok sayıda birey için ortak olan şey, kendisine en az özen gösterilen şeydir. Herkes, bir başkasının yerine getirmeyi beklediği görevi ihmal etmeye daha meyillidir (Aristotle, 1999)".

Özellikle geçtiğimiz son yirmi yılda kamusal ya da kolektif mallar ile özel malları birbirinden ayıran özellikler üzerine kapsamlı bir literatür gelişmiştir. Bu çerçevede kamusal mal tanımı içinde dikkat çeken iki önemli özellik vardır. Bunlar; dışlanamazlık ve rekabet edilemezliktir (Ostrom & Ostrom, 1979).

Dışlama, piyasa koşullarında tedarik edilecek mal ve hizmetler için gerekli bir özellik olarak tanımlanmıştır. Bu doğrultuda dışlama, potansiyel kullanıcıların satıcının koşullarını karşılamadıklarında mal veya hizmetlerden mahrum bırakılabildiği durumlarda gerçekleşir (Ostrom & Ostrom, 1979). Bir kişinin o maldan tüketimi pratik olarak engellenemiyorsa ilgili mal dışlanamaz olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, söz konusu malın tüketimi bir başka bireyin faydasını azaltmıyorsa ortada herhangi bir rekabet söz konusu değildir (Deneulin & Townsend, 2007). Kamu mallarında ise tüketim kolektiftir ve tüketiciler arasında rekabet yoktur. Tüketime kolektifliği, bir malın bir kişi tarafından kullanılması ve yararlanılması durumunda, diğer bireylerin mal üzerindeki tüketim ve faydalarının kısıtlanmadığı durumu ifade etmektir (Ostrom & Ostrom, 1979).

7.

⁷ Samuelson'un tanımına göre ise kolektif tüketim malı, "Bir bireyin tüketiminin başka bir bireyin tüketiminin azalmasına sebep olmadığı ve ortak olarak yararlanılabilen mallardır (Samuelson, 1954). "

Küresel çevre kaynakları, toplumda rekabete konu olmayan ve sınırlar arasında dışlanmanın mümkün olmadığı kamusal mallardır. Örneğin hiçbir birey ya da grup atmosferde mevcut olan oksijeni kullanmaktan dışlanamamaktadır ya da ülkeler bu oksijenin tüketimi için rekabet etmemektedirler (Uitto, 2016). İlk kez 1999 senesinde UNDP tarafından yayımlanan "Küresel Kamusal Mallar (Global Public Goods)" isimli çalışma ile gündeme gelen küresel kamusal mal kavramı, iki önemli kritere sahiptir (Kaul, 2001). Bu kriterlerden ilki malların tüm toplumu ilgilendirmesi, tüketiminde rekabet olmaması ve faydalarından kimsenin dışlanamamasıdır (Ferroni ve Mody, 2002). İkincisi ise, mallardan elde edilen faydaların ülkeleri (bir grup ülkeden daha fazla), toplumları (birden fazla popülasyon grubunun etkilemesi) ve nesilleri (bugünkü ve gelecek nesiller) içine alacak şekilde evrensel niteliğe sahip olmasıdır (Kaul, Grunberg, & Stern, 1999). Buna göre, küresel kamusal malların tanımlanması ve sınıflandırılması, kamusalılık veya küresellik boyutlarının önceliklendirilmesi ile birçok farklı şekilde literatürde yer almaktadır.

Anand'a (2004) göre, bir metanın küresel kamusal bir özellikte olması için üç önemli özelliği bünyesinde barındırması gerekmektedir. Bunlar:

1. Malın birden fazla ülke grubunu kapsaması,
2. Küresel nüfusun kitlesel olarak geniş bir bölümünü ilgilendirmesi,
3. Gelecek nesillerin ihtiyaçlarının da göz önünde bulundurularak, bugünkü toplumun ihtiyaçlarını karşılayabilmesidir (Anand P. , 2004).

Küresel kamusal mallar sahip oldukları nitelik itibariyle, birden fazla ülke grubunu kapsayan ve nüfusun büyük bir kısmını etkileyen mallardır. Dolayısıyla faydası ve zararları ile geniş alanlara nüfuz etmektedirler. Bu bağlamda, çoğu zaman küresel kamusal mallar ile yayılan negatif dışsallıklar (zararlar), pozitif dışsallıklardan (faydalardan) fazla olmaktadır (Kirmanoğlu, Yılmaz, & Susam, 2006). Küresel kamusal malların tahrip edilmesi ile oluşan negatif dışsallıkların geniş kesimlere yayılması küresel kamusal zararlara neden olmaktadır (küresel ısınma, asit yağmurları, çölleşme, uluslararası terörizm, mali istikrarsızlıklar örnek olarak verilebilmektedir (Kanbur, Sandler, Morrison, 1999). Çevre düzeyinde ortaya çıkan negatif dışsallıklar ve çevresel

sorunlar farklı açılardan değerlendirilebilmektedir. Bu doğrultuda, dışsallıklar nedeniyle doğal kaynakların etkin kullanılamadığı ve kamusal kullanım alanlarının toplumdaki herkese açık olmasının etkinsizlik yarattığı öne sürülmektedir (Mutlu, 2006).

Bu özelliklerin yanında küresel kamusal mallar ayrıca sahip olduğu niteliğe göre de sınıflandırılmıştır. Diğer kamusal mallarda olduğu gibi küresel kamu malları da saflık açısından farklılık göstermektedir. Saf olan bir küresel kamu mal, gerçek anlamda tam olarak dışlanamazlık ve rekabet edilemezlik özelliğine sahiptir. Doğal çevre, güneş ışığı, iklim, oksijen gibi mallar bu kategoride yer almaktadır. Bu türdeki malların faydalarına farklı konumlarda eşit olmayan bir şekilde erişilebilmektedir ancak buna rağmen, başkalarının tüketimi engellenmeden veya faydası azaltılmadan evrensel olarak kullanılabilir. Buna karşın, saf olmayan küresel mallar evrensellekle daha az bağdaştırılmaktadırlar (Deneulin & Townsend , 2007).

Kaul ve arkadaşları, küresel kamusal malları saflık derecesini dikkate alarak aşağıdaki tipolojiye göre sınıflandırmışlardır:

1. Doğal ve küresel ortak mallar (Ozon tabakası, iklim vb.)
2. İnsan yapımı küresel ortak mallar (Bilgi, kültürel miras, normlar ve prensipler vb.)
3. Küresel politika çıktıları (Barış, sağlık ve finansal istikrar) (Kaul, Grunberg, & Stern, 1999)

Yukarıdaki değerlendirmeler incelendiğinde görülmektedir ki çevre, doğal ve küresel bir mal olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla çevrenin korunması, negatif dışsallıkların içselleştirilmesi, çevresel düzenlemelere ihtiyaç duyulması da çevrenin kamusal mal özelliğinden kaynaklanmaktadır (Mutlu, 2006). Kamusal mallarda, bireylerin tüketimden dışlanmasının mümkün olmaması piyasa mekanizmasını etkinliğini bozmaktadır. Çünkü herhangi bir bedele katlanmaksızın, bireyler tüketime katılabilmektedir. Bu durum bireylerin kamusal mal tercihlerini açıklamamasına ve dolayısıyla kamusal malların eksik sunulmasına yol açmaktadır. Bedavacılık sorunu, yalnız tüketimden dışlanmanın mümkün

olmadığı yerel ve ulusal kamusal mallarda değil, aynı zamanda küresel kamusal mallarda da ortaya çıkmaktadır (Kirmanoğlu, Yılmaz, & Susam, 2006).

Dolayısıyla mevcut olan piyasa çözümlerinin yanında, çevresel sorunları önlemek ve sürdürülebilirliği sağlamak için kamusal önlemlerin gerekliliği önem arz etmektedir. Çünkü çevre ve çevreye bağlı sorunlar küresel bir mal olarak değerlendirilmekte ve kolektif sorumluluğu gerektirmektedir. Ancak, oluşan her çevre sorunu aynı niteliği taşımamaktadır. Bazı çevre sorunları yarı kamusal, bazıları kulüp malı niteliği taşıırken bir kısmı da bağlı ürün olarak ortaya çıkmaktadır.

Etkiledikleri alan bakımından çevre sorunları; yerel, bölgesel ve küresel olarak ayrılmaktadır. Fakat her ne kadar çevresel sorunlar yerel ve bölgesel nitelik taşısalar da küresel etkilere neden olmakta ve çevresel bozulmayı arttırmaktadırlar. Buna örnek olarak bölgesel su yolları ve nehirler gösterilebilmektedir. Nehirlerin ve su yollarının kirlenmesi ile oluşan kirli sular ve bunların denize dökülmesi küresel çevresel felaketlere yol açabilmektedir. Benzer şekilde orman yangınlarının önlenmesi tam kamusal bölgesel mal özelliği taşımaktadır. Ancak, orman stokunun yok olması; çölleşmeye ve küresel ısınmaya katkıda bulunmaktadır. Bu niteliği itibariyle ormanlar tam kamusal küresel mal olarak kabul edilmektedir (Mutlu, 2006).

Çevre, kulüp malı çerçevesinde değerlendirildiğinde ise; milli parklar, resifler ve sulama sistemleri karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca yerel düzeydeki çevre koruma faaliyetleri de kulüp malı olarak kabul edilebilmektedir. Ancak kulübün kalabalıklaşması, maliyetlerin artmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla, kulübün optimal büyüklüğü kalabalıklaşma maliyetlerinin ortaya çıkması ile belirlenmektedir (Pearce ve Turner, 1990). Yerel düzeydeki bir çevresel alanın kirlenmesine sebep olan faktörleri ve sahip olduğu kendini yenileyebilme kapasitesini en iyi analiz edebilen kurumlar yerel yönetimlerdir. Bu nedenle, çevresel sorunlara karşı öncelikli olarak yerel düzeyde önlemler alınmalıdır. Fakat yerel düzeyde alınan önlemler; nüfusun kalabalıklaşması, teknolojik ilerlemeler gibi nedenlerle yetersiz kalabilmektedir. Örneğin nüfusun kalabalıklaşması ile talep ve

enerji kullanımı artmaktadır Dolayısıyla kirletici emisyonların çevreye salınımı yaygınlaşmaktadır. Bir süre sonra yerel yönetimler oluşacak olan çevresel problemler karşısında yetersiz kalmaktadır (Wade, 1987).

Bu nedenle küresel kamu malları, tedarikleri piyasa mekanizmasına ya da ulusal hükümet faaliyetlerine bırakılamayacak özellikteki mallardır. Küresel kamusal malları finanse etmek için vergi koyma yetkisine sahip uluslararası bir kuruluşun ya da gönüllü iş birlikleri ve küresel kolektif eylemlerin bir arada yürütülmesi gerekmektedir (Anand P. , 2004). Hükümetlerin uluslararası kalkınma yardımlarına yaptıkları gönülleri bağışlar, sıtma veya HIV/AIDS gibi hastalıkların nasıl önleneceğine dair artan bilgi birikimi küresel kamu yararına finansman sağlamanın mümkün olduğuna işaret etmektedir. Yeşil Eylem Planı gibi küresel çevresel hareketler ise, temiz bir çevrenin küresel kamu yararını güvence altına almayı amaçlayan bir eylem planıdır (Deneulin & Townsend , 2007).

3.2. ÇEVRE BAĞLAMINDA KAMUSAL MAL ÇEŞİTLERİ

UNDP tarafından belirlenen -kolektif kamu sorumluluğu, gözlemi ve koruma önlemleri gerektiren- küresel çevreye dair en önemli kamusal mal çeşitleri aşağıda aktarılmaktadır (UNDP, 2008).

- a) **Biyosfer Stabilesi ve Ekosistem İstikrarı:** Sera gazı emisyonları ve küresel ısınmanın önlenmesi, ozon tabakasının korunması, sıfır-karbon tabanlı üretim ve tüketim faaliyetlerinin yaygınlaşması, çölleşme ve ormansızlaşmanın önlenmesi, hidrolojik olarak kararlılığın sağlanması.
- b) **Temiz Hava:** Havayı kirleten zehirli gazların emisyonunun önlenmesi.
- c) **Temiz Su:** Doğal su yollarını, denizleri ve okyanusları kirleten toksik maddelerin salınımının önlenmesi.
- d) **Sağlıklı Toprak:** Toprağın üst katmanının korunması, toprak erozyonunun önlenmesi, toksik maddelerin topraktan uzaklaştırılması, pestisit ilaçlardan arındırılması.
- e) **Biyçeşitlilik:** Sulak alan, orman ve diğer habitatların korunması, nesli tükenmekte olan türlerin koruma altına alınması, tarımsal çeşitlilik ve genetiği

değiştirilmemiş organizmaların (GDO) bulunmadığı ürünlerin desteklenmesi (UNDP, 2008).

3.2.1. Biyosfer Stabilitesi ve Ekosistem İstikrarı

Biyosfer, organizmaların yaşayabildiği kara, deniz ve atmosferin bir parçası olarak tanımlanmaktadır (Have & Gordijn, 2014). Başka bir ifadeye göre biyosfer, yaşamın Dünya yüzeyinde, atmosferinde veya su alanlarında yoğunlaştığı düzensiz şekilli, nispeten ince bir bölgeyi temsil etmektedir (Amerikan Mirası Bilim Sözlüğü, 2025). Ek olarak, biyosferi, Dünya'nın tüm ekosistemlerini bünyesinde toplayan ve kendi kendini idame ettiren bir birim olarak betimlemek mümkündür (Amerikan Mirası Bilim Sözlüğü, 2025).

Ekolojik sistemler ve sahip oldukları sistemsel döngüler karmaşıktır. Her sürecin birden fazla girdisi ve çıktısı (ortak ürünler) bulunmaktadır. Ekonomideki bazı doğrusal modellerin öngördüğü gibi tek bir ürün üretilmemektedir. Süreçlerin hepsi birbirine bağımlı ve birbiriyle bağlantılıdır. Modern ekolojik kanıtlar ele alındığında, gelecek zaman diliminin belirli bir noktasında ekolojik sistemin dengede olmayacağı neredeyse kesindir (DeAngelis & Waterhouse, 1987).

Bu doğrultuda çevresel problemlerle başa çıkabilmek için ekolojik fiyatlandırma teorisi geliştirilmiştir. Ekolojik fiyatlandırma teorisinin ilk teorik temsilcileri Fizyokratlardır. Fizyokratlara göre, tüm değer topraktan (doğadan) üretilmektedir, dolayısıyla ekonomideki "tek üretken sektör" tarımdır. Bir emtianın değeri yalnızca emtiayı üretmek için gereken somut toprak girdileriyle ölçülmektedir. Bu görüş klasik ekonomide yerini, Adam Smith tarafından ortaya atılan "Emek Değer Teorisi"ne bırakmıştır. Bu teoriye göre bir metanın değerinin, metayı üretmek için harcanan toplam emek tarafından belirlendiği varsayılmaktadır. "Üretim maliyeti" yaklaşımları, aslında tüm büyük teorisyenlerin (Smith, Ricardo, Malthus, Marx, J. S. Mill) Emek Değer Teorisi'ni içeren çeşitli uyarlamaları ile klasik iktisata hâkim olmuştur. 19.yüzyılın sonunda gerçekleşen Neoklasik (marjinal) devrimle birlikte, üretim maliyeti teorileri büyük ölçüde yerini "öznel tercih" teorisine bırakmıştır. 20. yüzyıl ekonomisinde öznel tercih değer teorisinin

egemenliğine rağmen, ana akım ekonomiden ekolojik fiyatlandırma yaklaşımını destekleyen gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelerden ilki Von Neumann'ın (1945), fiziksel girdi-çıktı ilişkilerine dayalı olan denge fiyatlandırma modelidir ve bu yönüyle ekolojik fiyatlandırma teorisine benzerdir. İkinci olarak, Leontief'in (1986) üretim analizi çerçevesi ise, ekonomideki fiziksel girdi-çıktı ilişkilerinden gölge fiyatlandırmayı belirlemek için bir temel sağlamıştır (Leontief, 1986)

Ekolojik fiyatlandırma, biyosfer süreçlerini yalnızca insanlar için doğrudan ve bariz değeri olan girdilerle değil, aynı zamanda ekosistemin tüm parçaları arasındaki karşılıklı biyofiziksel bağımlılıklar temelinde değerlendirmektedir. Başka bir deyişle ekolojik fiyatlar, ekolojik ve ekonomik sistemlerdeki enerji ve kütle akışlarını tanımlayan modellerden çıkarılan ağırlıklandırılmış faktörleri temsil etmektedir. Dolayısıyla, ekolojik fiyatların çevre ile ilişkilendirilebilmesi için biyofiziksel ilkelere ve yasalara uyacak şekilde oluşturulması kritik bir öneme sahiptir. Buna göre ekolojik fiyatlandırmada uyulması gereken ilk ilke Termodinamiğin Birinci Yasası'na işaret etmektedir. Yani, tüm ekonomik ve ekolojik süreçlerde meydana gelen enerji girdisi, bu süreçlerin enerji çıktısına eşit olmalıdır. Aynısı kütle için de geçerlidir. Neoklasik muhasebe sistemlerinde sıklıkla bazı girdiler (örneğin güneş enerjisi) ve bazı çıktılar (örneğin düşük sıcaklıktaki ısı) sistematik olarak göz ardı edilmektedir. Literatürde, çok az sayıda ekonomi-çevre modeli bu kütle veya enerji korunumu ilkelerini açıkça hesaba katmaktadır. Termodinamiğin İkinci Yasasının etkileri ise ekolojik fiyatlandırmanın biçimselliği açısından önem taşımaktadır. Ekolojik ve ekonomik süreçlerin tamamının sahip olduğu dağıtıcı mekanizma, ekolojik fiyatlandırmada hesaba katılması gereken enerji ve malzemelerin (termodinamik) değerinin bozulması anlamına gelmektedir. Bu durum ekolojik fiyatlandırmada metodolojik zorluklara yol açmaktadır (Patterson, 2002).

3.2.2. Temiz Hava

Hava kirliliğinin çevreye ve insan sağlığına zarar verdiği yaygın bilinen bir gerçektir. Havadaki kirlenici maddeler; insan sağlığını olumsuz yönde etkileyerek ölüm ve hastalık oranlarını artırır; ayrıca tarımsal üretkenliği etkiler ve olumsuz ekolojik etkilere sahiptir (Shechte, Kim, & Golan, 1989). Temiz hava sahasının korunması yönündeki öncü girişimlerden biri olan 1970 tarihli ABD Temiz Hava Yasası, hükümet ve özel sektör

paydaşları arasındaki düzenleyici ilişkileri yeniden belirlenmesinde önemli bir role sahiptir. Yasa kapsamındaki düzenlemeler; ulusal hava kalitesi standartlarını, devlet uygulama planlarının belgelendirilmesini ve yasa kapsamındaki endüstrilerde teknolojik yenilikleri zorunlu kılmıştır. Devamında Çevre Koruma Ajansı (EPA), kontrollü epidemiyolojik çalışmalara dayanan sağlık standartlarını geliştirmiştir. Bu gelişmeler sonucunda hükümetler, hava kalitesi düzenleme programlarını önemli ölçüde genişleterek yanıt vermişlerdir. Devamında, piyasa temelli çevre politikasının en belirgin örneklerinden biri olarak hazırlanan 1990 Temiz Hava Yasası (CAA) yürürlüğe sunulmuştur. Revize edilen bu yasa, kükürt dioksit izinlerinin alınıp-satılabilir ticaretini içeren önemli bir politikadır (Popp, 2001). 1990 yılında yasanın yeniden düzenlenmesi üzerine, EPA 189 maddeyi hava kalitesini kötüleştiren toksik kirleticiler arasında değerlendirmiştir. 2009 yılına gelindiğinde ajans, Temiz Hava Yasası standartları kapsamında sera gazlarını (karbon dioksit, metan, azot dioksit ve kloroflorohidrokarbonlar) belirlemiştir (Davidson & Norbeck, 2012). Aralık 2013 tarihinde ise Avrupa Komisyonu, zararlı emisyonların sanayi, tarım, insan sağlığı ve çevre üzerine etkilerini azaltmak amacıyla yeni bir Temiz Hava Politikası paketini benimsemiştir. Paket bünyesinde yer alan birçok tedbirle Avrupa için kısa vadede karşılanabilir hedefler içermektedir. Ayrıca 2030 yılına kadar olan dönem için kalite hedefleriyle birlikte, revize edilmiş bir yönerge önermektedir (IIASA, 2014).

3.2.3. Temiz Su

Temiz suya erişim insanlığın en temel ihtiyaçlarından biridir. Ancak dünyadaki her dört kişiden biri güvenli içme suyuna erişememektedir. Temiz ve içilebilir olmayan su, her yıl bir milyondan fazla insanın ölümüne neden olarak, en önemli çevre sorunlarından birini oluşturmaktadır. Durumdan en çok etkilenenlerin düşük gelirli ülkeler ve fakir insanlar olması dikkat çekicidir. Dolayısıyla 2030 yılına kadar belirlenen SKH'lerden birisi de "herkes için güvenli ve uygun fiyatlı içme suyuna evrensel ve eşit erişimi sağlamak"tır. 2015 Yılından itibaren belirlenen SKH doğrultusunda yavaş da olsa ilerleme sağlanarak, global suya erişim oran %70'ten (2015) %72,5'a (2022) yükseltilmiştir. (Ritchie, Spooner, & Roser, 2019).

Temiz su politikalarına çevresel bilinçlenmenin yeni yeni başladığı dönemlerden bir örnek verilirse, bu 1972 tarihli ABD Temiz Su Yasası (CWA) olacaktır. Bu yasa kapsamında EPA'ya atık su standartlarını endüstri bazında (teknoloji tabanlı) belirleme yetkisi verilmiştir. CWA'nın amacı suların kimyasal, fiziksel ve biyolojik bütünlüğünü eski haline getirmek ve korumak olarak tanımlanmıştır. CWA'nın temel olarak üç hedefi vardır, bunlar (Foster & Matlock, 2001):

1. Kirleticilerin akarsulara bırakılması 1985 yılına kadar ortadan kaldırılacaktır (Sıfır deşarj hedefi).
2. Balıkların, kabuklu deniz hayvanlarının, vahşi yaşamın korunmasını ve yayılmasını sağlayan su kalitesi hedefine 1983 yılına kadar ulaşılacaktır.
3. Toksik kirleticilerin toksik miktarlarda boşaltılması yasaktır (Foster & Matlock, 2001).

3.2.4. 3.2.4. Sağlıklı Toprak

Toprağın özellikle üst katmanının sağlıklı olması son derece önem arz etmektedir. Çünkü Dünya'nın biyolojik toprak aktivitesinin neredeyse tamamı bu toprak tabakasında gerçekleşmektedir. Dolayısıyla, bu da onu sayısız mikroorganizma ve organik maddeye ev sahipliği yapmaktadır. Üst toprak, insanlar da dahil olmak üzere tüm türlerin yaşamlarını devam ettirebilmesi için son derece önemli olsa da ekonomik kalkınma sonucunda zarar görmüştür. Bu zararların başında erozyon ve kirlilik yer almaktadır (UNDP, 2008).

Hızla büyüyen nüfus ve tüketim kalıplarındaki değişimler topraktaki olumsuz değişimi önemli ölçüde arttırmaktadır (Kopittkea ve diğerleri, 2023). Küresel olarak toprağın %33'ünün ve tarım arazilerinin %52'sinin orta ila ciddi derecede bozulmuş olduğu ve bu bozulmanın maliyetinin yılda 400 milyar ABD dolarına mal olduğu tahmin edilmektedir (ELD, 2015). BM Çölleşmeyle Mücadele Sözleşmesi'ne (UNCCD) göre, küresel ekonomi 2050 yılına kadar arazi bozulması nedeniyle 23,2 trilyon ABD doları kaybedecektir (UNCCD, 2018). Bu konu üzerinde toprak korumasına odaklanan açık bir AB politikası olmasa da toprak kirliliğinin önlenmesi için çok çeşitli AB yasal araçları bulunmaktadır (Ramón & Lull , 2019).

1. Su mevzuatına (Nitrat Direktifi 91/676/EEC) ve Su Çerçeve Direktifi'ne (2000/60/EC) göre, topraklardan sızan toksik maddelerin yüzey ve yeraltı sularının kirletmesini önlemek için standartlar belirlenmiştir.
2. Hava kirliliğiyle ilgili topluluk mevzuatı doğrultusunda, Avrupa için ortam hava kalitesi ve daha temiz hava ile ilgili direktif olan 2008/50/EC ile, ortam havasındaki belirli kirleticilerden kaynaklanan emisyonlarla ilgili önlemler hazırlanmıştır (Avrupa Komisyonu, 2002).
3. Bu politikalardan toprak kirliliğinin önlenmesinde en ilişkili olan direktif, kanalizasyon çamurunun tarımda kullanılması durumunda çevrenin, özellikle toprağın korunmasına ilişkin 86/278/EEC sayılı Direktiftir.
4. Atık Çerçeve Direktifi (2008/98/EC), atıkların toprağa zarar vermeden bertaraf edilmesini şart koşmaktadır.
5. Çöp Depolama Direktifi (1999/31/EC); özellikle yüzey suyu, yeraltı suyu, toprak, hava ve insan sağlığının kirlenmesi olmak üzere çevre üzerindeki olumsuz etkilerin mümkün olduğunca önlemesini veya azaltılmasını amaçlamaktadır.
6. Atık Yakma Direktifi (2000/76/EC) ve Kentsel Atık Su Direktifi (91/271/EEC) gibi diğer özel atık mevzuatları toprak kirliliğinin önlenmesine katkıda bulunmaktadır.
7. Çevresel Sorumluluk Direktifi (2004/35/EC) doğrultusunda, çevresel zararların önlenmesi ve giderilmesi için kirleten öder ilkesine dayalı bir çevresel sorumluluk çerçevesi oluşturulmaktadır (Ramón & Lull, 2019).

3.2.5. Biyoçeşitlilik

Biyoçeşitlilik terimi, Dünya üzerinde mevcut olan tüm ekosistemler ve bu ekosistemlerin bünyesinde barındırdığı canlı organizmalar arasındaki değişkenliği ifade etmektedir. Buna türler içindeki ve türler arasındaki ekosistemlerin çeşitliliği de dahildir (UNEP, 1992). Biyoçeşitlilik, küresel olarak sağlıklı ekosistemlerin temel taşı olarak kabul edilmektedir. Ancak artan nüfus ve ekonomik büyüme, her geçen gün ekolojik habitatların parçalanmasına ve kaybolmasına neden olduğundan, biyolojik çeşitlilik açısından benzeri görülmemiş oranlarda zarar oluşturmaktadır. Biyoçeşitlilik kaybı; aşırı avlanma, kaçak avcılık, yaşam alanlarının tahribatı/bozulması ve iklim değişikliği gibi etkenlerle artmaktadır. Gerçekleşmesi en olası olan tahminlere göre biyoçeşitliliğin 2050

yılına kadar yaklaşık %7 azalması beklenmektedir. Bunun nedeni biyoçeşitlilik kaybının ana nedenleri olan piyasa başarısızlıkları ve iktisadi fayda maksimizasyonu gibi unsurların kısa vadede ortadan kaldırılamayacağı düşüncesidir (Slingenberg, ve diğerleri, 2009).

Bu doğrultuda yasama organları ve uluslararası antlaşmalar, biyolojik çeşitliliğin korunmasına giderek daha fazla önem atfetmektedir. 1992 Yılında imzalanan Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (CBD) (UNEP, 1992), biyolojik çeşitliliğin korunmasının hayati önemini vurgulayan ilk antlaşmadır (Laurila-Pant ve diğerleri, 2023). Sonrasında BM, CBD çerçevesinde, 2000 yılında "Kartagena Biyogüvenlik Protokolü" ve 2014 yılında "Genetik Kaynaklara Erişim ve Yarar Paylaşımı Hakkında Nagoya Protokolü" yürürlüğe girmiştir. Kartagena Protokolü, biyolojik çeşitliliğin korunmasını ve sürdürülebilir kullanımı üzerinde olumsuz etkilere sahip olabilecek etkilerden arındırılmasını içermektedir. Devamında, Kartagena Biyogüvenlik Protokolü'ne ilave olarak "Nagoya-Kuala Lumpur Ek Protokolü" kabul edilmiştir. Buna göre Sözleşme ve Protokollerinin Taraflar Konferansı (COP) iki yılda bir düzenlenmektedir. COP15'in başkanlığını ve ev sahipliğini Çin Halk Cumhuriyeti üstlenmektedir (T.C. Dış İşleri Bakanlığı, 2025).

COP15'te genel olarak "biyoçeşitliliğin korunmasında sürdürülebilir üretim ve tüketim kalıpları, ormansızlaşma sorunları, sürdürülebilir tarım, denizlerdeki plastik kirliliğinin durdurulması, biyolojik çeşitlilik ve iklim politikalarının birlikte değerlendirilmesi ve doğaya zarar veren sübvansiyonların durdurulması" gibi konular ele alınmıştır (T.C. Dış İşleri Bakanlığı, 2025).

3.3. ÇEVRE POLİTİKALARI

Çevre alanındaki faaliyetlere ilişkin temel argümanlardan bir tanesi; kirliliğin bir dışsallık olduğudur. Dolayısıyla kirlilik, piyasa kararlarının istenmeyen bir sonucu (piyasa başarısızlığı) olarak sürece dahil olmayan ajanları da etkilemektedir. Dışsallıkların içselleştirilmesi için temel olarak iki yaklaşım vardır. Bunlar kamu kesimi ve özel sektör yaklaşımlarıdır.

Kamu kesimi çözümlerinin başında vergi gelmektedir. Bu görüşün savunucularından Pigou, devletin toplumsal optimum düzeyde faaliyeti garanti altına almak için bir vergi koyması gerektiğini "Refah Ekonomisi (The Economics of Welfare)" (1920) adlı çalışmasında savunmuştur (Stavins, 2007).

Pigoucu vergiler özel ve toplumsal maliyetleri birbirine eşitlemekte ve piyasada olması gereken dengeyi oluşturmaktadırlar. Diğer bir ifadeyle, Pigoucu vergiler ile kirleticilere, marjinal kirlenme maliyetine eşit bir yükümlülük getirilmektedir. Bu doğrultuda marjinal özel maliyetlerle, marjinal sosyal maliyetler eşitlenerek sosyal açıdan etkin düzeyde üretim yapılması sağlanmaktadır (MacMorran and Nellor, 1994). Ancak, bu nitelikteki vergilerin uygulanması teknik olarak oldukça zordur. Çünkü uygun vergi oranını tespit etmek güçtür. Dolayısıyla vergi oranı olması gerektiğinden düşük belirlendiğinde teşvik edici olmamakta ya da yüksek oranlı belirlendiğinde vergi, rekabet kayıplarına neden olabilmektedir. Bu nedenle, pek çok ülkede, farklı nitelikli dolaylı vergilerin ve harçların uygulanması söz konusudur. Bu vergi ve harçlar, motorlu taşıtlar, enerji ürünleri, tarımsal girdiler ile piller, plastik, diğer ambalaj ürünleri, hava ulaşımı, katı ve sıvı atıklar gibi diğer kirletici unsurlar üzerinden alınmaktadır (Barde, 1997).

Özel sektör yaklaşımında ise optimal çözüm için piyasa araçları kullanılmaktadır. Bu araçlar arasında kullanıcı ve ürünleri kapsayan ücretler, pazarlanabilir izinler ve depozito-iade sistemleri sayılabilir.

Özel sektör çözümlerine işaret eden ünlü bir araştırmacı olan, Ronald Coase 1960 yılında "Sosyal Maliyet Sorunu (The Problem of Social Cost)" isimli eseri yazmıştır. Coase; işlem maliyetlerinin, servet veya gelir etkilerinin ya da üçüncü taraf etkilerinin olmadığı bir pazarlık ortamında, pazarlık eden tarafların sosyal olarak arzu edilen anlaşmalara varacağını iddia etmiştir (Stavins, 2007). Serbest piyasa çevreciliğini yansıtan bu görüşe göre; hükümetin temel görevi, piyasanın düzgün çalışmasını sağlamak için mülkiyet haklarını tanımlamak, uygulamak ve kirleticileri izlemektedir. Ancak, Adaman'a (2003)

göre mülk dağıtımında hangi sürecin kullanıldığı fark etmeksizin, zenginlerin fakirlerden göreceli olarak daha fazla ödeme gücüne sahip olması nedeniyle, mülk sahipliğinin de kaçınılmaz olarak zenginler lehine gerçekleşeceği yönünde bir öngörü vardır. Özveren ve Nas'a (2012) göre, Coase'ın tutumu neoklasik çevreciliğe yönelik genel bir eleştiriye de en az Pigocu yaklaşım kadar açıktır, zira her iki yaklaşım da neoklasiktir. Buna ek olarak her iki yaklaşımda bir birey ile bir firmanın pazarlık gücünün farklılığını gözlemlemiştir (Özveren & Nas, 2012).

Benzer şekilde Stavins'e göre, Coase hipotezinin belirtilen koşullarından bazılarının, çoğu çevre sorunu için geçerli olması mümkün bile değildir. Dolayısıyla, özel müzakereler genel anlamda çevresel dışsallıkları içselleştirmek için yetersiz kalacaktır (Stavins, 2007). Her iki görüşü de reddeden kurumsalcı çerçeveye göre ekonomi, doğaya veya ekosisteme gömülü olarak görülür. Ayrıca bu görüş, koşulsuz piyasa hakimiyetine ve bireysel varoluş koşullarını göz ardı etmeye tamamen karşı çıkmaktadır. İlgili çerçevede, çevre sorunları neoklasik ekonominin benimsediği "*Ceteris Paribus*" varsayımını kullanarak atomist indirgemecilik yoluyla analiz edilemez. Çevre sorunlarının karmaşık doğası ancak disiplinler arası bir yaklaşımla anlaşılabilir. Bu sebeple Swaney (2006), kurumsal yaklaşım bağlamında endüstriden kaynaklanan maliyetlerin ve toplum üzerindeki yükün dışsallık olarak adlandırılmaması gerektiğini ifade etmiştir. Kapp (1963), bu gerçeği neoklasik ekonomideki dışsallık teriminden farklı bir şekilde "sosyal maliyet" olarak tanımlamıştır. Özveren'e (2007) göre, kurumsalcılar çevresel sorunları piyasa sisteminin egemenliği ve mantığı ile ilişkilendirmektedirler. Polanyi'ye (1944) göre, böyle bir sistemin işleyebilmesi ancak toplumun kurumları piyasanın gereksinimlerine indirgendiğinde olanaklıdır. Kısaca ekonominin toplumsal ilişkilere işlenmesi değil, tersine toplumsal ilişkilerin ekonomik sisteme işlenmesi gerekmektedir (Özveren & Nas, 2012)

Kuramsal bazda gerçekleşen tartışmalar ve uyuşmazlıklara rağmen yerkünün hâlihazırdaki menfi durumuna ilişkin genel bir uzlaşma olduğu değerlendirilebilir. İlgili çerçevede günümüzde pek çok ülke ve ulusal/uluslararası kuruluş çevreye ilişkin genel geçer ilkeler, hedefler ve kriterler belirleyerek sürdürülebilir kalkınmayı olanaklı kılmak

amacıyla çalışmalar yürütmektedir. Bu doğrultuda ülkelerin kendi ekonomik kalkınma plan ve programlarında çevrenin korunması ve sürdürülebilirliği amacını yansıtan birçok maddeye yer verilmektedir.

Kalkınma planlarında ve programlarında yer alan bu maddeler, çevre politikası doğrultusunda belirlenen genel geçer ilkelere uygun hazırlanmaktadır.

3.4. ÇEVRE POLİTİKASI İLKELERİ

3.4.1. Kirleten Öder İlkesi

Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü (OECD), kirleten öden ilkesi gereğince; kontrol ve kirliliğin önlenmesi maliyetlerinin, kirliliğe neden olan mal ve hizmetlerin maliyetine yansıtılması gerektiğini belirtmektedir (Dommen, 1993). Bu ilke, Avrupa Birliği'nce (AB) 1987 tarihli Avrupa Tek Senedi'nde resmen kabul edilmiş ve 1992'de Rio Deklarasyonu çerçevesinde tanınmıştır. Günümüzde, kirleten öder ilkesi çevreye verilen zarardan sorumlu olan bireyin ya da firmanın maliyeti üstlenmesi gerektiğini belirten uluslararası bir çevre politikası kılavuzudur. Çevreye verilen zarar genellikle dışsalılık şeklinde tezahür ettiğinden dolayı bu ilke, sorumlu tarafın sebep olduğu sosyal maliyeti içselleştirmesini ifade etmektedir. Böylelikle, çevresel zarar optimum seviyeye indirilmektedir (Luppi, Parisi, & Rajagopalan, 2012).

3.4.2. İhtiyat İlkesi

İhtiyati ilke, karar vericilerin herhangi bir faaliyeti devam ettirmeden önce çevre üzerindeki olası zararlı etkilerini göz önünde bulundurmaya teşvik etmekte hatta mecbur kılmaktadır. Bu şekilde çevre üzerinde tehdit oluşturan bir maddenin ya da faaliyetin çevreyi olumsuz etkilemesi önlenmektedir. Ulusal ve uluslararası, bölgesel ve yerel kanun koyucuların görevi; ekonomik ilerlemeyi sağlarken aynı zamanda zengin çeşitliliğe sahip yaşanabilir bir çevreyi mümkün kılmaktır. İlkenin uygulanmasına bağlı olan yasal süreç ihtiyatlılığın kurumsallaşmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla bir faaliyetin çevre üzerinde kabul edilemez zararlar oluşturacağı anlaşıldığında, ihtiyatlılık ilkesi gereğince sorumluların (kamu ve/veya özel) bu faaliyetleri önlemesi veya sonlandırması gerekmektedir (Cameron & Abouchar, 1991).

3.4.3. Önleme İlkesi

Önleme ilkesi, uluslararası çevre hukukunun geleneksel ve temel bir parçasıdır. Bu ilke, ihtiyatlılık ilkesine benzer şekilde çevreyi kendi içinde bir amaç olarak korumayı gerektirmektedir. Bu bağlamda önleme ilkesinin, ihtiyatlılık ilkesinden ayrılan tarafı herhangi bir çevresel zarardan kaçınmanın yanında çevresel risklerden kaçınmayı da ifade etmesidir (Trouwborst, 2009).

3.4.4. Katılım İlkesi

Katılım hem bir hak hem de sosyal bir yükümlülüktür. Bu ilke, siyasi ve diğer hakların kullanımının bir ön koşulu olması gibi, diğer tüm ilkelerin güvencesini oluşturmaktadır. Katılım hakkı, bireylerin haklarını kullanırken devletin çevreye ilişkin politikalarında ve kararlarında yer alan uygulamaların sorgulanabilmesini sağlamaktadır (Turgut, 2006).

3.5. ÇEVRE POLİTİKASI ARAÇLARININ SEÇİMİ

Çevre politikaları çoğu zaman, farklı politika araçları arasındaki bir seçim sorunu olarak algılanmaktadır. Bu nedenle çevre politikası araçları temel olarak üç kategoriye ayrılmaktadır. Bunlar düzenleyici araçlar, ekonomik araçlar ve ahlaki iknadır (Opschoor & Turner, 1994).

Çevre politikasının ana aracı düzenleyici ve idari regülasyonlardır. Bunlar; kullanılan ürünleri ve süreçleri düzenleyen, belirli kirleticilerin çevreye salınmasını engelleyen ve kısıtlayan, kurumsal önlemlerle kirleticilerin etkilerine doğrudan müdahale eden, lisanslama gibi standartları belirleyen araçlardır. Düzenleyici araçların belirlediği bu kısıtlar dahilinde çevresel sınırların ihlal edilmesi adli veya idari cezalara tabi yasal bir suç olarak kabul edilmektedir.

Ekonomik araçların kullanılması doğrultusunda; ekonomik ajanların fayda-maliyet tahminleri, karar alma ve davranış şekilleri etkilenmektedir. Bu kategori üç farklı bölüme ayrılmaktadır. Çevreye verilen zararın maliyetini karşılamak amacıyla “kirleten öder ilkesi” doğrultusunda uygulanan vergiler, harçlar, izinler, sorumluluk kuralları, vb. araçlar bu kategoride yer almaktadır. Bu yaklaşım refah ekonomisi kapsamında üretim

ve/veya tüketim faaliyetlerinin çevre üzerindeki olumsuz dışsallıklarının içselleştirilmesine odaklanmaktadır. Sınırlı doğal kaynakların gelecekteki kıtlığının gözetilmesi ile cari fiyatlara yanında “ek ücret” (kullanıcı maliyeti, enerji vergileri gibi) uygulanmaktadır. Bu şekilde tüketilebilir kaynaklar üzerine vergi ve harçlar konularak gelecekte oluşabilecek kıtlığın maliyeti günümüze yansıtılmaktadır. Yine bu şekildeki bir uygulama ‘kirleten öder ilkesinin’ bir sonucudur (Opschoor & Turner, 1994). Çevre üzerinde yaygın olarak kullanılan bir başka ekonomik araç ise sübvansiyonlardır. Sübvansiyonların kullanılmasındaki amaç, ekonomik davranışı istenilen şekilde değiştirmeyi kolaylaştırmaktır.

Üçüncü araç kategorisi ise ahlaki iknadır. Siyasi ve kurumsal baskılarla, ekonomik ajanların davranışlarında “gönüllü” bir değişiklik meydana getirmek amaçlanmaktadır. Temel olarak, içselleştirmeyi içeren bu yaklaşımda dolaylı/doğrudan baskı ve/veya ikna uygulanarak bireysel kararlarda çevre bilinci ve sorumluluğu geliştirilmektedir. Genel olarak ekonomik teşvikler ve caydırıcı önlemlerle desteklenen bu yaklaşım hem düzenleyici hem de ekonomik araçlarla ortak özelliklere sahiptir (Opschoor & Turner, 1994).

Genel anlamda çevre politikası araçları; politika geliştirme ve karar alma ile politika uygulama arasındaki bağlantı noktası olarak tanımlanmaktadır. Politika geliştirme sürecinden başlayarak, politik sorunu operasyonel hedeflere dönüştürülmektedir. Bu bağlamda uygun araçların seçimi ve uygulanması ile politika hedeflerine ulaşılmaktadır. Politika sorun tanımı genellikle araç seçimine dayanmaktadır. Bu da rasyonel ve doğrusal resmi bozan döngüsellığe işaret etmektedir. Sosyal süreçlerden başlayarak daha karmaşık bir değerlendirmede bulunmak çevresel sorunun kapsamının daha iyi değerlendirilmesini sağlayacaktır. İlgili soruna uygulanacak politika; her biri kendi rolleri, bilgileri ve fikirleri olan kamu ve özel kuruluşlar ile çok sayıda bireyin var olduğu, araçların işlev gördüğü belirli bir bağlama sahip olacaktır (Huppes & Simonis, 2009).

3.5.1. Komuta-Kontrol Yaklaşımı

Tarihsel olarak incelendiğinde görülmektedir ki, "komuta ve kontrol" yaklaşımları çevre politikalarında etkin olmuştur. Örneğin ABD, Temiz Hava Yasası (1970) çerçevesinde teknoloji standartlarını içeren devlet uygulama planlarına sahiptir. Bunlar, eyalet yenilenebilir standartları ve Kaliforniya'daki su kısıtlamalarını içermektedir. Bu tür kısıtlamalar yalnız ABD'de değil, dünyadaki pek çok ülkede çevresel düzenlemeler içerisinde büyük bir yer kaplamaktadır (Fullerton & Muehlegger, 2017).

Komuta ve kontrolün birleşimi, hedef belirlemeyi ve belirlenen hedefe nasıl ulaşılacağını içermektedir. Bu konudaki en belirgin örnek kirleticiye ürettiği malın üretiminde veya sonrasında kirliliği azaltması amacıyla hangi teknolojinin kullanılacağını bildirilmesidir. Buna teknoloji tabanlı çevre standardı adı verilmektedir (Pearce D. , 2002).

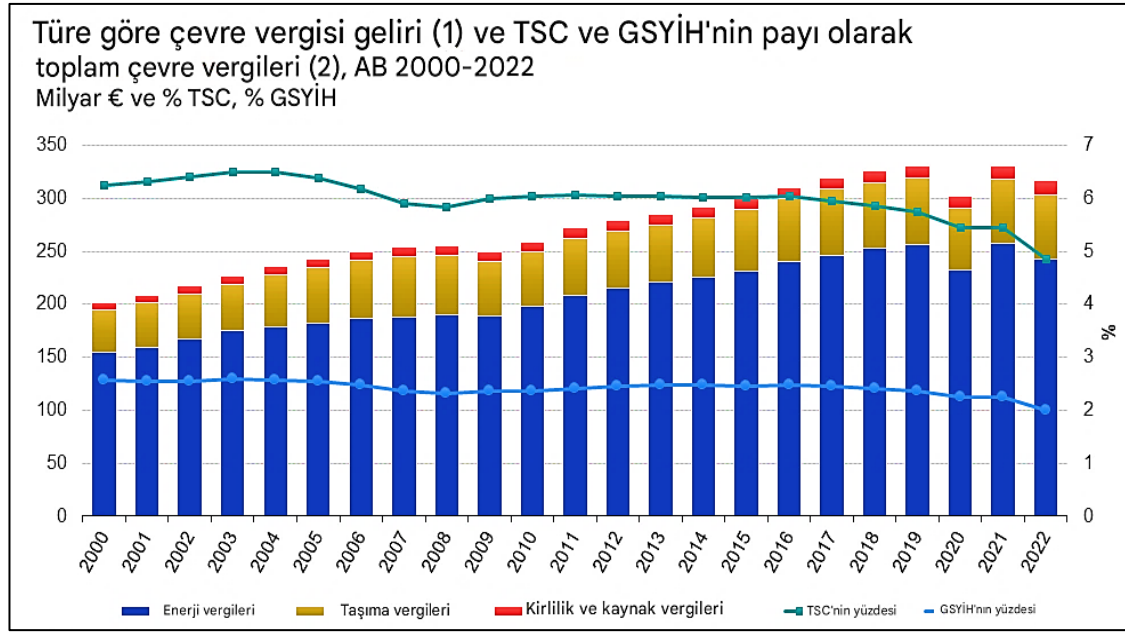
Standart, emisyon seviyesi gibi bir sınırlama olabilmektedir ve bu standardı başarmanın aracı da teknolojinin kendisidir. Diğer durumlarda, kirleticinin standardı en iyi şekilde sağlayabilmesi amacıyla standartlar reçete edilebilmektedir. Pearce'ye (2002) göre, literatürdeki pek çok araştırma bu yaklaşımı komuta ve kontrol sistemi çerçevesinde değerlendirse de bu yaklaşım açıkça kontrolün kirleticiye bırakıldığı bir emirdir. Bu yaklaşımdan farklı olarak, çevre ekonomistleri ekonomik piyasa tabanlı araçlarla daha çok ilgilenmişlerdir. Kirlilik vergileri, depozito iade planları, alınıp satılabilen kirlilik veya kaynak izinleri bu grupta yer almaktadır. Bu araçların ortak noktası, kirleticilere veya kaynak kullanıcılarına fiyat sinyali göndermesidir. İlgili fiyat, çevre vergisi gibi açık bir değerden ya da alınıp satılabilen izinlerin fiyatı gibi miktar kontrolü üzerinden oluşabilmektedir. Bu yaklaşımın kökeni düzenlemelere uymanın maliyetleri minimize edeceği ve kirliliğin azaltılacağı, dolayısıyla vergi ihdas etme ve izin satın alma ihtiyacına gerek kalmayacağı için teknolojik değişimin teşvik edileceği inancına dayanmaktadır (Pearce D. , 2002).

3.5.2. Ekolojik Vergiler, Harçlar, İzinler

Çevre politikalarının en önemli araçlarından biri olan ekolojik vergiler özellikle son yıllarda küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi çevresel sorunların ağırlaşması nedeniyle ülkeler tarafından daha fazla kullanılmaya başlanmıştır (Demir, 2017).

Çevresel veya yeşil vergiler; enerji, ulaşım, kirlilik ve doğal kaynaklara uygulanan vergileri içermektedir. Daha kapsamlı bir politika olarak AB düzeyindeki yeşil vergilendirme girişimleri; daha temiz enerjiye, daha sürdürülebilir endüstriye ve daha yeşil alışkanlıklara geçişi teşvik etmektedir. Böylelikle ulusal ve uluslararası çevre politikası hedeflerine ulaşılmasını sağlayabilmektedir. Ayrıca sosyal maliyetler için bir fiyat belirleyerek, karar alma süreçlerini değiştirmektedir. Bu doğrultuda özel sermaye girişimlerini ve bireyler için olumlu çevre davranışlarını teşvik ederek, kaynak israfını ve çevreye verilen zararı azaltmaya yardımcı olmaktadır. Yeşil vergilendirme ayrıca sürdürülebilir büyümeyi teşvik etmeye, kuşaklar arası adaleti desteklemeye ve AB üye devletleri için vergi geliri seviyelerini korumaya yardımcı olabilmektedir. Bunlara ilaveten, emek üzerinden alınan vergiler gibi daha hayati vergilerde kesinti yapılmasına olanak tanımaktadır (European Commission, 2025).

Vergiler, harçlar, ticareti yapılabilir izinler ve diğer ekonomik araçlar, sera gazı emisyonlarının maliyet etkin bir şekilde kontrol edilmesinde önemli bir rol oynayabilmektedir (Fullerton ve diğerleri, 2008). Dolayısıyla, çevre üzerinde mali enstrümanların daha yaygın kullanımı sonucu ülkelerin çevre vergilerinden elde ettiği gelirler yıllar geçtikçe artmıştır (Demir, 2017). Ekolojik vergi gelirleri (esas olarak yakıtlar ve motorlu taşıtlar üzerindeki vergiler) tipik OECD ülkelerinde toplam vergi gelirlerinin yaklaşık %3-10'unu oluşturmaktadır (Parry, Norregaard, & Heine, 2012).

Şekil 10: AB ülkelerinde Çevre Vergisinin Türlerine Göre 2000-2022 Yılları Arasındaki Toplam GSYİH'deki Payı (Eurostat, 2025)

Şekil 10'da gösterildiği üzere, 2022 yılında AB'de toplam çevre vergisi geliri 317,2 milyar avroya ulaşmıştır. Bu rakam AB GSYİH'sinin %2,0'sini ve AB'nin vergi ve sosyal katkılardan elde ettiği toplam gelirin (TSC)⁸ ise %4,8'ini temsil etmektedir. AB'deki enerji vergileri, 2022 yılında çevre vergilerinden elde edilen toplam gelirlerin dörtte üçünden fazlasını (toplamın %77'si) oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, ulaştırma vergilerini (%19) ve kirlilik ve kaynak (%4) vergilerini oldukça geride bırakmıştır (Eurostat, 2025).

Ekolojik vergilerin, emisyon ticaretinin ve diğer ekonomik araçların giderek artan kullanımı, çevre etiğinin kısmen yeni anlaşılmaya başlanmasından kaynaklanmaktadır. Şu anda politika yapıcıların karşı karşıya olduğu bazı önemli çevre sorunlarıyla -asit yağmuru, küresel ısınma, trafik sıkışıklığı gibi- etkili bir şekilde mücadele edebilmek için çevre politikasına sadece teknik bir konu olarak yaklaşmak yetersiz kalacaktır. Dolayısıyla sadece belirli kirlilik azaltma teknolojilerinin kullanılmasını zorunlu kılınarak ya da büyük firmalara emisyon sınırları koyularak bu ciddi problemler

⁸ Vergi ve sosyal katkılardan elde edilen gelirin İngilizce olan "taxes and social contributions" ifadesinin kısaltmasıdır.

aşlamayacaktır. Mevcut üretim ve tüketim kalıplarında kapsamlı değişiklikler yapılması gerekmektedir ve bu değişiklikler kaçınılmaz olarak önemli ekonomik maliyetler getirecektir. Bu sebeple, maliyetleri en aza indirebilecek ve tüm sektörlerde davranış değişikliklerini gerçekleştirebilecek araçlar araştırılmalıdır. Bu durum politika yapıcıların ekonomik araçlar yoluyla teşvik temelli çevresel düzenleme potansiyeline çok daha fazla dikkat etmelerine yol neden olmuştur (Fullerton ve diğerleri, 2008).

Çevre vergilerinin politik açıdan önemini vurgulayan olay, Paris'te bulunan OECD bünyesinde Çevre Müdürlüğü'nün kurulması olmuştur. Bu müdürlük genel olarak ekonomik araçların önemli bir savunucusu olmuştur ve erken dönemde çevresel vergilendirme üzerinde odaklanmıştır. 1970'li yılların başında "Kirliten Öder İlkesi"ni büyük ölçüde Pigoucu çizgide formüle etmiştir. Bir başka çevresel araç olan pazarlanabilir izinlerin kökeni ise Dales'in (1968) "Kirlilik, Yoksulluk ve Fiyatlar (Pollution, Property and Prices)" adlı çalışmasında yer almaktadır. İzinler üzerinden oluşacak piyasada denge fiyatı belirlenecektir ve böylece sistemin uyumluluk maliyetleri minimize edilecektir (Pearce D. , 2002).

Bazı Avrupa ülkeleri 1990'larda karbon vergilerini uygulamaya koymuştur, buna rağmen AB çapında bir karbon-enerji vergisi önerisi başarıya ulaşamamıştır. Daha yakın zamanlarda dikkatler emisyon ticaretine çevrilmiştir ve 2005 yılında uygulamaya konulan AB Emisyon Ticareti Programı buna örnek olarak verilmektedir (Fullerton ve diğerleri, 2008). 2019 yılında kamuoyuna sunulan Avrupa Yeşil Mutabakatı kapsamında AB, iklim değişikliğiyle mücadele etmek ve daha temiz bir çevre yaratmak için yeni hedefler belirlemiştir. Bu hedefler, 2030 yılına kadar sera gazı emisyonlarını %55 oranında azaltmayı ve 2050 yılına kadar iklim açısından nötr bir kıta olmayı içermektedir. Bu doğrultuda yeşil vergilendirme, AB Emisyon Ticareti Sistemi benzer enstrümanların AB iklim ve enerji politikalarını desteklemede aktif ve olumlu bir rol oynaması beklenmektedir (European Comission, 2025).

İngiltere ve Hollanda gibi bazı ülkelerde hükümet tarafından belirlenen izinler, toplum tarafından kolayca benimsenerek yasal olarak bağlayıcı hale gelmektedir. İlgili ülkelerde yetkililer, firmalar ile iletişim kurmakta ve bir izin vermek zorunda kalmadan fiili faaliyetler üzerinde anlaşmaya varmaktadırlar. Bu şekildeki politika uygulamalarını ve araçlarını büyük ölçüde belirleyen faktör, kültür ve kurumlara gömülü olan operasyonel uygulamalardır. Ancak Huppes ve Simonis'e (2009) göre, ABD gibi daha kuralcı bir kültüre sahip olan yönetimlerde bu tür gayri resmi prosedürler sınırlı bir etkinliğe sahip olabilecektir.

Çevre politikasına ilişkin bu görüşler toplum üzerindeki dikey ve yatay etkileriyle açıklanmaktadır. Dikey görüş, politika hedeflerini belirleyen resmi bir demokrasi ile bu hedefleri uygulayan Weberci tipte hiyerarşik bir bürokrasi arasında bağlantı kurmaktadır. Yatay görüş ise, doğrudan demokrasi ve ticaret birlikleri gibi mezo düzey organlar aracılığıyla sağlanan sosyal bütünleşme ile tanımlanmaktadır. Dolayısıyla ilgili tüm kamu kuruluşları ve özel taraflar arasındaki sözleşmeler çevresel hedefleri belirlemektedir. Bu hedeflerin uygulanması da doğrudan ilgili tarafa bırakılmaktadır. Çevre politikalarının uygulanmasında yukarıda açıklanan görüşlerden biri özellikle tercih edilmese bile, sosyal yönlerin göz ardı edilmesi yürürlükteki çevre politikasını etkisiz hale getireceğinden, bu yönleri de dikkate almak gerekmektedir (Huppes & Simonis, 2009).

3.6. ÇEVRE POLİTİKASI DEĞERLENDİRME KRİTERLERİ

3.6.1. Pareto Etkinlik ve Kaldor-Hicks Kriteri

Yüz yıldan uzun bir süre önce Vilfredo Pareto tarafından bir değişimin dünyayı daha iyi bir hale getirip getirmediğini yargılamak amacıyla normatif bir kriter oluşturulmuştur. Bu kriter çerçevesinde toplumdaki kaynak dağılımında, birini daha iyi bir konuma getirmek için başka birini daha kötü duruma düşürmek gerekiyorsa, bu dağılım Pareto etkindir. Stavins'e (2007) göre normatif olarak önem arz eden bu olgu, neredeyse hiçbir kamu politikası kriterini karşılamamaktadır. Pareto'dan neredeyse elli yıl sonra Nicholas Kaldor ve John Hicks, "potansiyel Pareto iyileştirmelerini" tanımlayan daha pragmatik bir kriter bulmuşlardır. Bir değişim veya politika, en az bir kişiyi iyileştirip başkalarını kötüleştirse bile, eğer kazananların elde ettiği fayda kaybedenlerin kayıplarını telafi

etmeye yetecek kadar büyükse, bu durum potansiyel Pareto iyileştirme olarak adlandırılır. Kaldor-Hicks Kriteri olarak da adlandırılan bu durum, toplam sosyal faydaların toplam sosyal maliyetleri aşp aşmadığının bir testidir (Stavins, 2007). Kaldor-Hicks kriteri, Pareto kriterlerden açıkça daha pratiktir ancak normatif olarak daha az sağlamdır. Kimi araştırmacılara göre Kaldor-Hicks kriterinin kamu politikası için ne gerekli ne de yeterli bir koşul olduğunu belirtmişlerdir (Arrow, ve diğerleri, 1996)

3.6.2. Fayda Maliyet Analizi ve Net Bugünkü Değer

Fayda-maliyet analizi; çevre, sağlık ve güvenlik politikası geliştirme süreçlerinde önemli bir rol oynayabilmektedir. Kamu politikasının doğasında var olan ödünleşimleri daha şeffaf hale getirmeye yardımcı olabilmektedir. Ancak bazılarına göre fayda-maliyet analizi mantıklı bir kamu politikası tasarlamak için ne gerekli ne de yeterlidir. Dolayısıyla fayda-maliyet analizi ancak doğru şekilde uygulandığında karar alma sürecinde kurumlara yardımcı olabilmektedir (Arrow, ve diğerleri, 1996).

Hansjürgens’a (2004) göre insan sağlığı ve çevre üzerindeki etkileri değerlendirmek için kullanılan ekonomik yaklaşım fayda-maliyet analizi etrafında konuşlanmıştır. Bu sebeple, birçok ekonomist için ekonomik değerlendirme ve fayda-maliyet analizi birbiriyle örtüşen yaklaşımlardır. Ancak fayda-maliyet analizinin olanakları ve sınırlamalarına ilişkin sorular, çevre araştırmalarının en tartışmalı konularından biri haline gelmiştir (Hansjürgens, 2004).

Ampirik olarak fayda-maliyet analizi, sosyal iskonto oranı tahminleri de dahil olmak üzere, sosyal fayda ve maliyetlere ilişkin tahminlere dayanmaktadır. Fayda-maliyet veya “net bugünkü değer” analizinin gerçekleştirilmesi, gelecekteki etkilerin karşılaştırılabilecek eşdeğer birimlere dönüştürülmesi için iskonto edilmesini zorunlu kılmaktadır. Teorik anlamda, sosyal bir iskonto oranı; bir politikadan etkilenen tüm tarafların bireysel zaman tercihi oranlarının toplanmasıyla elde edilmektedir. Piyasa davranışından ve deneysel ekonomiden elde edilen kanıtlar göstermektedir ki; bireyler daha büyük etkiler için daha düşük iskonto oranları, kazançlar için kayıplardan daha

yüksek iskonto oranları ve dikkate alınan zaman aralığı ile azalan oranlar kullanabilmektedir (Stavins, 2007).

3.6.3. Çevre Politikalarının Maliyetleri

Çevre bağlamında, maliyet kavramı ekonomistler tarafından daha çok fırsat maliyeti kavramıyla ilişkilendirilmektedir (Stavins, 2007). Bu anlamda çevresel fırsat maliyet, çevresel bir etki riskini önlemek ya da azaltmak için feda edilmesi gereken şeyin değerinin bir ölçüsünü ifade etmektedir (Jaffe & Stavins, 1995). Firmaların kirlilik azaltıcı ekipman edinme ve bakım maliyeti ile devletin politika uygulama maliyetlerini ölçen doğrudan uyum maliyeti tahmin yöntemleri; davranışsal tepkiler, geçiş maliyetleri ve dolaylı maliyetler düşük olduğunda kabul edilebilmektedir. Kısmi ve genel denge analizi, kamu politikasındaki değişikliklere davranışsal tepkilerin dahil edilmesine olanak sağlamaktadır. Politikadan etkilenen piyasalar ekonominin geneline göre küçükse kısmi denge analizi; tersine, politikanın ekonomi için büyük değişiklikler meydana getirmesi bekleniyorsa genel denge analizi uygulamak daha etkili olacaktır (Stavins, 2007). Ayrıca kirlilik azaltım maliyetlerinin önceden var olan vergilerle potansiyel etkileşimini değerlendirebilmek için de genel denge analizini kullanmak önem teşkil etmektedir (Goulder, 1995).

Ayrıca McCann'a (2013) göre, çevre politikası tasarımı ve analizinde işlem maliyetleri giderek artan bir oranda dahil edilmektedir. İşlem maliyetlerini, çevresel analize dahil etmenin faydaları arasında normalde göz ardı edilen pratik sorunlara dikkat çekmek yer almaktadır. Buna ek olarak, genellikle çevre ekonomisinin kapsamı dışında görülen ancak önemli bir yere sahip olan çatışma ve lobicilik gibi faktörlerin incelenmesine de olanak tanımaktadır. İşlem maliyetlerini değerlendirmek, politikaların beklenmeyen sonuçları hakkında düşünmeye teşvik etmektedir. Çünkü alınan politika kararları; yalnız çevre kalitesini ve doğal kaynak kullanımını değil, ayrıca normları ve kurumsal çevreyi de etkilemektedir. Genel anlamda işlem maliyetleri, kurumsal çevrenin -politik ve yasal sistemlerin- ve seçimlerimizi mümkün kılan ya da kısıtlayan belirli mevcut politikaların önemine dikkat çekmektedir. Mülkiyet hakları ve yüksek yasalaştırma maliyetleri üzerindeki çatışma, işlem maliyetlerinin temel faktörleri arasında yer almaktadır.

Dolayısıyla işlem maliyetleri, karşılaşılan sorunlara aranan çözümlerin yanlış olabileceğinin farkına varılması açısından önem arz etmektedir (McCann, 2013).

Bunlara ek olarak, dışsal maliyetleri de göz ardı etmemek gerekmektedir. Uygulanan çevre politikaları doğrultusunda bir taraftan çevresel iyileşme sağlanırken, diğer taraftan çevre koruma faaliyetlerinin dışsal maliyetleri ortaya çıkmaktadır. Bu maliyetler, çevre üzerinde uygulanan politikaların niteliğine, yaygınlığına ve sıklığına göre değişiklik göstermektedir. Çevre politikalarının maliyetleri; üretim, fiyatlar, istihdam, ihracat ve ödemeler dengesi üzerinde oluşabilmektedir. Bu bağlamda yeni yürürlüğe giren çevre vergileri, fiyatları arttırabilmektedir. Aynı zamanda çevre dostu teknolojilerin kullanımının artması, üretim maliyetleri üzerinde baskıya sebep olabilmektedir. Bu durum etkinlik, rekabet, istihdam ve kaynak dağılımının olumsuz etkilenmesine yol açabilmekte ve yatırımları olumsuz etkiyebilmektedir. Özellikle enerji sektörü gibi yoğun kirlilik seviyelerinin mevcut olduğu sektörlerde regülasyonlar uygulandığında, ekonomideki girdilerin maliyetlerinin arttığı gözlemlenmektedir. İlgili sektörlerde meydana gelen bu maliyet artışları, diğer sektörleri de etkileyerek yatırımların azalmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla bu konuda en önemli etki rekabet üzerinde ortaya çıkmaktadır. Çevresel regülasyonları katı bir şekilde uygulayan devletler ile söz konusu düzenlemeleri uygulamayan devletler arasında üretim maliyetleri nedeniyle rekabet ve bedavacılık sorunları ortaya çıkacaktır. ABD, Avusturya gibi ülkelerin yanı sıra, hızla büyüyen ve kaynak kullanan Çin, Brezilya, Kore, Endonezya, Hindistan gibi gelişmekte olan ülkelerin Kyoto Protokolü'nü imzalanamamasının da temel nedeni budur. 1999 yılında Nordhaus tarafından yapılan çalışmaya göre Kyoto Protokolünün maliyetinin (gelecekteki maliyetinin bugünkü net değeri) 1 trilyon \$ olduğu tahmin edilmektedir. Bu rakam Montreal Protokolü'nün maliyetinin 100 katıdır (Nordhaus, 1999).

Bu değerlendirmeye göre; çevre politikalarını uygulayan ülkeler dışsal maliyetlere katlanırken, diğerleri bedavacı olarak bu durumdan yararlanmaktadır. Dolayısıyla, küresel üretim düşük maliyetler nedeniyle Çin, Brezilya, Hindistan gibi ülkelere kaymaktadır (Çoban, 2004).

3.6.4. Çevre Politikalarının Faydaları

Çevresel önlemlerin, endüstri maliyetlerine ilişkin çalışmalar genel olarak endüstrinin çevresel regülasyonlardan kazanabileceği faydaları dikkate almamaktadır. Çevresel regülasyonların faydaları çoğunlukla maddi değildir. Temiz havanın veya bozulmamış bir ortamın keyfini çıkarmak buna örnek olarak verilebilir. Dolayısıyla bu faydalar, milli gelir hesaplarında yer almamaktadır ancak bu önem arz etmediği anlamına da gelmemektedir. Verimlilik rakamları, milli gelir hesaplarına dayanılarak yapıldığı için, hükümetin çevre düzenleme politikalarının ulusal refah üzerindeki pozitif etkilerine dikkat edilmemektedir. Çevresel politikalar, üretkenliği azaltma eğiliminde olabilirken aynı zamanda başarılı olurlarsa, maddi olamayan faydalarla birlikte toplam refahı arttırabilmektedirler. Yukarıda açıklanan sebeplerden dolayı, yalnızca ölçülü üretkenlikten kaynaklanan rekabet kaygıları dar görüşlüdür. Ayrıca regülasyonlar, firmaların üretim maliyetlerini düşürerek faktör verimliliğini arttıran maddi faydalar da sağlayabilmektedir. Buna örnek olarak çevresel anlamda azaltılmış su kirliliğinin, suyun arıtılmasında ortaya çıkan maliyetleri düşürmesi verilebilmektedir. Başka bir örnek ise, hava kirliliği üzerinde yapılan kontrollerin mahsul hasarını azaltması ve böylelikle tarımsal üretimi arttırmasıdır. Çevre regülasyonlarının potansiyel olarak önemli bir başka yararı ise, daha sağlıklı ve dolayısıyla daha üretken bir işgücüdür. Kötü çevre koşullarının işçi verimliliğini önemli bir şekilde azalttığı görülmüştür. Buna göre maliyetleri azaltan ve verimliliği arttıran çevresel faydalar, bir ülkenin rekabet gücünü arttırmaktadır. Dolayısıyla çevre düzenlemesi ile rekabet edilebilirlik düzeyi arasındaki ilişkinin analizi, net maliyetleri belirlemek maliyetlerin yanı sıra maddi faydaların da dahil edilmesi gerekmektedir (Stewart, 1992).

Çevre düzenlemeleri; işgücü, sermaye ve diğer kıt kaynakların aktif olarak kullanılmasını gerektirmektedir. Uygulanacak bir çevre politikasının faydaları, çevresel zararların azaltılması/önlenmesi için bireylerin ödeme istekliliğinin (Willingness to Pay - WTP) veya bireylerin bu tür çevresel zararları tolere etmek için tazminatı kabul etme istekliliğinin (Willingness to Accept - WTA) bir toplamı olarak ifade edilmektedir. Teoride bir politikayı değerlendirmek için seçilecek değer ölçütü; mülkiyet haklarına, statükonun doğasına ve ölçülen değişikliğin bir kazanç mı yoksa kayıp mı olduğuna

bağlıdır, Elde edilen ampirik kanıtlar göstermiştir ki, ödeme istekliliği ile kabul etme istekliliği arasında beklenenden daha büyük farklar bulunmaktadır. Maliyeti yüklenmeye karşı psikolojik isteksizlik ve çevresel olanakların zayıf ikameleri, bu konuda yapılmış teorik açıklamalar içinde yer almaktadır (Stavins, 2007).

Bireylerin çevrenin korunmasından elde ettikleri faydalar; insan sağlığının korunması, ekolojik etkiler (hem piyasa hem de piyasa dışı) veya maddi hasarın giderilmesi olarak sınıflandırılabilir. Bireyler sağlıklarının korunması veya doğal kaynakların kullanılması yoluyla elde ettikleri faydalara (kullanım değeri) ek olarak, çevresel kaliteden de pasif veya kullanım dışı değer elde etmektedirler. Bu değerlere örnek olarak gelecek nesillere aktarılan miras değeri, bir bireyin çevreye ait bir mala mirasçılarını korumak için değer vermesidir. Bu konudaki başka bir örnek olan varoluş değeri, bireylerin korunması gerektiğine inandıkları ve varoluşundan memnuniyet duydukları malları korumak istemeleridir.

4. BÖLÜM

ÇEVRE POLİTİKALARININ KALKINMA PLANLARINDA GELİŞİMİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

4.1. BİRİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI (1963-1968)

Türkiye'nin Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, ulaşılması öngörülen sosyal ve iktisadi hedefler ile kullanılacak kaynaklar on beş yıllık bir perspektif ile düzenlenmiştir. Kalkınma planında yer alan hedefler; insan hak ve hürriyetlerini, millî dayanışmayı, sosyal adaleti, ferdin ve toplumun huzur ve refahını gözeterek; iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı sağlayacak şekilde oluşturulmuştur (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1963).

İlk kalkınma planlarında çevresel sorunlar için yapılan regülasyonların, diğer alanlara göre daha az olduğu gözlemlenmektedir. Bunun sebepleri arasında:

1. Yıllar süren küresel savaşlar ve belirsizliklerle mücadele sonrasında bu dönemde ekonomik ve sosyal kalkınmanın, çevresel kalkınmaya göre nispeten daha çok önem arz etmesi,
2. Çevre sorunlarının genellikle hemen değil, zaman olgusuna dayanan birikimli kirlilik ile fark edilebilen özellikte olması,
3. Küresel olarak çevre bilincinin ve etiğinin 1960-1970 dönemi arasında gelişmeye başlaması, örnek olarak verilebilmektedir.

Buna rağmen ekonomik ve sosyal kalkınma doğrultusunda çevreyi de ilgilendiren bazı düzenlemeler yapılmıştır.

Buna göre Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, bireylerin sağlık seviyesini yükseltmek amacıyla çevre şartlarının iyileştirilmesi, halkın sağlık konusunda eğitilmesi, beslenme şartlarının düzeltilmesi, aile plânlaması ve bulaşıcı hastalıkların ortadan kaldırılması gibi hedeflere yer verilmiştir. Ayrıca bu kalkınma planında amaç temelde sosyal meselelerin çözümü ve genel refah seviyesinin yükseltilmesidir. Bu sebeple de kaynak yönetimine verilen önem oldukça vurgulanmıştır. On beş yıllık dönem içinde Türkiye'nin kalkınması

için gerekli olan her sahada yeter sayıda beşerî sermayenin geliştirilmesi ve yüzde 7'lik bir gelişme hızının sağlanarak istihdamı arttırmak amaçlanmıştır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1963).

4.2. İKİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI (1968-1972)

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı; ekonomik kalkınmanın sağlanması ve toplumun refah seviyesinin yükseltilmesi amacıyla milli gelirin her yıl yüzde 7 arttırılmasını amaçlamıştır. Böylelikle iktisadi ve sosyal kalkınmaya önem verildiği görülmektedir. Buna ilaveten planda, çevresel kalkınma alanında da birtakım gelişmeler yaşandığı görülmektedir. Modern teknolojinin getirilerinden başta tarım ve sağlık sektörü olmak üzere yararlanılması ve böylece kaynak tahsisinin en iyi şekilde gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir. Planda; dengeli bir kalkınma planı oluşturularak, kalkınmanın nimet ve külfetlerinin fırsat eşitliği ve sosyal adalet ilkelerine göre paylaşarak iktisadî ve sosyal düzende olumlu gelişmeler sağlamak amaçlanmıştır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 1968).

Ayrıca planda; toplumsal eğitim ile vatandaşlara çevrelerinin tanıtılması, bilinçli davranışların içselleştirilmesi, öğrenilen bilgi ve becerilerle bireylerin kendisinin ve çevresinin refah ve mutluluğunun arttırılması amaçlanmıştır. Bu sebeple her kademedeki öğrenim ihtiyacı dikkate alınarak, kalkınma planına eklenmiştir. (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 1968). Dolayısıyla plan; bireysel, toplumsal ve çevresel etik değerlerin öğrenilmesi ve halk arasında yaygınlaştırılması yönünden örnek teşkil etmektedir. Çünkü kolektif bir yaklaşım benimsenmeden, sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde yapılan regülasyonlar ancak belirli bir düzeye kadar yeterli ve etkili olmaktadır. Oluşturulan çevre politikalarının başarısı ise yine insanın kendine ve kendi özünde mevcut bulunan ahlaki değerlere bağlıdır.

Etik ve çevre konularının ilk defa birlikte kullanıldığı bu plan ayrıca sürdürülebilir kalkınmanın üç bileşeninin de gözetilmesi ile oluşturulmuştur. Çevre sağlığı şartlarının düzeltilmesi, toplumun sağlık konusunda eğitilmesi, bulaşıcı hastalıkların yok edilmesi, beslenme şartlarının iyileştirilmesi, anne-çocuk sağlığı gibi unsurların planda yer almıştır.

Bunlara ilaveten; çevre sağlığının iyileştirilmesinde çeşitli kurumlar arasında iş birliği sağlanması gerektiği işlenmiştir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 1968).

4.3. ÜÇÜNCÜ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI (1973-1977)

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda; Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile uyumlaşma süreci çerçevesinde bazı unsurlar dikkat çekmektedir. Hızlı nüfus artışı, istihdam, gelir dağılımı, eğitim, sağlık, iç tasarruf açığı, yaşama süresinin düşüklüğü, dış ticaret, teknoloji, kamu yönetimi ve AET ile gümrük birliği ilgili bağlamda öne çıkan başlıklardır. Söz konusu unsurların planlarda kararlaştırılan şekilde geliştirilmesi zorunluluğu, kalkınmanın uzun dönemli bir vizyonla değerlendirilmesini gerekli kılmıştır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 1973). Planda yer alan uzun süreli değerlendirme gereksinimi, sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının benimsenme aşamasındaki en önemli kriterlerden biridir.

Bu bağlamda çevresel sürdürülebilirlik amacı ile büyük ölçekli su projelerinin geliştirilmesi kararlaştırılmıştır. Proje yatırımları ise uzun soluklu programlara bağlanmış ve kuruluşlar arası iş birliği sağlanarak gerçekleştirilmiştir. Yeraltı suyu araştırma ve çıkarma çalışmaları yapılmıştır. İçme ve sanayi suyu kullanım ihtiyacının belirli bölgelerden başlayarak tarımsal amaçlı kullanımlara rakip hale gelmesi planda işlenmiştir. Su potansiyelini depolayabilmek için 172 milyar m³ kapasiteli 473 baraj yeri tespit çalışması yapılmıştır. Böylelikle, 4,2 milyon hektar arazinin sulanması, 210 bin hektar arazinin ise taşkından korunması öngörülmüştür. Ayrıca toprak koruma ve taşkın önleme projesiyle, yerleşim yerleri ile baraj ve sulama sistemi gibi kamu yapılarını korunması planlanmıştır. Bu konudaki var olan sorunların çözümü için ormancılık ve mera projeleri ile uyumlu toprak işleme ve yayım çalışmalarına ağırlık verilmiştir. Bu dönemde bitkisel ürünlerde hava şartlarının olumsuz etkisinin asgariye indirilmesi ve üretim tarafındaki dalgalanmaların azaltılmasını sağlamak için teknolojinin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bunlara ek olarak; avlanma teknolojisi geliştirilerek, balık nesillerinin korunmasının sağlanması ve balık arzında istikrar sağlanması hedeflenmiştir. Orman

kaynaklarının tüketimini düzenlemek amacıyla orman amenajman⁹ planı çalışmaları yine bu dönemde modern envanter yöntemlerinden yararlanılarak yapılmıştır. Devlet eliyle ormanları korumaya ve devamlılığını sağlamaya ek olarak, orman ürünleri sanayinin talebini de darboğaz oluşturmaktan karşılamak hedeflenmiştir. Benzer şekilde, planda yer alan madencilik sektörünün de uzun dönemdeki temel ilkesi geniş maden potansiyelini koruyarak düzenlemektir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 1973). Planda sektörel yönetimlerin verimliliğini sağlamak amacıyla ortaya konulan birçok hedefin çevre şartlarını düzenleme ve sürdürülebilir kalkınma amacını taşıdığı gözlemlenmektedir.

Ayrıca Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı öncekilerden farklı olarak, çevre sorunlarını içeren ayrı bir başlığı da içermektedir. Dolayısıyla önceki iki kalkınma planına göre çevre konusunda pozitif anlamda ayrılmaktadır. Plana göre; Türkiye’de son on yıl içinde bazı sanayi projeleri doğrultusunda hava, su ve kıyıların kirlenmesi gibi dar anlamda ülkenin belirli kısımlarını ilgilendiren çevre sorunları ortaya çıkmıştır. Buna karşın, erozyon ve çevre sağlığı gibi doğal kaynakların gerekli şekilde ve yeterince kullanılmamasından kaynaklı ya da gelir ve eğitim eksikliğinden meydana gelen çevre sorunları Türkiye’de öteden beri bulunmaktadır. Bu doğrultuda, çevre sorunları farklı bakanlık ve kuruluşlarca ele alınmıştır. Ancak uluslararası platformda çevre üzerindeki artan ilgi ve devletler hukuku içinde düzenleme teşebbüslerinin ortaya çıkışı, Türkiye’nin sanayileşme planı dikkate alınarak konunun bütün bir şekilde incelenmesi gerekliliğini doğurmuştur (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 1973).

4.4. DÖRDÜNCÜ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI (1979-1983)

Kamuoyu 1973-1977 döneminde çevre sorunları hakkında bilinçlendirilmiştir. Ancak çevre kirliliği ile ilgili dönemin şartları gereği ekonomik ve toplumsal yapıya en uygun yöntemlerin niteliği, ekolojik havzaların kirliliği emebilme ve kendilerini yenileyebilme kapasiteleri hakkında yeterli bilgi edinilememiştir. Dolayısıyla ekolojik bölgelere göre

⁹ Orman Amenajmanı, bir orman işletmesini hedeflenen amaçlara göre plânlama, plânın uygulanmasını izleme, yapılan envanterlerde işletmede meydana gelen değişimleri sunma ve devamında süresi tamamlanan plânı yenilemek için gerekli bilgileri veren plânlayıcı, örgütleyici ve denetleyici bir ormancılık bilim koludur.

farklılaşan çevre standartları da geliştirilememiştir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1979). Çözüm önerileri ve önlemlerde kesin olarak sağlıklı karar alınmasını sağlayacak ölçütler uygulanamadığı için uygulamalarda farklı yaklaşımlar ve kararsızlıklar göze çarpmaktadır. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'na göre o yıllarda, Türkiye'de ileri toplumlarda rastlanan çevre kirliliği görülmektedir. Bunlar yaygın olarak; su, kanalizasyon sorunu, gecekondu bölgelerindeki kötü barınma koşulları, toprak ve orman erozyonudur. Bunlara ek olarak doğal kaynakların sürekliliğini sağlayacak şekilde yönetilememesi de çevre sorunları yaratmaktadır.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda diğerlerinden farklı olarak, spesifik bir şekilde su, deniz ve hava kirlenmesi; toprak erozyonu ve kirlenmesi, gürültü ve dinlenme yerleri ele alınmıştır. Su kirlenmesi konusunda, hızlı kentleşme ile meydana gelen alt yapı yetersizliğine değinilmiştir. Ayrıca sanayi kaynaklı atıkların çevre sularını büyük ölçüde kirlettiği anlaşılmıştır. Kent ve sanayi atıklarından en çok etkilenen çayların Ankara ve çevresinde Hatip, İncesu; Kütahya - Eskişehir çevresinde Porsuk, Simav, Bursa- Balıkesir çevresinde Nilüfer Çayı olduğu tespit edilmiştir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1979).

Türkiye kıyılarının rüzgâra açık olması nedeniyle kirlenmiş yüzey sularından ve atıklardan denizlerin fazlaca etkilendiği ortaya çıkmıştır. Karadeniz ve Akdeniz'de bulunan boş tankerlerin çevredeki ülkelerde ağır yaptırımlar uygulanması nedeniyle, tanklarını Türkiye karasularında yıkadıkları tespit edilmiştir. Bu nedenle; Kilyos, İzmit Körfezi, Şile, Boğazlar, Ege ve Akdeniz kıyıları petrol ve petrol türevi ürünler ile kirlenmiştir. Türkiye, bu konuda önlem almak için "Barselona Antlaşmasına" katılmıştır. Ayrıca denizler karadan gelen kent ve sanayi atıklarıyla da kirlenmiştir. Deniz kirliliğinin önemli derecede arttığı alanlar olarak Marmara Bölgesi özellikle İstanbul, Boğazlar, Haliç, İzmit, Gemlik Körfezleri ile İzmir Körfezi ve çevresi, Antalya Limanı, İskenderun Körfezi ile Samsun Limanı olarak tespit edilmiştir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1979).

Ek olarak, Türkiye’de hava kirliliğinin yaygın değil bölgesel bir sorun olduğu anlaşılmıştır. Bu bağlamda kentleşmeden ve sanayiden doğan hava kirliliği dikkat çekmektedir. Sanayileşme nedeniyle gelişen kirliliğin, yerleşkenin yanlış seçimi ve atık gazlarının filtresiz bir şekilde salınması sonucu olduğu fark edilmiştir. Buna göre; Ankara, İstanbul, İzmir, Eskişehir, Adana, Kayseri ve Gaziantep’te yerleşmeden dolayı; İstanbul, İzmit, Kütahya, Murgul, Çorum ve Bandırma’da sanayinin varlığından meydana gelen kirlilik vardır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1979).

Türkiye’de toprakla ilgili çevre sorunlarının en önemlisinin toprak aşınması olduğu ortaya konulmuştur. Buna göre; bitki örtüsü, toprağın niteliği, iklim, topografya, jeolojik yapı toprak aşınmasını etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. Arazinin topografya bakımından çok eğilimli olması, aşırı otlatma, orman arazisinde tarım faaliyeti yürütülmesi, yangınlar, aşınmaya karşı direnci az toprakların fazlalığı nedeniyle aşınma sorunlarının giderek arttığı gözlemlenmiştir. Ayrıca sanayinin yanlış yer seçimi ile birlikte toprağa bırakılan atıkların toprak kirliliği yarattığı tespit edilmiştir. İstanbul - İzmit yolunda, İzmir, Bursa, Çukurova bölgesinde sanayi kaynaklı toprak kirlenmesi tespit edilmiştir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1979)

Küresel anlamda 1970’li yıllarda yaygınlaşan çevresel farkındalık, etik ve bilinçlenme hareketlerinin etkileri Dördüncü Kalkınma Planı’nda daha net görülmektedir. Planda çevre sorunları bölgesel ve ulusal ölçekte ayrıntılarıyla analiz edilmiş ve gerekli politika tedbirleri alınmıştır.

4.5. BEŞİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI (1985-1989)

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın temel amaçları; hür, medenî ve güvenli bir ortamda toplumun refahının artırılması, verimlilik, tarımsal gelişme potansiyeli ve milli savunma ihtiyaçları dahilinde sınai üretimin payının yükseltilmesi, istihdamın artırılması, genç işsizliğinin azaltılması ve gelir dağılımının düşük gelirli gruplar lehine değiştirilmesidir. Bu bağlamda kalkınmada belirlenen öncelikli bölgelerde gelişim çalışmalarının hızlandırılması, ekonomik ve sosyal altyapının geliştirilmesi önem arz etmiştir. AET ile ekonomik ilişkiler ekonominin dışa açılma politikası içinde

düzenlenerek, topluluk ile ekonomik bütünleşme için gerekli girişimler sağlanması kararlaştırılmıştır. Yine her kalkınma planında olduğu gibi eğitim, öğretim ve sağlık alanlarında gelişim esastır. Sosyal güvenliğin yaygınlaştırılması ise nihai ilkedir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 1985). Planda yer alan hedef ve ilkeler özellikle ekonomik ve sosyal kalkınma alanında önemli politika adımlarına işaret etmektedir. 1980’li yılların moda terimi olan küreselleşme ve dünyaya açılma olgusu, ulus devletlerin kendi gelişimlerini daha iyi değerlendirebilmeleri için fırsatlar doğurmuştur. Aynı zamanda toplumların refah seviyesinin yükseltilmesi bu dönemlerde ülkelerin gelişmişlik düzeyini gösteren bir kriter ve rekabet konusu haline gelmiştir.

Planda, çevre sorunları farklı bir başlıkta ele alınarak ilke ve politikalar belirlenmiştir. Buna göre, çevre konusundaki temel yaklaşım yalnız mevcut kirlilikle savaşmak değil aynı zamanda doğal kaynakların sürdürülebilirliğinin sağlanmasıdır. Bu da çevresel sürdürülebilirlik anlamında Türkiye’de önemli bir ilerlemenin göstergesidir. Dolayısıyla, ülkemizde tabii kaynak kullanımında bu yaklaşım gözetilerek hareket edilmesini gerektirmiştir.

Plana göre; arazi kullanımı ve yatırım kararlarında, çevre sorunlarının planlama aşamasına dahil edilmesi ve gerekli tedbirlerin alınması lazımdır. Havza boyutunda su kalitesinin değerlendirilmesinde ve su kaynaklarının kullanımında gereken özen gösterilerek düzenlemelere önem verilmelidir. Marmara Denizi, Haliç, İzmit ve İzmir Körfezleri gibi su kirlenmesinin aşırı olduğu yerlerde mevcut sanayilerin tasfiye işlemlerine ilişkin gereken önlemler alınmalıdır. Yatırım projelerinde; tüm aşamalarda (ön izin, tesis izni, proje değerlendirme, üretim) çevresel faktörler değerlendirilmeli ve sanayi atıkları denetlenmelidir. Hava kirliliğinin tehdit oluşturduğu şehirlerde, başta Ankara olmak üzere tedbirler alınmalıdır. Bu tedbirler arasında hava kirliliği kontrol istasyonları ağının geliştirilmesi yer almaktadır. Son olarak çevre alanında araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin sağlanması için üniversite ve ilgili kuruluşlar desteklenmelidir. (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 1985)

4.6. ALTINCI BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI (1990-1994)

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın temel amacı, toplumun refah seviyesini, açık toplum ve rekabetçi ekonomi ilke ve esasları doğrultusunda, hür ve güvenli bir ortamda yükseltmektir. Kamu kesimi yatırımları, bölgelerarası gelişmişlik farklarını azaltmak amacıyla öncelikli bölgelere yönlendirilecek; bunun yanı sıra ekonomik ve sosyal altyapı yatırımları da gerçekleştirilecektir. Kamu yatırımlarının sektörel dağılımında eğitim ve sağlık sektörlerine öncelik verilecektir. Gelir dağılımını iyileştirici ve sosyal güvenliği genişletici politikalar uygulanacaktır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1990).

Bu plana göre; insan sağlığı ve çevre korunması öncelikli hedeflerdir. Bu doğrultuda ekonomik kalkınmanın sürekliliğini sağlayacak şekilde doğal kaynakların yönetimini sağlamak ve gelecek kuşaklar için doğal, fiziki ve sosyal çevreyi korumak temel bir ilkedir. Dolayısıyla uygulanan iktisadi politikalarda çevre faktörünün dikkate alınmasına önem verilmiştir.

Bakanlıklar yetki alanları çerçevesinde; çevresel sorunların tespiti, önlenmesi, bu amaçla politika geliştirilmesi ve uygulanmasından sorumlu tutulmuşlardır. Oluşması muhtemel çevre problemlerinin önceden tahmin edilerek önlem alınması esas kabul edilmiştir. Çevre standartları tespit edilirken teknolojiye dayanarak belirlenmesi ve standartların sürekli araştırmalarla dinamik bir şekilde belirlenmesi kararlaştırılmıştır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1990).

Çevre bilincinin yaygınlaştırılması planda önemli bir diğer amaçtır. Bu yaklaşım yine çevresel etik alanında önem arz etmektedir. Çevrenin denetim-izleme sistemi geliştirilerek tek merkezden kontrol edilmesi amaçlanmıştır. Çevre problemlerinin yol açtığı sorunlardan bir başkası olan canlı neslinin tükenmesi sorununa çözüm olarak yabani bitkilerin ve genetik kaynakların zarar görmesinin engelleyecek önlemler alınmıştır. Kimyasal maddelerin tanımlanması yapılarak, çevreye salınımlarının sistemli bir şekilde kontrol edilmesi kararlaştırılmıştır. Enerji üretiminde çevre kirliliğinin

azaltılması için tesislerin özelliklerine uygun teknoloji transferleri ve Ar-Ge faaliyetlerine yoğunluk verilmiştir. Yenilenebilir enerji kaynakları üzerinde Ar-Ge faaliyetleri yürütülmüştür. Nükleer ve iyonlaştırıcı radyonla çalışan tesisler için mevzuatın düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Bu gelişmeler kapsamında Avrupa Topluluğu, çevre politikalarına uyum çalışmalarına devam edilmesi esastır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1990).

4.7. YEDİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI (1996-2000)

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'na göre; 1992 yılında BM Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda belirlenen ilkelerin uygulanmasında sınırlı da olsa ilerleme kaydedilmiştir. Ancak sürdürülebilir kalkınma ve etik anlayışının yaygınlaşmasına rağmen, çevre ve dünya üzerindeki tehditler azalmamıştır. Bu noktada, teknolojinin sağladığı yeniliklerin çevre alanında kullanılmasıyla büyük ilerlemeler kaydedilebileceği anlaşılmıştır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1996). Planda yer aldığı üzere, başlı başına bir sektör niteliği kazanan çevre; üretim, istihdam ve ticaret bakımından önem kazanmıştır.

Bu gelişmeler ardından; 1995 yılında Kopenhag'da toplanan BM Dünya Sosyal Kalkınma Zirvesi'nde çevre, ekonomi ve sosyal politikaları içeren bütüncül kalkınmanın gerekliliği konusunda mutabakat sağlanmıştır. Aynı zamanda zirvede, dünya çapında demokratikleşme ve insan haklarının öneminin ve etkisinin arttığı görülmüştür. Kadın haklarının ve kadınların eğitiminin önemi kalkınma üzerinde önemli bir itici güç haline gelmiştir. Dünyadaki bu eğilimler Türkiye'nin sosyal alanda bütüncül bir yaklaşım çerçevesinde gelişmesinin önemini vurgulamaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) standartlarına uyum konusunda ilerlemesi ve işgücü piyasasında etkinliği arttırması gündemde yer almaktadır. AB ile uyum süreci çerçevesinde de sosyal güvenlik alanında gerçekleştirilecek reformların sosyal güvenlik sistemini de geliştirmesi öngörülmektedir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1996)

Kalkınma planlarında yer alan çevre politikaları, başlangıçta sadece kirliliği gidermeyi amaçlarken; sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde daha önleyici, aynı zamanda çevre ve ekonominin entegrasyonuna önem veren politikalar haline gelmiştir. Plana göre uluslararası mevzuat, özellikle 1992 Rio Çevre ve Kalkınma Konferansı'ndan sonra kabul edilen Gündem 21 Eylem Planı, ülkeleri bağlayıcı nitelik taşımaktadır. Bu sebeple Türkiye'nin ekonomik kalkınma hedeflerini engellemeyecek şekilde uluslararası yükümlülüklerinin yerine getirilmesi zorunlu tutulmuştur (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1996).

Ekonomik ve sosyal yatırımlarda çevre boyutunun dikkate alınması için kullanılan önemli metotlardan biri olan Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) Yönetmeliği yürürlüğe girmiştir. Demokratikleşme sürecinin en büyük katkılarından biri, toplumun çevre koruma mekanizmasına katılımının sağlanmasının kararlaştırılmasıdır. Bu doğrultuda gönüllü kuruluşlar aracılığı ile yerel ölçekte baskı grubu oluşturma çabaları ve toplumsal çevre bilincinin yaygınlaştırılması amaçlanmıştır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1996).

Plana göre, çevre politikalarının ekonomik ve sosyal alanlara entegre edilmesinde ekonomik araçlar kullanılmalıdır. Bu bağlamda çevrenin yönetiminde emret-yaptır yaklaşımıyla birlikte özendir ve oluşturma yaklaşımı benimsenmiştir. Uluslararası alanda küresel kirliliğin önlenmesinde katılım faaliyetlerinde sorumluluk-farklı pay ilkesi kabul edilmiştir. Etkin bir çevre yönetimi bağlamında Ulusal Çevre Stratejisi hazırlanması, Çevre Bakanlığı ile diğer ilgili bakanlıkların ve yerel yönetimlerin yetki ve sorumluluklarının yeniden belirlenmesi, mevzuattaki eksikliklerin giderilmesi kararlaştırılmıştır. Çevre sorunlarının çözümünde ele alınan politikaların, AB normlarına ve uluslararası standartlara uygun olması esastır. Bu doğrultuda çevrenin finansmanı, korunması, iyileştirilmesi ve geliştirilmesi amacıyla genel bütçeden çevre amaçlı yatırımlarda kullanmak üzere ayrılan payın arttırılması kabul edilmiştir. Çevrenin kirletilmesinden elde edilen haksız rekabetin önlenmesinde düzenleyici işlemlerin yapılması kabul edilmiştir. Bu doğrultuda çevre üzerinden alınan vergi ve fonların amaçları doğrultusunda kullanılmasına önem verilmiştir (T.C. Başbakanlık Devlet

Planlama Teşkilatı, 1996). İlgili çerçevede çevre konusunda mali ve iktisadi alanda 1990'lı yılların sonunda uygulanan politika araçlarına dikkat çekilmiştir. Yeşil vergilendirme ve çevre fonlarının önemine yer verilmiştir. Ayrıca çevre politikasında bu araçlar yoluyla oluşan rekabet dikkate alınmıştır. Bunlara ilaveten planda sürdürülebilir kalkınma ve çevre bilinci oluşturmak üzere örgün ve yaygın eğitimde düzenlemeler yapılmıştır.

Çevrenin korunmasına yönelik bilgilendirme ve bilinçlendirme çalışmalarının, yaşam boyu eğitim ilkesiyle çerçevesinde yaygınlaştırılması kararlaştırılmıştır. Çevre sorunlarına yol açmayacak tutum ve davranışların benimsenmesi ve çevrenin korunmasına ilişkin değer yargılarına kazandırılması amaçlanmıştır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 1996).

Planda çevre ile ilgili yapılan kurumsal ve hukuksal düzenlemeler şunlardır:

- a. 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun günün koşulları gözetilerek yenilenmesi kararlaştırılmıştır.
- b. 6831 sayılı Orman Kanunu ile orman kaynaklarının daha verimli bir şekilde kullanılması amaçlanmıştır.
- c. Öncelikle ormanlar olmak üzere kamu arazilerinin turizm yatırımlarına tahsisinde doğal çevrenin korunması amacıyla 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu düzenlenmesi kabul edilmiştir.
- d. 3194 sayılı İmar Kanunu'nun, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun ve 3621 sayılı Kıyı Kanunu'nun günün şartları ve doğal çevre gözetilerek revize edilmesi kararlaştırılmıştır.

4.8. SEKİZİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLANI (2001-2005)

Küreselleşme sürecinin dünya çapında hız kazanmasıyla birlikte, yeterli sosyal gelişme sağlayamayan ülkelerde ekonomik gelişmenin yavaşlayacağı tahmin edilmiştir. Küreselleşme ve bilgi teknolojilerindeki hızlı gelişmeler bu dönemde; eğitim seviyesinin yükseltilmesini, bilimsel Ar-Ge faaliyetlerine önem veren insan gücünün yetiştirilmesini,

üretimde verimliliği ve refahın arttırılmasını vaat etmiştir. Bu bağlamda toplumun eğitim seviyesinin yükseltilmesi için zorunlu temel eğitim düzeyi 1997 yılında sekiz yıla çıkarılmıştır. Sosyal güvenlik sistemi toplumun yüzde 91'ine, sağlık sigortası toplumun yüzde 86,4'ünü kapsar hale gelmiştir. Bebek ölüm oranındaki gerilemeyle birlikte hayatta kalma ümidi 69,1 yıla yükselmiştir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 2001). Bu gelişmeler BM İnsani Gelişme Raporu'nda yayımlanan ilkelerle paralellik göstermektedir (UNDP, 1997). Toplumdaki refah seviyesinin yükseltilmesi ve insan onuruna yaraşır şekilde sosyal sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması amaçlanmıştır. Aynı zamanda küreselleşmenin olası negatif etkilerine maruz kalmamak için iktisadi alanda politikalar geliştirilmiştir. Bu politikalar genel olarak üretimde verimliliği, beşerî sermaye ve teknolojiyi güçlendirmeye yönelik uygulamaları içermektedir.

Plana göre, çevre sorunlarını çözümünde etkili olmak için mevzuatta ve kurumsal yapının oluşturulmasında yenilikler yapılmalıdır. Bu bağlamda, Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı (UÇEP) hazırlanmıştır. 1996 yılında hazırlanan CBD'nin ardından 1998 yılında UNCCD'ye taraf olunmuştur. Ayrıca İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne taraf olunması konusunda çalışmalar devam etmiştir. UÇEP kapsamında belirlenen öncelikler değerlendirilerek ve UÇEP güncelleştirilerek, yasal bir çerçeve oluşturulması amaçlanmıştır. Doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı teşvik edilerek çevresel risklerin azaltılmasına önem verilmiştir. Biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kalkınma doğrultusunda Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi ve Eylem Planının yürürlüğe konulması kararlaştırılmıştır. Çölleşme ve erozyonla etkin mücadele amacıyla; tarım, hayvancılık, yerleşim, sanayi, su kaynakları ve kırsal kesimin geliştirilmesine yönelik UÇEP kapsamında çalışmalar yürütülmüştür. Hava kirliliğinin önlenmesi amacıyla tüm sektörlerde emisyon faktörlerinin belirlenmesi ve emisyon envanterleri çıkarılması kabul edilmiştir. Ulaştırma, enerji, sanayi ve konutlardan kaynaklı sera gazı emisyonlarını kontrol altına almak ve azaltmak için düzenlemeler üzerine çalışılmıştır (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 2001).

Ek olarak, çevre sorunlarının çözümünde kurum ve kuruluşlar arasında iş bölümü ve iş birliğinin geliştirilmesi ilkesi diğer programlarla benzer şekilde kabul edilmiştir. Ayrıca

evre sorunlarının çözümüne yönelik toplumsal uzlaşı ve katılıma önem gösterilmiştir. Kamu kuruluşları başta olmak üzere, bütün sektörlerde çevresel duyarlılığın arttırılması ve kirliliğın önlenmesi esas alınmıştır. Böylelikle kurumsal yönetim, toplumsal gelişim ve evre etiğı doğrultusunda politikalar hazırlanmıştır.

Planda yer alan hukuki ve kurumsal düzenlemeler:

- a. 2872 sayılı evre Kanunu ve evre Bakanlığının Kuruluşu ve Görevleri Hakkında 443 sayılı Kanun Hükmünde Kararname'nin (KHK) yenilenmesi,
- b. Biyogüvenlik Yasası çıkartılacak ve bu kapsamda Ulusal Biyogüvenlik Kurulu'nun oluşturulması,
- c. Doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı amacıyla gerekli yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılması kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda; 6831 sayılı Orman Kanunu, 3194 sayılı İmar Kanunu, 3621 sayılı Kıyı Kanunu, 2863 sayılı Kùltür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu'nda ve çevreyle ilgili yönetmeliklerde ilgili düzenlemelerin yapılması kabul edilmiştir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 2001).

4.9. DOKUZUNCU KALKINMA PLANI (2007-2013)

Dokuzuncu Kalkınma Planı; küreselleşmenin her alanda etkili olduğu, bireyler, kurumlar ve uluslar için fırsatların ve risklerin arttığı dönemde Türkiye'nin ekonomi, sosyal, evre ve kùltür alanlarında bütüncùl olarak değişimlerini açıklayan bir dokümandır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2006). Bu planda sürdürülebilir kalkınma ve evre anlamında birçok yeni politika geliştirilmiştir. Doğal kaynakların kısıtlılığı göz önüne alınarak sürdürülebilir bir anlayış ile çevrenin korunması kararlaştırılmıştır. Bu doğrultuda geliştirilen evre politikaları incelendiğinde diğeri planlarda da olduğu gibi hukuksal düzenlemelerin ön planda yer alması dikkat çekmektedir.

Sürdürülebilir evre uygulamalarının yanında, küresel topluluk ve ekonomi içerisinde Türkiye'nin rekabet gücünü arttırmayı amaçlayan bu plan "İstikrar içinde büyüyen, gelirini daha adil paylaşan, küresel ölçekte rekabet gücüne sahip, bilgi toplumuna

dönüşen, AB'ye üyelik için uyum sürecini tamamlamış bir Türkiye" vizyonu doğrultusunda hazırlanmıştır. Bu planda toplumsal diyalog ve katılımın güçlendirilmesi amaçlanmıştır. İnsan odaklı gelişme ve yönetim anlayışı esas alınmaktadır. Politikalar oluşturulurken, kaynak kısıtı göz önüne alınarak öncelikler değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda doğal ve kültürel varlıklar ile çevrenin, sürdürülebilir bir anlayışla korunmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu dönemde AB'ye üyelik süreci; ekonomik, sosyal ve siyasi anlamda köklü değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Demokrasi, hukuk devleti, insan hakları, sağlık, gıda güvenliği, tüketici hakları, rekabet kuralları, kurumsal iyileşme ve çevrenin korunması gibi birçok alanda AB ile uyum çalışmaları yapılmıştır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2006).

Bu doğrultuda uluslararası yükümlülükler çerçevesinde ortak sürdürülebilir kalkınma ilkeleri uygulanmıştır. Tüm sektörlerin yatırım, üretim ve tüketim safhalarında kirleten ve kullanan öder ilkelerine yönelik araçların kullanılması kararlaştırılmıştır. AB'ye uyum kapsamında çevre standartları ve çevresel yönetimi belirleyen mevzuat düzenlemeleri yapılmıştır. Çevresel altyapı yatırımlarında ve işletilmesinde ölçek ekonomisinden yararlanılarak yerel yönetimler arasındaki iş birliğinin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda mahalli idare birliklerinin kurulması desteklenmiştir. Çevre ve kalkınma ile ilgili entegre bilgi sistemleri oluşturulmuştur. Sera gazı azaltımı politika ve tedbirlerini açıklayan bir Ulusal Eylem Planı'nın hazırlanması ve BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne ilişkin sorumlulukların yerine getirilmesi planlanmıştır. Çevreye duyarlı olan özellikle tarım ve turizm gibi sektörlerde, ekolojik potansiyel değerlendirilmesi yapılması ve bu doğrultuda koruma-kullanma dengesine dikkat edilmesi kararlaştırılmıştır. Yeraltı ve yerüstü su kaynaklarının korunmasına önem verilmiştir. Ayrıca atık suların arıtıldıktan sonra tarım ve sanayide kullanılması teşvik edilmiştir. Ek olarak; çevresel altyapı hizmetlerinin planlanması, projelendirilmesi, uygulanması ve işletilmesine ilişkin belediyelerin kapasitelerinin artırılması kabul edilmiştir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2006). Plan çevre etiği açısından değerlendirildiğinde çevre bilincinin geliştirilmesi amacıyla eğitim faaliyetlerine ve kamuoyu bilgilendirme çalışmalarına önem verildiği görülmektedir.

4.10. ONUNCU KALKINMA PLANI (2014-2018)

2014-2018 dönemini kapsayan Onuncu Kalkınma Planı, toplumun refahını artırma yolunda bir kilometre taşı olarak nitelendirilmiştir. Buna göre plan; yüksek, istikrarlı ve kapsayıcı bir ekonomik büyümenin yanında hukukun üstünlüğü, bilgi toplumu, uluslararası rekabet gücü, insani gelişmişlik, çevrenin korunması ve kaynakların sürdürülebilirliği gibi unsurlara da önem atfetmektedir. Türkiye'nin ekonomik ve sosyal kalkınma sürecini bütüncül olarak değerlendiren bir yaklaşımla, insan odaklı bir kalkınma anlayışıyla tasarlanmıştır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013).

Planda yer aldığı üzere; küresel iklim değişikliğiyle mücadele kapsamında alınan tedbirlerle 1990-2007 döneminde kümülatif olarak 1,4 milyar ton emisyon tasarrufu yapılmıştır. 2007-2012 yılları arasında havadaki kükürt dioksit miktarında yüzde 50, partikül madde miktarında ise yüzde 36 oranında gerileme sağlanmıştır. Koruma altındaki alanların ülke yüzölçümüne oranı, 2006 yılında yüzde 4,99 iken 2012 yılında yüzde 7,24'e yükselmiştir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013).

Çevre etiği açısından değerlendirildiğinde, ekonomik ve sosyal gelişmelerle birlikte toplumun çevreye duyarlılığının ve çevre bilincinin artırılması; kaynakların bugün ve gelecek nesiller tarafından kullanılabilmesini sağlamak üzere çevrenin korunması ve kalitesinin yükseltilmesi temel amaçtır. Fakat bu gaye diğer kalkınma planlarında olduğu gibi sadece bilinçlendirme çalışmalarıyla kalmamış aynı zamanda teşvik edici uygulamalara da yer verilmiştir. Sektörlerde çevre dostu yaklaşımlar doğrultusunda yeni iş imkânları, gelir kaynakları, ürün ve teknoloji geliştirilmesine yönelik fırsatların değerlendirilmesiyle ise yeşil büyüme hedeflenmektedir.

Planda yer alan bazı çevre politikaları şunlardır:

- a. Çevre yönetiminde, görev ve sorumluluklar hakkındaki belirsizliklerin aydınlatılması; denetim mekanizmaları sağlamlaştırılması, çevre alanında özel sektörün, yerel yönetimlerin ve Sivil Toplum Kuruluşlarının (STK) rolünün artırılması,

- b. Sürdürülebilir şehirler yaklaşımıyla, şehirlerde atık ve emisyon azaltma, enerji, su ve kaynak verimliliğini sağlama, geri kazanım, gürültü ve görüntü kirliliğinin önlenmesi, çevre dostu malzemelerle çevre bilincinin ve refah seviyesinin arttırılması,
- c. Sürdürülebilir üretim ve tüketimi desteklemek amacıyla kamu alımlarında çevre dostu ürünlerin özendirilmesi,
- d. Üretim ve hizmetlerde; yenilenebilir enerji eko-verimlilik, temiz üretim teknolojileri gibi çevre dostu yaklaşımların desteklenmesi; bu bağlamda çevre dostu ürünlerin geliştirilmesi ve markalaşmasında teşvik sağlanması,
- e. Politika oluşturma süreçlerinde doğal kaynakların ve ekosistem hizmetlerinin değerinin ölçülmesi,
- f. Tarım, ormancılık, gıda ve ilaç sanayide önemli olan biyolojik çeşitliliğin tespiti, korunması, sürdürülebilir kullanımı, geliştirilmesi ve izlenmesi,
- g. İklim değişikliği ile mücadele ve uyum çalışmalarının, Türkiye'nin mevcut durumu gözetilerek "ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar" ve "göreceli kabiliyetler" ilkeleri çerçevesinde yürütülmesi,
- h. Sektörlerde yeşil büyüme fırsatlarının değerlendirilmesi, çevreye duyarlı ekonomik büyümeyi mümkün kılan yeni iş alanları, Ar-Ge ve yenilikçi faaliyetlerin desteklenmesi (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2013).

4.11. ON BİRİNCİ KALKINMA PLANI (2019-2023)

Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin ilk kalkınma planı olan bu planda; ekonomik sürdürülebilirlik, beşerî, sosyal ve mekânsal gelişme, refah artışı ve teknoloji-yenilik kabiliyetinin arttırılması hedeflenmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019).

Çevre etiği açısından değerlendirildiğinde görülmektedir ki; çevre ve doğal kaynakların korunması, kalitesinin iyileştirilmesi, etkin, bütünleşmiş ve sürdürülebilir biçimde yönetilmesi, her alanda çevre ve iklim dostu uygulamaların geliştirilmesi ve toplumun tüm kesimlerinde çevre duyarlılığının artırılması amaçlanmaktadır.

Bir önceki planda yer alan politikalara ek olarak, On Birinci Kalkınma Planı'nda birçok yeni çevre politika ve uygulaması gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda çevre ve ekonomi dengesini sağlamak amacıyla ÇED mekanizmasının geliştirilmesi amaçlanmıştır. Ek

olarak stratejik çevresel değerlendirme, izin, lisans, izleme ve denetim mekanizmalarının geliştirilmesi ve kapasitenin artırılması hedeflenmiş; bu konudaki mevzuatın güçlendirilmesi öngörülmüştür. ÇED uygulamasının nedeni piyasada gerçekleştirilen proje yatırımlarının neredeyse tamamının ekonomik kalkınma amacıyla gerçekleştirilmesidir. Özellikle sanayi anlamında gelişmekte olan ülkelerde yapılan projelerin ekonomik faydaları sebep oldukları çevresel bozulmalardan daha öncelikli olarak görülmektedir. Ekonomik yatırımları engellemeden, ortaya çıkabilecek sektörel çıkar çakışmalarının engellemek ve olası negatif çevresel etkilerin mevcut bilgi, teknoloji ve modellerle azaltılması (Ulusoy, 2019) ÇED çalışmalarının başlıca amacıdır.

Planda iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine uyum sağlamaya yönelik olarak, ulusal ve bölgesel uyum stratejilerini içeren planlama, uygulama ve kapasite geliştirme çalışmalarına yer verilmiştir. Bu doğrultuda çevre politikasında iktisadi ve hukuksal olarak önemli bir düzenleme olan, çevre etiket sisteminin yaygın hale getirilmesi kabul edilmiştir. Bu politika dayanağını 2018 yılının Ekim ayında Resmî Gazete’de yayımlanan Çevre Etiket Yönetmeliğinden almaktadır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2025).

Ayrıca iklim değişikliğine uyum sağlamak ve gerekli tedbirlerin alınması amacıyla Karadeniz Bölgesi öncelikli olarak, yedi bölge için İklim Değişikliği Eylem Planlarının hazırlanması kararlaştırılmıştır. Önemli çevresel sorunlardan biri olan hava kirliliğinin önlenmesi ve kalitesinin iyileştirilmesine yönelik emisyon kontrolü ve Ar-Ge çalışmalarına başlanmıştır. Biyolojik çeşitliliğin ve genetik kaynakların; tespiti, korunması, tescili, sürdürülebilir kullanımı ve kaçakçılığının önlenmesi amaçlanmıştır. Kara ve denizdeki korunan alanlara yönelik yeşil koridor oluşturulması, planlama ve altyapı çalışmaları yapılması kabul edilmiştir. Son olarak, standartlara uygun çevresel veri ve göstergelerin üretimi, kamuoyu ile paylaşımı ve karar alma süreçlerinde etkin kullanımı kararlaştırılmıştır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019).

4.12. ON İKİNCİ KALKINMA PLANI (2024-2028)

On İkinci Kalkınma Planı "Çevreye duyarlı, afetlere dayanıklı, ileri teknolojiye dayalı yüksek katma değer üreten, geliri adil paylaşan, istikrarlı, güçlü ve müreffeh bir Türkiye"

vizyonu doğrultusunda oluşturulmuştur. Bu kapsamda yeşil ve dijital dönüşümü önceliklendiren, sanayi sektörünün tarım ve hizmetler sektörleriyle bütünleşik olarak geliştiği istikrarlı bir büyüme modeli kararlaştırılmıştır. Plan sürdürülebilir kalkınma ile mevcut kaynaklarının verimli kullanılması ve iktisadi-sosyal açıdan en fazla katma değer üreten alanlara yönlendirilmesi konusunda rehber olma görevini üstlenmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023).

On İkinci Kalkınma Planı'nda iklim değişikliği ve çevresel bozulmanın etkileri Covid-19 pandemisi sonrasında daha kapsamlı şekilde değerlendirilmiştir. Artan nüfus, şehirleşme ve ekonomik faaliyetlerle sürekli olarak değişen ve çeşitlenen tüketim alışkanlıklarının çevre ve doğal kaynaklar üzerindeki baskısı gündeme alınmıştır. Bu doğrultuda çevresel etik gözetilerek; düşük karbonlu büyüme stratejisinin izlenmesi ve yeşil ekonomi bünyesinde doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi faaliyetlerinin yaygınlaştırılması kararlaştırılmıştır. Planda yer alan önemli çevre yönelimlerinden olan iklim değişikliğine uyum ve emisyon azaltım politikaları yeşil dönüşüm için zemin hazırlamıştır.

İklim değişikliği ile mücadelede uluslararası alanda 2020 yılından itibaren Paris Anlaşması temel dayanak olarak kabul edilmiştir. Bu çerçevede pek çok ülke, net sıfır emisyon hedefini ortaya koyarak karbon fiyatlandırma, yeşil teşvik ve çevre dostu düzenlemeler gibi çevre alanında iktisadi, mali ve hukuksal regülasyonları politikalarına dâhil etmiştir. Küresel çevre ajandasına istinaden temiz enerji üretimi, sanayide yeşil dönüşüm, sürdürülebilir ulaşım, döngüsel ekonomi, yeşil altyapı, yeşil şehir planlaması, sürdürülebilir tarım ve gıda üretimi gibi alanlarda yatırımların hızlanması amaçlanmıştır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023).

AB, Paris İklim Anlaşmasının gerektirdiği yeşil dönüşüm sürecine yönelik yol haritasını Avrupa Yeşil Mutabakatı (AYM) ile ortaya koymuştur. 2019 yılında açıklanan mutabakat ile 2050 yılına kadar sera gazı emisyonlarının sıfırlanması ve Avrupa'nın dünyanın ilk iklim-nötr kıtası olması hedeflenmiştir. Bu durum AB ile yoğun ekonomik ve ticari ilişkileri olan ülkelerin AYM'ye uyum ihtiyacını ortaya çıkartmıştır. Bu doğrultuda On

İkinci Kalkınma Planı'nda uyum eylemlerinin güçlendirilmesine yönelik mevzuat çalışmaları yapılmıştır. Planda ilgili tüm politika ve ilkelere, “Çevrenin Korunması” başlığı altında yer verilmiştir. Bu başlık kapsamında 2028 yılına kadar hava kalitesi izleme ağındaki istasyon sayısının, karasal korunan alanların ülke yüzölçümüne oranının, çevre etiket sistemi kapsamında belirlenen ürün ve hizmet grubu sayısının ve planlı birleşik çevre denetimi sayısının önemli ölçüde arttırılması hedeflenmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sanayi devrimi sonrasında artan ekonomik faaliyetler, teknolojik gelişmeler ve küreselleşme süreci çevresel kaynakların daha önce hiç olmadığı bir şekilde tahrip edilmesine neden olmuştur. Ekonomik büyüme hedefleri doğrultusunda çevreye verilen zarar göz ardı edilmiştir. Ancak 1960'lı yıllardan sonra çevresel farkındalığın artması ile çevre sorunlarının derinliği anlaşılabilmektedir. Bu doğrultuda 1970'li yıllarda çevre etiği bir araştırma alanı olarak kabul edilmiştir. Çevre duyarlılığının git gide artması ile birlikte 1987 yılında "Sürdürülebilir Kalkınma" kavramı ortaya çıkmıştır.

Ekosentrik etik değerlere önem atfeden sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı; gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden, günümüzün ihtiyaçlarının karşılanmasına olanak vermektedir. Çevresel, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirliği içeren sürdürülebilir kalkınma olgusu, bugün birçok uluslararası antlaşmada ve çevre politikasında yer almaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşebilmesinin temel koşulu, kolektif katılımı ve ekosentrik etik değerleri önceleyen; bütüncül, güçlü bir hukuki altyapı ve kararlı bir yönetim anlayışının benimsenmesidir. Dolayısıyla bu görüş yalnız yasal düzenlemeleri ve yaptırımları içermemekte, aynı zamanda bireysel ve kurumsal düzeyde gerekli etik değerlerin benimsenmesini, ekonomik ve teknolojik araçların etkin kullanılmasını, paydaşlar arasında şeffaf iletişim ve iş birliğinin sağlanmasını zorunlu kılmaktadır.

Sürdürülebilirlik, çevrenin korunması ve gelecek nesillere miras bırakılması açısından önem arz etmektedir. Çevre kaynaklarını gözetmeden sınırsız büyümenin imkansızlığı uzun yıllardan beri tartışılmaktadır. Dolayısıyla kalkınma sorunlarıyla mücadele edebilmek için yetkin çevre politikalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda çevrenin küresel kamusal niteliğinin anlaşılması büyük bir öneme sahip olmaktadır. Çevreye ilişkin faydalar/zararlar, kimsenin dışlanamadığı ve rekabete konu olmayan bir kamusal boyutuna sahiptir. Ayrıca neden olduğu dışsallığın yaygınlığı ve büyük popülasyonları etkilemesi nedeniyle de küreseldir. Bu bağlamda oluşturulan çevre politikaları, küresel ölçekten değerlendirilmelidir. Ek olarak; çevre sorunlarının karmaşık

doğasını anlamak için disiplinler arası bir yaklaşım gerekmektedir. Sadece standartlar belirlemek çevre koruması için yeterli değildir. Çevreye ilişkin etik değerlerin de dönüşmesi/dönüştürülmesi gerekmektedir.

Çevre etiği ve duyarlılığındaki olgunlaşma ile birlikte kalkınma plan ve programlarında çevre politikalarına daha büyük önem atanmaya başlanmıştır. Çevre politikalarının kalkınma planlarında yer almasının temel nedeni, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin ekonomik büyüme ve toplumsal refah politikalarıyla uyumlu biçimde yürütülmesidir. İktisadi büyüme süreçleri, çevre ve doğal kaynaklar üzerinde yoğun bir baskıya neden olmaktadır. Dolayısıyla çevre tahribatının önlenmesi, doğal kaynakların verimli ve dengeli kullanılması, ekosistem hizmetlerinin korunması ve gelecek kuşakların ihtiyaçlarının gözetilmesi amacıyla çevre politikaları planlarda öncelenmektedir. İlaveten, çevre politikalarının kalkınma planlarına entegre edilmesi; ekonomik, sosyal ve çevresel boyutların birlikte ele alındığı bütüncül sürdürülebilir kalkınma anlayışını güçlendirmektedir. Sonucunda ise ulusal ve uluslararası çevre taahhütlerinin uygulanabilirliğini artırmaktadır.

Tez çalışmasında Türkiye’de geçmişten günümüze uygulanan kalkınma planları; çevre politikaları ve etik bağlamında irdelenmiştir. Kalkınma planlarında da yer aldığı üzere, sürdürülebilir kalkınma doğrultusunda toplumsal çevre bilinci oluşturmak ve çevre etiğini bireylere aşılama, çevre politikaları için en önemli ilkedir. Bu uğurda çevre sorunlarının içselleştirilmesi için, çevrenin küresel kamusal niteliğinin vurgulanması önem arz etmektedir.

Unutulmamalıdır ki, toplumdaki her bireyin çevreye dair sorumluluğu bulunmaktadır. Bu sorumluluk faydacılık dürtüsü ile göz ardı edilmemeli ve kolektif bilinç uyarılmalıdır. İnsanoğlu, çevreye ait olan etik ve ahlaki değerlerini yeniden gözden geçirmelidir. Bu doğrultuda küçük yaşlardan itibaren çevre farkındalığı ve altruistik davranışsal yönelim geliştirilmelidir. İktisadi çıkarların ve antroposentrik yönelimlerin yol açtığı birçok çevresel soruna, ekosentrik etik değerler ışığında yeşil ve doğa dostu çözümler geliştirilmelidir. Böylelikle hem ekonominin hem de çevrenin sürdürülebilirliği

sağlanacaktır. Nihai olarak çevre politikalarında kurumlar arası yönetim sağlanmalı ve politika araçları toplum tarafından benimsenmelidir. Ancak böylesi bütüncül bir hareketle çevresel sorunların üstesinden gelinebilecektir.

KAYNAKÇA

- Azqueta, D., & Delaca'mara , G. (2006). Ethics, Economics and Environmental Management. *Ecological Economics*, 524-533.
- Burchett, K. (2016). *Anthropocentrism as Environmental Ethic*. Lexington: (Doktora Tezi),University of Kentucky.
- Aarts, B. (1999). Ecological sustainability and biodiversity. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 6(2), 89-102. doi:https://doi.org/10.1080/13504509909469998
- Adaman, F., & Özkaynak, B. (2002). The Economics-Environment Relationship: Neoclassical, Institutional, and Marxist Approaches. *Studies in Political Economy*, 69(1), 109-135. doi:https://doi.org/10.1080/19187033.2002.11675182
- Adelman, S. (2017). The Sustainable Development Goals, Anthropocentrism and Neoliberalism. D. French, & L. Kotzé içinde, *Sustainable Development Goals: Law, Theory and Implementation* (s. 15–40). Edward Elgar Publishing.
- Amontova-Salmane, L. (2015). Ethical Aspects of Sustainability. *Latgale National Economy Research*, 1, 7-14. doi:https://doi.org/10.17770/lner2015vol1.7.1176
- Anand, P. (2004). Financing the Provision of Global Public Goods. *The World Economy*, 27(2), 121-300. doi:https://doi.org/10.1111/j.1467-9701.2004.00597.x
- Anand, S., & Sen, A. (2000). Human Development and Economic Sustainability. *World Development*, 28(12), 2029-2049.
- Anderberg, S. (1998). Industrial metabolism and the linkages between economics,ethics and the environment. *Ecological Economics*,) 311–320.
- Andreoni, J. (1990). Impure Altruism and Donations to Public Goods: A Theory of Warm-Glow Giving. *The Economic Journal*, 464–477.
- Aristotle. (1999). *Politics*. Kitchener.
- Arrow, K., Cropper, M., C. Eads, G., Hahn, R., Lave, L., Noll, R., . . . Stavins, R. (1996). . Is There a Role for Benefit-Cost Analysis in Environmental, Health, and Safety Regulation? *Science*, 272, 221-222.
- Arrow, K., Cropper, M., Eads, G., Hahn, R., Lave, L., Noll, R., . . . Stavins, R. (1996). *Benefit-Cost Analysis in Environmental,Health, and Safety Regulation*. American Enterprise Institute.
- Asheim, G., Buchholz, W., & Tungodden, B. (2001). Justifying Sustainability. *Journal of Environmental Economics and Management*, 41, 252-268.
- Atkinson, G., & Hamilton, K. (2003). Savings, Growth and the Resource Curse Hypothesis. *World Development*, 31(11), 1793-1807. doi:https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2003.05.001
- Attfield, R. (2014). Environmental Ethics: An Overview for the Twenty-First Century. R. Attfield içinde, *Environmental Problems and Humanity*. John Wiley & Sons.

- Auty, R. (1993). *Sustaining Development in Mineral Economies: The Resource Curse Thesis*. Routledge. doi:<https://doi.org/10.4324/9780203422595>
- Awan, A. (2013). Relationship Between Environment and Sustainable Economic Development: A Theoretical Approach to Environmental Problems. *International Journal of Asian Social Science*, 3(3), 741-761.
- Badeeb, R., Lean, H., & Clark, J. (2017). The Evolution of The Natural Resource Curse Thesis: A Critical Literature Survey. *Resources Policy*, 51, 123-134. doi:<https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2016.10.015>.
- Barbier, E. (2001). A note on the economics of biological invasions. *Ecological Economics*, 39(2), 197-202. doi:[https://doi.org/10.1016/S0921-8009\(01\)0023](https://doi.org/10.1016/S0921-8009(01)0023)
- Barro, R. J., & Sala-i-Martin, X. (1995). *Economic Growth*. The MIT Press.
- Bhattacharjee, G., & Debnath, M. (2021, March). ANTHROPOCENTRISM VS. BIOCENTRISM: A STUDY ON HUMAN-NATURE. *North Asian International Research Journal of*, 7(3), 17-23. doi:10.6947/2454-9827.2020.00009.9
- Block, S. (2025, Nisan 16). *2024 Environmental Performance Index*. Yale Center for Environmental Law & Policy: <https://epi.yale.edu/> adresinden alındı
- Block, S. E. (2024, Aralık 14). *2024 Environmental Performance Index*. Yale Center for Environmental Law & Policy: <https://epi.yale.edu/> adresinden alındı
- Blum, Ducoing, & McLaughlin. (2025, Temmuz 20). *Genuine Saving*. Our World in Data: <https://ourworldindata.org/grapher/genuine-savings-per-capita-in-international-dollars-1900-2000> adresinden alındı
- Bondarchik, J., Jabłońska-Sabuka, M., Linnanen, L., & Kauranne, T. (2016). Improving the Objectivity of Sustainability Indices by A Novel Approach for Combining Contrasting Effects: Happy Planet Index Revisited. *Ecological Indicators*, 69, 400-406. doi:<https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2016.04.044>
- BP. (2025, Nisan 22). BP statistical review of world energy 2020: https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/webcast-and-on-demand.html#tab_sr-2020 adresinden alındı
- Brennan, A., & Norva, Y. (2024, Aralık 3). *Environmental Ethics*. The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2024 Edition): <https://plato.stanford.edu/entries/ethics-environmental/#DeeEco> adresinden alındı
- Bresser-Pereira, L. (2008). The Dutch Disease and Its Neutralization: A Ricardian Approach. *Brazilian Journal of Political Economy*, 28, 47-71. doi:<https://doi.org/10.1590/S0101-31572008000100003>
- Bresser-Pereira, L. (2020). Neutralizing the Dutch disease. *Journal of Post Keynesian Economics*, 43(2), 298–316. doi:<https://doi.org/10.1080/01603477.2020.1713004>
- Bryant, J., Baggott la Velle, D., & Searle, R. (2002). Introduction to Environmental Ethics. J. Bryant, D. L. Baggott la Velle, & R. D. Searle içinde, *Bioethics for Scientists* (s. 37-55). John Wiley & Sons, Ltd.

- Callicott, J. (1984). Non-Anthropocentric Value Theory and Environmental Ethics. *American Philosophical Quarterly*, 299.
- Cameron, J., & Abouchar, J. (1991). The Precautionary Principle: A Fundamental Principle of Law and Policy for the Protection of the Global Environment. *Boston College International and Comparative Law Review*, 14(1), 1-3.
- Campbell, E. (1983). Beyond anthropocentrism. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 19, 54-67.
- Carolina, G. C. (2022). *The Role of "Warm-glow Giving" in Mitigating Climate Change and Promoting Sustainable Economic Growth*. (Doktora Tezi) University of Nottingham.
- Carson, R. (1962). *Silent Spring*. Boston: Houghton Mifflin.
- Castle, E., Berrens, R., & Polasky, S. (1996). The Economics of Sustainability. *Natural Resources Journal*, 36, 716.
- Christ, E. (2012). Abundant earth and population. P. Cafaro, & E. Christ içinde, *Life on the brink: Environmentalists confront overpopulation* (s. 141–153). University of Georgia Press.
- Clayton, S., & Myers, G. (2009). *Conservation Psychology: Understanding and Promoting Human Care for Nature*. Wiley-Blackwell.
- Coase, R. H. (1960). The problem of social cost. *Journal of Law and Economics*, 3, 1–44.
- Cochrane, A. (2006, Eylül 11). Environmental Ethics. *Internet Encyclopedia of Philosophy-London School of Economics and Political Science*, s. 1-3.
- Coscieme, L., Mortensen, L., & Donohue, I. (2021). Enhance Environmental Policy Coherence to Meet the Sustainable Development Goals. *Journal of Cleaner Production*, 296. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2021.126502>
- Costantini, V., & Monni, S. (2008). Environment, Human Development and Economic Growth. *Ecological Economics*, 64(4), 867-880. doi:<https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2007.05.011>
- Curry, P. (2011). *Ecological Ethics: An Introduction*. Polity Press.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2025, Temmuz 27). *Çevre Etiketleri Yönetmeliği*. Resmi Gazete: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/10/20181019-19.htm> adresinden alındı
- Çoban, A. (2004). Çok Uluslu Şirketler-Ekolojik Zarar İlişkisinin Ekonomi- Politiki. M. Marin, & U. Yıldırım içinde, *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar: Ekolojik, Ekonomik, Politik ve Yönetimsel Perspektifler*. İstanbul: Beta.
- Dales, J. H. (1968). *Pollution, property and prices: An essay in policy-making and economics*. University of Toronto Press.
- Davidson, J., & Norbeck, J. (2012). *An Interactive History of the Clean Air Act: Scientific and Policy Perspectives*. Elsevier.
- DeAngelis, D., & Waterhouse, J. (1987). Equilibrium and non equilibrium concepts in ecological models. *Ecological Monographs*, 57(1), 1-21. doi:<https://doi.org/10.2307/1942636>

- Demir, A. (2017). *Türkiye'de Çevre Vergilerinin Uygulanması, Ekonomik Etkileri ve Dünya Uygulamalarıyla Karşılaştırılması*. T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.
- Dempsey, N., Bramley, G., Power, S., & Brown, C. (2011). The Social Dimension of Sustainable Development: Defining Urban Social Sustainability. *Sustainable Development*, 19(5), 292. doi:<https://doi.org/10.1002/sd.417>
- Deneulin, S., & Townsend, N. (2007). Public goods, global public goods and the common good. *International Journal of Social Economics*, 34, 19-36. doi:DOI 10.1108/03068290710723345
- Dewey, J., & Tufts, J. (2012). *Ethics*. New York: Henry Holt and Company.
- Dinda, S. (2004). Environmental Kuznets Curve Hypothesis: A Survey. *Ecological Economics*, 49(4), 431-455. doi:<https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2004.02.011>
- Dommen, E. (1993). The Four Principles for Environmental Development: An Overview. E. Dommen içinde, *Fair Principles for Sustainable Development* (s. 8-9). doi:<https://doi.org/10.4337/9781035303083>
- Dunlap, R., & Jorgenson, A. (2012). Environmental Problems. In *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Globalization*, 1-8. doi:<https://doi.org/10.1002/9780470670590.wbeog174>
- EAA. (2013). *Towards a Green Economy in Europe EU Environmental Policy Targets and Objectives*. European Environment Agency EEA Report.
- Ecological Footprint*. (2024, Aralık 14). Global Footprint Network: <https://www.footprintnetwork.org/our-work/ecological-footprint/> adresinden alındı
- ELD. (2015). *Report for policy and decision makers: Reaping economic and environmental benefits from sustainable land management*. ELD.
- Elliot, R. (1995). *Environmental Ethics*. Oxford University Press.
- Esty, C., D., Levy, M., Srebotnjak, T., & Sherbinin, A. (2005). *2005 Environmental Sustainability Index: Benchmarking National Environmental Stewardship*. New Haven: Yale Center for Environmental Law and Policy.
- European Commission. (2025, Nisan 30). *Green Taxation*. European Commission: https://taxation-customs.ec.europa.eu/archives/other-tax/green-taxation_en adresinden alındı
- European Commission. (2025, Temmuz 20). *Sustainable Society Index*. European Commission: <https://composite-indicators.jrc.ec.europa.eu/explorer/indices/ssi/sustainable-society-index> adresinden alındı
- Eurostat. (2025, Nisan 30). *Environmental Tax Statistics*. Eurostat: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Environmental_tax_statistics adresinden alındı
- Foster, C., & Matlock, M. (2001). History of the Clean Water Act. *Water Resources IMPACT*, 3(5), 26-30.

- Frankel, J. (2012). The Natural Resource Curse: A Survey of Diagnoses and Some Prescriptions. *HKS Faculty Research Working Paper Series RWP12-014*. <http://web.hks.harvard.edu/publications/citation.aspx?PubId=8331> adresinden alındı
- Free, A., & Barton, N. (2007). Do evolution and ecology need the Gaia hypothesis? *Trends in Ecology & Evolution*, 22(11), 611 - 619.
- Fullerton, D., & Muehlegger, E. (2017). *Who Bears the Economic Costs of Environmental Regulations?* NBER Working Paper .
- Fullerton, D., Leicester, A., & Smith, S. (2008). *Environmental Taxes*. NBER Worjng Paper Series.
- Galli, A., Moore, D., Cranston, G., Wackernagel, M., Kalem, S., Devranoğlu, S., & Ayas, C. (2012). WWF Türkiye ve Küresel Ayak İzi Ağı.
- Gardiner, S., & Thompson, A. (2017). *The Oxford Handbook of Environmental Ethics*. New York: Oxford University Press.
- Gasper, D. (2012). Development ethics – Why? What? How? A formulation of the field. *Journal of Global Ethics*, 8(1), 117–135. doi:<https://doi.org/10.1080/17449626.2012.672450>
- Gelb, A. (1988). *Oil Windfalls: Blessing Or Curse?* Oxford University Press.
- Gomis, A., Parra, M., Hoffman, W., & McNulty, R. (2011). Rethinking the Concept of Sustainability. *Business and Society Review*, 116. doi: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8594.2011.00381.x>
- Goodland, R. (1995). The Concept of Environmental Sustainability. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 1-24.
- Goulder, L. H. (1995). Environmental taxation and the double dividend: A reader's guide. *International Tax and Public Finance*, 2(2), 157–183.
- Goulet, D. (2006). *Development Ethics at Work*. Routledge. doi:<https://doi.org/10.4324/9780203086643>
- Gül, K. (2023). *Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre Vergileri*. Gazi Kitabevi.
- Gylfason, T. (2001). Natural resources, education, and economic development. *European Economic Review*, 45, 847-859.
- Gylfason, T., & Zoega, G. (2006). Natural Resources and Economic Growth: The Role of Investment. *The World Economy*, s. 1091-1115.
- Gylfason, T., Herbertsson, T., & Zoega, G. (1999). *Macroeconomic Dynamics*. Cambridge University Press. doi:10.1017/S1365100599011049
- Halisçelik, E., & Soytaş, M. (2019). Sustainable development from millennium 2015 to Sustainable Development Goals 2030. *Sustainable Development*, 27(4), 545–572. doi:<https://doi.org/10.1002/sd.1921>
- Hamilton, K., & Clemens, M. (1999). Genuine Savings Rates in Developing Countries. *The World Bank Economic Review*, 13(2), 333-356. <http://documents.worldbank.org/curated/en/637171468340206712/Genuine-savings-rates-in-developing-countries> adresinden alındı

- Hansjürgens, B. (2004). Economic Valuation Through Cost-Benefit Analysis – Possibilities and Limitations. *Toxicology*, 205(3), 241-252. doi:<https://doi.org/10.1016/j.tox.2004.06.054>
- Hardin, G. (1968). The tragedy of the commons. *Science*, 162(3859), 1243–1248.
- Harris , J. (2003). Sustainability and Sustainable Development. *International Society for Ecological Economics*, s. 1-12. <https://isecoeco.org/pdf/susdev.pdf> adresinden alındı
- Have, H., & Gordijn, B. (2014). *Handbook of Global Bioethics*. Springer.
- Holden, E., Linnerud, K., & Banister, D. (2016). The Imperatives of Sustainable Development. *Sustainable Development*, 25(3), 213-226. doi:<https://doi.org/10.1002/sd.1647>
- Huppes , G., & Simonis, U. (2009). Environmental Policy Instruments. J. Boersema, & L. Reijnders içinde, *Principles of Environmental Sciences* (s. 239-281). Springer.
- IIASA. (2014). *The Final Policy Scenarios of the EU Clean Air Policy Package*. International Institute for Applied Systems Analysis IIASA.
- Jaffe , A., & Stavins, R. (1995). Dynamic Incentives of Environmental Regulations: The Effects of Alternative Policy Instruments on Technology Diffusion. *Journal of Environmental Economics and Management*, 43-63.
- Jaffeer, R. (2011). Environmental Performance and Sustainable Development. *Journal of Sustainable Development*, 4(6), 181-187. doi:10.5539/jsd.v4n6p181
- Jones, C. (2016). Chapter 1 - The Facts of Economic Growth. J. Taylor, & H. Uhlig içinde, *Handbook of Macroeconomics* (Cilt 2, s. 3-69). Elsevier. doi:<https://doi.org/10.1016/bs.hesmac.2016.03.002>
- Kaul, I., Grunberg, I., & Stern, M. (1999). *Global Public Goods: International Cooperation in the 21st Century*. Oxford University Press. doi:<https://doi.org/10.1093/0195130529.001.0001>
- Keleş, R., Hamamcı, C., & Çoban, A. (2015). *Çevre Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Kerk, G., & Manuel, A. (2008). A Comprehensive Index For a Sustainable Society: The SSI — the Sustainable Society Index. *Ecological Economics*, 66(2-3), 228-242. doi:<https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2008.01.029>
- Khandekar, M., Murty, T., & Chittibabu, P. (2005). The Global Warming Debate: A Review of the State of Science. *Pure and Applied Geophysics*, 1557–1586.
- Kirmanoglu, H., Yilmaz, B., & Susam, N. (2006). Maliye Teorisi'nin Çıkması: Küresel Kamusal Mallar(Kalkınma Yardımları İçinde Küresel Kamusal Malların Finansmanı). *Maliye Dergisi*(150), 25-52.
- Koçak, E. (2014). Türkiye’de Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezinin Geçerliliği: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 2(3), 62,73.
- Kopittkea , P., Minasnyb, B., Pendall, E., Rumpel, C., & Mckenna, B. (2023). Healthy soil for healthy humans and a healthy planet. *Critical Reviews in Environmental Science and Technology*, 54(3), 210-221. doi:<https://doi.org/10.1080/10643389.2023.2228651>

- Kopnina, H. (2021). Anthropocentrism: Problem of Human-Centered Ethics in Sustainable Development Goals. L. Filho, W., Azul, A.M., Brandli, L., . . . T. içinde, *Life on Land. Encyclopedia of the UN Sustainable Development Goals* (s. 48-57). Springer.
- Kopnina, H., Washington, H., & Taylor, B. (2018). Anthropocentrism: More than Just a Misunderstood Problem. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 31, 109–127.
- Kopnina, H., Washington, H., Taylor, B., & Piccolo, J. (2018). Anthropocentrism: More than Just a Misunderstood Problem. *J Agric Environ Ethics*, 31, 109-127. doi:<https://doi.org/10.1007/s10806-018-9711-1>
- Kortenkamp, K., & Moore, C. (2001). Ecocentrism and Anthropocentrism: Moral Reasoning About Ecological Dilemmas. *Journal of Environmental Psychology*, 21(3), 261-272. doi:<https://doi.org/10.1006/jevp.2001.0205>
- Lam, R., & Wantchekon, L. (2003). *Political Dutch Disease*. Northwestern University.
- Larsson, M.-L. (2025, Temmuz 20). Legal Definitions of the Environment and of Environmental Damage. *Stockholm Institute for Scandinavian Law 1957-2009*, s. 155-176. <https://scandinavianlaw.se/pdf/38-7.pdf> adresinden alındı
- Laurila-Pant, M., Lehtikoinen, A., Uusitalo, L., & Venesjärvi, R. (2015). How to Value Biodiversity in Environmental Management? *Ecological Indicators*, 55, 1-11. doi:<https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2015.02.034>
- Leontief, W. (1986). *Input-Output Economics* (Cilt 185). Oxford University Press.
- Linden, S. (2015). Intrinsic motivation and pro-environmental behaviour. *Nature Climate Change*, 612-613.
- Little, J., Hester, E., & Carey, C. (2016). Assessing and Enhancing Environmental Sustainability: A Conceptual Review. *Environmental Science and Technology*, 6831. doi:https://doi.org/10.1021/acs.est.6b00298open_in_new
- Liu, X., Liu, G., Yang, Z., Chen, B., & Ulgiati, S. (2016). Comparing national environmental and economic performances through emergy sustainability indicators: Moving environmental ethics beyond anthropocentrism toward ecocentrism. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 1532-1542.
- Lohm, U., Anderberg, S., & Bergback, B. (1994). Industrial metabolism at the national level: A case-study on chromium and lead pollution in Sweden, 1880-1980. R. Ayres, & U. Simonis içinde, *Industrial Metabolism: Restructuring for Sustainable Development* (s. 103-118). The United Nations University Press.
- Luppi, B., Parisi, F., & Rajagopalan, S. (2012). The Rise and Fall of The Polluter-Pays Principle in Developing Countries. *International Review of Law and Economics*, 32(1), 135-144. doi:<https://doi.org/10.1016/j.irl.2011.10.002>
- Majeti, P. (2024). Bioremediation, bioeconomy, circular economy, and circular bioeconomy. P. Majeti içinde, *Strategies for sustainability, Bioremediation and Bioeconomy*.
- McCann, L. (2013). Transaction Costs and Environmental Policy Design. *Ecological Economics*, 88(<https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2012.12.012>), 253-262. doi:<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0921800912004958>

- Mebratu, D. (1998). Sustainability and sustainable development: Historical and conceptual review. *Environmental Impact Assessment Review*, 18(6), 493-520. doi:[https://doi.org/10.1016/S0195-9255\(98\)00019-5](https://doi.org/10.1016/S0195-9255(98)00019-5)
- Montani, G., & Wilson, E. (2024, Aralık 3). *The Ecocentric Approach to Sustainable Development. Ecology, Economics and Politics*. The Fedaralist: <https://www.thefederalist.eu/site/index.php/en/essays/1984-the-ecocentric-approach-to-sustainable-development-ecology-economics-and-politics> adresinden alındı
- Mutlu, A. (2006). Küresel Kamusal Mallar Bağlamında Sağlık Hizmetleri ve Çevre Kirlenmesi: Üretim, Finansman ve Yönetim Üretim, Finansman ve Yönetim Sorunları. *Maliye Dergisi*(150), 53-78.
- Naess, A. (1973). The Shallow and the Deep, Long-Range Ecology Movement. *Inquiry*(16), 95-100.
- Narayan, K., Sinha, D., & Singh, D. (2023). Ecological Concept. *Veterinary Public Health & Epidemiology*, s. 43–48.
- Neumayer, E. (2001). The Human Development Index and Sustainability — A Constructive Proposal. *Ecological Economics*, 39(1), 101-114. doi:[https://doi.org/10.1016/S0921-8009\(01\)00201-4](https://doi.org/10.1016/S0921-8009(01)00201-4)
- Nilsson, M., Griggs, D., & Visbeck, M. (2016). Policy: Map the interactions between Sustainable Development Goals. *Nature*, 534, 320–322. doi:<https://doi.org/10.1038/534320a>
- Nordhaus, W. (1999, Haziran 14). Global Public Goods and the Problem of Global Warming. *Annual Lecture*. Toulouse, Fransa: The Institut d'Economie Industrielle (IDEI).
- O'Hara, S. (1998). Economics, ethics and sustainability: redefining connections. *International Journal of Social Economics*, 25(1), 44. <https://doi.org/10.1108/03068299810194893> adresinden alındı
- Opschoor, J., & Turner, R. (1994). *Economic Incentives and Environmental Policies: Principles and Practice*. Springer Science & Business Media.
- Ostrom, V., & Ostrom, E. (1979). Public Goods and Public Choices. *Alternatives For Delivering Public Services*. içinde Routledge.
- Özveren, E., & Nas, S. (2012). Economic Development and Environmental Policy in Turkey: An Institutionalist Critique. *Cambridge Journal of Economics*, 36(5), 1245–1266. doi:<https://doi.org/10.1093/cje/bes033>
- Palmer, C. (2017). Living Individuals: Biocentrism in Environmental Ethics. S. Gardiner, & A. Thompson içinde, *The Oxford Handbook of Environmental Ethics* (s. 101-113). New York: Oxford University Press.
- Palmer, C., McShane, K., & Sandler, R. (2014). Environmental Ethics. *Annual Review of Environment and Resources*, 419-442.
- Parry, I., Norregaard, J., & Heine, D. (2012). Environmental Tax Reform: Principles from Theory and Practice. *Annual Review of Resource Economics*, 4, 101-125. doi:<https://doi.org/10.1146/annurev-resource-110811-114509>

- Patterson, M. (2002). Ecological production based pricing of biosphere processes. *Ecological Economics*, 41(3), 457-478. doi:[https://doi.org/10.1016/S0921-8009\(02\)00094-0](https://doi.org/10.1016/S0921-8009(02)00094-0)
- Paula, G., & Cavalcanti, R. (2000). Ethics: essence for sustainability. *Journal of Cleaner Production*, 8(2), 109-112. [https://doi.org/10.1016/S0959-6526\(99\)00321-2](https://doi.org/10.1016/S0959-6526(99)00321-2) adresinden alındı
- Pearce, D. (2002). An Intellectual History of Environmental Economics. *Annual Review of Environment and Resources*, 27, 57-81. doi:<https://doi.org/10.1146/annurev.energy.27.122001.083429>
- Pearce, D., & Turner, R. (1989). *Economics of Natural Resources and the Environment*. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Pearce, D., & Turner, R. (1990). Economics of Natural Resources and the Environment. *American Journal of Agricultural Economics*, 20(1), 211-218. doi:10.2307/1242904
- Pillariseti, J. (2005). The World Bank's 'Genuine Savings' Measure and Sustainability. *Ecological Economics*, 55(4), 599-609. doi:<https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2005.01.018>
- Polanyi, K. (1944). *The great transformation: The political and economic origins of our time*. New York: Farrar & Rinehart.
- Popp, D. (2001). *Pollution Control Innovations and Clean Air Act of 1990*. NBER Working Paper Series.
- Portney, K. (2015). *Sustainability*. Massachusetts: The MIT Press.
- Quental, N., Lourenço, J., & Fernando Nunes da Silva. (2011). Sustainable Development Policy: Goals, Targets and Political Cycles. *Sustainable Development*, 19(1), 15-29. doi:<https://doi.org/10.1002/sd.416>
- Ramón, F., & Lull, C. (2019). Legal measures to prevent and manage soil contamination and to increase food safety for consumer health: The case of Spain. *Environmental Pollution*, 250, 883-891. doi:<https://doi.org/10.1016/j.envpol.2019.04.074>
- Ranis, G., Stewart, F., & Samman, E. (2006). Human Development: Beyond the Human Development Index. *Journal of Human Development*, 7(3), 323-358. doi:<https://doi.org/10.1080/14649880600815917>
- Renaud, M. (2022). Human Responsibility for the Protection of Our Common Home. M. Garcia, & A. Cortês içinde, *Blue Planet Law: The Ecology of our Economic and Technological World* (s. 54). Springer.
- Ring, I. (1997). Evolutionary Strategies in Environmental Policy. *Ecological Economics*, 23(3), 237-249. doi:[https://doi.org/10.1016/S0921-8009\(97\)00582-X](https://doi.org/10.1016/S0921-8009(97)00582-X)
- Ring, I. (1997). Evolutionary Strategies In Environmental Policy. *Ecological Economics*, 23(3), 237-249. doi:[https://doi.org/10.1016/S0921-8009\(97\)00582-X](https://doi.org/10.1016/S0921-8009(97)00582-X)
- Ritchie, H., Spooner, F., & Roser, M. (2019, Nisan 28). *Clean Water*. Our World in Data: <https://ourworldindata.org/clean-water> adresinden alındı

- Ruggerio, C. (2021). Sustainability and sustainable development: A review of principles and definitions. *Science of The Total Environment*, 786. doi:<https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2021.147481>
- Santos, F. (2021). *Time, progress, growth and technology: how humans and the earth are responding*. Springer.
- Santos, F. D., Ferreira, P., & Pedersen, J. (2023). Climate Change and Sustainability. M. Garcia, & A. Cortês içinde, *Blue Planet Law, The Ecology of our Economic* (s. 73-83). Springer.
- Sarkodie, S., & Strezov, V. (2019). A Review on Environmental Kuznets Curve Hypothesis Using Bibliometric and Meta-Analysis. *Science of The Total Environment*(649), 128-145. doi:<https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2018.08.276>
- Schmiedeknecht, M. (2013). Environmental Sustainability Index. *Encyclopedia of Corporate Social Responsibility*, s. 1017–1024. doi:https://doi.org/10.1007/978-3-642-28036-8_116
- Scoones, I. (2007). Sustainability. *Development in Practice*, 589-590.
- Selman, P. (1998). Local Agenda 21: substance or spin? *Journal of Environmental Planning and*, 45(5), 533-553.
- Sen, A. (1988). Chapter 1 The concept of development. *Handbook of Development Economics*, 1, 9-26. doi:[https://doi.org/10.1016/S1573-4471\(88\)01004-6](https://doi.org/10.1016/S1573-4471(88)01004-6)
- Shearman , R. (1990). The Meaning and Ethics of Sustainability. *Environmental Managemen*, 14, 1. doi:<https://doi.org/10.1007/BF02394014>
- Shechte, M., Kim, M., & Golan, L. (1989). Chapter 7 Valuing A Public Good: Direct and Indirect Valuation Approaches to the Measurement of the Benefits from Pollution Abatement. *Studies in Environmental Science*, 36, 123-137. doi:[https://doi.org/10.1016/S0166-1116\(08\)70030-X](https://doi.org/10.1016/S0166-1116(08)70030-X)
- Slingenberg, A., Braat, L., Windt, H., Rademaekers, K., Eichler, L., & Turner , K. (2009). *Study on understanding the causes of biodiversity loss and the policy assessment framework*. European Commission Directorate-General for Environment .
- Smil, V. (2016). *Energy transitions : global and national perspectives*. Praeger.
- Stavins, R. (2007). Environmental Economics. *NBER Working Paper Series*. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w13574/w13574.pdf adresinden alindi
- Steg, L. (2016). Values, Norms, and Intrinsic Motivation to Act Proenvironmentally. *Annual Review*, 277-292.
- Stewart, R. (1992). Environmental Regulation and International Competitiveness. *The Yale Law Journal*, 102, 2065-2066.
- Stiglitz, J. (2000). Capital Market Liberalization, Economic Growth and Instability. *World Development*, 28(6), 1075±1086.
- Stijns, J.-P. (2005). Natural resource abundance and economic growth revisited. *Resources Policy*, 30(2), 107-130. doi:<https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2005.05.001>

- Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları*. (2025, Nisan 15). Birleşmiş Milletler Türkiye: <https://turkiye.un.org/tr/sdgs> adresinden alındı
- Sürdürülebilir Kalkınma İçin Küresel Amaçlar*. (2024, Ekim 3). Sürdürülebilir Kalkınma İçin Küresel Amaçlar: <https://www.kureselamaclar.org/> adresinden alındı
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1963). *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)*. Başbakanlık Devlet Matbaası. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Kalkinma_Plani_Birinci_Bes_Yillik_1963-1967.pdf adresinden alındı
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1979). *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Dorduncu-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani_1979_1983.pdf adresinden alındı
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1990). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Altinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1990-1994.pdf adresinden alındı
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1996). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Yedinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1996-2000.pdf adresinden alındı
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (2001). *Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)*.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. (1968). *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972)*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Ikinci_Bes_Kalkinma_Plani-1968-1972.pdf adresinden alındı
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. (1973). *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977)*.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. (1985). *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989*. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Besinci-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani-1985-1989.pdf> adresinden alındı
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023)*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf adresinden alındı
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). *On İkinci Kalkınma Planları (2024-2028)*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028_11122023.pdf adresinden alındı
- T.C. Dış İşleri Bakanlığı. (2025, Nisan 29). *Biyolojik Çeşitlilik*. T.C. Dış İşleri Bakanlığı: <https://www.mfa.gov.tr/biyolojik-cesitlilik.tr.mfa> adresinden alındı
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2006). *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Dokuzuncu_Kalkinma_Plani-2007-2013.pdf adresinden alındı

- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2013). *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkinma_Plani-2014-2018.pdf adresinden alındı
- T.C.Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2024-2028). *On İkinci Kalkınma Planı*. T.C.Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. adresinden alındı
- Taufik, D., Bolderdijk, J., & Steg, L. (2014). Acting green elicits a literal warm glow. *Nature Climate Change*, 37-40.
- Torvik, R. (2009). Why do some resource-abundant countries succeed while others do not? *Oxford Review of Economic Policy*, 25, 241–256.
- Trouwborst, A. (2009). Prevention, Precaution, Logic and Law: the Relationship Between the Precautionary Principle and the Preventative Principle in International Law and Associated Questions. *Erasmus Law Review*, 2(2), 105-128.
- Tunncliffe, V., Metaxas, A., Eva Ramirez-Llodra, Ramirez-Llodra, E., & Levin, L. (2020). Strategic Environmental Goals and Objectives: Setting the Basis for Environmental Regulation of Deep Seabed Mining. *Marine Policy*, 114. doi:<https://doi.org/10.1016/j.marpol.2018.11.010>
- Turgut, N. (2006). Çevre Hukukunun Temel Kavram ve İlkeleri. *Çevre Hukuku Sempozyumu* (s. 15-35). Ankara: Türkiye Adalet Akademisi Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı . (2019). *Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Değerlendirme Raporu*. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.
- Uitto, J. (2016). Evaluating the environment as a global public good. *Evaluation*, 22(1), 108-115. doi: <https://doi.org/10.1177/1356389015623135>
- Ulusoy, C. (2019). Çevresel Etki Değerlendirme Sürecinde Çevre-Ekonomi İkilemi. *Kent ve Çevre Araştırmaları Dergisi*, 1(1). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/885660> adresinden alındı
- UNCCD. (2018). *Investing in land degradation neutrality: Making the case. An overview of indicators and assessments*. United Nations.
- UNDP. (1990). *Human Development Report*. New York: Oxford University Press.
- UNDP. (1997). *İnsani Gelişme Raporu 1997*. Boyut Yayın Grubu.
- UNDP. (2008). *Public Goods for Economic Development*. UNIDO.
- UNDP. (2017). *Global Trends: Challenges and Opportunities in the Implementation of the Sustainable Development Goals*. United Nations Development Programme and United Nations Research Institute for Social Development.
- UNDP. (2024). *2023-2024 İnsani Gelişme Raporu*. UNDP.
- UNEP. (1992). *Convention on Biological Diversity*. UNEP.
- Wade, R. (1987). The Management of Common Property Resources: Finding a Cooperative Solution. *The World Bank Research Observer*, 2(2), 219-234. doi:<https://www.jstor.org/stable/3986384>

- Washington, B., Taylor, B., Kopnina, H., Cryer, P., & Piccolo, J. (2017). Why ecocentrism is the key pathway to sustainability. *The Ecological Citizen*, 35.
- WCED. (1987). *Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and*. United Nations.
- White, L., Jr. (1967). The historical roots of our ecologic crisis. *Science*, 155(3767), 1203–1207.
- World Bank. (2025, Temmuz 20). *GDP Per Capita - Botswana*. World Bank: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2024&locations=BW&start=1960&view=chart> adresinden alındı
- World Bank. (2025, Temmuz 20). *GDP Per Capita - Sierra Leone*. World Bank: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD?locations=SL> adresinden alındı
- World Population Review. (2025, Temmuz 20). *Happy Planet Index by Country 2025*. World Population Review: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/happy-planet-index-by-country> adresinden alındı
- Yılmaz, R. (2011, Aralık 14). *Sürdürülebilir Kalkınmanın Ölçülmesi ve Türkiye için Yöntem Geliştirilmesi, (Uzmanlık Tezi)*. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Surdurulebilir-Kalkinmanin-Olculmesi-ve-Turkiye-Icin-Yontem-Gelistirilmesi-Riza-Fikret-Yilmaz.pdf> adresinden alındı

EK 1. ORJİNALLİK FORMU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-15
	SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Yayın Tarihi Date of Pub.	04.12.2023
	FRM-YL-15	Revizyon No Rev. No.	02
	Yüksek Lisans Tezi Orjinallik Raporu <i>Master's Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon Tarihi Rev. Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MALİYE ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA
Tarih: 03/09/2025
Tez Başlığı (Türkçe): ÇEVRE POLİTİKASI VE ETİK: MALİ VE EKONOMİK BOYUTLAR Tez Başlığı (Almanca/Fransızca)*:
Yukarıda başlığı verilen tezinin a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 113 sayfalık kısmına ilişkin, 02/09/2025 tarihinde şahsim/tez danışmanım tarafından Tumtın adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orjinallik raporuna göre, tezinin benzerlik oranı % 16' dır.
Uygulanan filtrelemeler*: 1. ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç 2. ☒ Kaynakça hariç 3. ☐ Alıntılar hariç 4. ☒ Alıntılar dâhil 5. ☒ 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orjinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tezinin herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.
Gereğini saygılarımla arz ederim.
Ad-Soyad/İmza

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	EMİNE CEREN AK
	Öğrenci No	N22135714
	Enstitü Anabilim Dalı	SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ/MALİYE
	Programı	MALİYE

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
Prof. Dr. Erden SEÇİLMİŞ

* Tez Almanca veya Fransızca yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı Tez Yazım Dilinde yazılmalıdır.

**Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orjinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları ikinci bölüm madde (4/3'te de belirtildiği üzere: Kaynakça hariç, Alıntılar hariç/dâhil, 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 5 words) filtreleme yapılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No:	FRM-YL-15
	FRM-YL-15 Yüksek Lisans Tezi Orjinallik Raporu <i>Master's Thesis Dissertation Originality Report</i>	Yayın Tarihi Date of Pub:	04.12.2023
		Revizyon No Rev. No:	02
		Revizyon Tarihi Rev. Date:	25.01.2024

TO HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES DEPARTMENT OF PUBLIC FINANCE	
Date: 03/09/2025	
Thesis Title (In English): ENVIRONMENTAL POLICY AND ETHICS: FINANCIAL AND ECONOMIC DIMENSIONS	
According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 02/09/2025 for the total of 113 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled above, the similarity index of my thesis is 16 %.	
Filtering options applied ¹⁴ :	
1. ☒ Approval and Declaration sections excluded 2. ☒ References cited excluded 3. ☐ Quotes excluded 4. ☒ Quotes included 5. ☒ Match size up to 5 words excluded	
I hereby declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.	
Kindly submitted for the necessary actions.	
Name-Surname/Signature	

Student Information	Name-Surname	EMİNE CEREN AK
	Student Number	N22135714
	Department	GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES / PUBLIC FINANCE
	Programme	PUBLIC FINANCE

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
Prof. Dr. Erdem SEÇİLMİŞ

EK 2. ETİK KURUL MUAFİYET FORMU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-09
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-YL-09 Yüksek Lisans Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for Master's Thesis</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MALİYE ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA	
Tarih: 03/09/2025	
Tez Başlığı (Türkçe): ÇEVRE POLİTİKASI VE ETİK: MALİ VE EKONOMİK BOYUTLAR Tez Başlığı (Almanca/Fransızca)*:	
Yukarıda başlığı verilen tez çalışmam: 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır. 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmamasını gerektirmektedir. 3. Beden bütünlüğüne veya ruh sağlığına müdahale içermemektedir. 4. Anket, ölçek (test), mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme gibi teknikler kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen araştırma niteliğinde değildir. 5. Diğer kişi ve kurumlardan temin edilen veri kullanımını (kitap, belge vs.) gerektirmektedir. Ancak bu kullanım, diğer kişi ve kurumların izin verdiği ölçüde Kişisel Bilgilerin Korunması Kanuna riayet edilerek gerçekleştirilecektir.	
Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.	
Gereğini saygılarımla arz ederim.	
Ad-Soyad/İmza	

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	EMİNE CEREN AK
	Öğrenci No	N22135714
	Enstitü Anabilim Dalı	SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ/MALİYE
	Programı	MALİYE

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
Prof. Dr. Erdem SEÇİLMİŞ

* Tez Almanca veya Fransızca yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı Tez Yazım Dilinde yazılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-09
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-YL-09 Yüksek Lisans Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for Master's Thesis</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev. Date	25.01.2024

HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES DEPARTMENT OF PUBLIC FINANCE
Date: 03/09/2025
Thesis Title (In English): ENVIRONMENTAL POLICY AND ETHICS: FINANCIAL AND ECONOMIC DIMENSIONS My thesis work with the title given above: 1. Does not perform experimentation on people or animals. 2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.). 3. Does not involve any interference of the body's integrity. 4. Is not a research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from the participants by using techniques such as survey, scale (test), interview, focus group work, observation, experiment, interview. 5. Requires the use of data (books, documents, etc.) obtained from other people and institutions. However, this use will be carried out in accordance with the Personal Information Protection Law to the extent permitted by other persons and institutions. I hereby declare that I reviewed the Directives of Ethics Boards of Hacettepe University and in regard to these directives it is not necessary to obtain permission from any Ethics Board in order to carry out my thesis study; I accept all legal responsibilities that may arise in any infringement of the directives and that the information I have given above is correct. I respectfully submit this for approval. Name-Surname/Signature

Student Information	Name-Surname	EMINE CEREN AK
	Student Number	N22135714
	Department	GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES / PUBLIC FINANCE
	Programme	PUBLIC FINANCE

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
Prof. Dr. Erdem SEÇİLMİŞ